

ELŐSZÓ.

A hivatalos magyar statisztika állapotáról mind ez ideig egyetlen rendszeres tudósítás jelent meg 1869-ben, abból az alkalomból, hogy a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszteriumban akkor még csak mint statisztikai szakosztály fenálló hivatal legelőször szerepelt hivatalosan külföldön, a Hágában tartott VII-ik nemzetközi kongresszuson.

E mű, mivel a statisztikai szakosztály megalakulása s általában újabb alkotmányos életünk keletkezése után rövid idővel készült, inkább csak terveket s programmokat tartalmazhatott.

Most, midőn a statisztikai szakosztályból alakult országos m. kir. statisztikai hivatalnak is már közel másfél évtizedes mult áll mögötte, mely időszakba esik többek között két népszámlálás s egy Budapesten tartott nemzetközi statisztikai kongresszus, Magyarország hivatalos statisztikai működéséről már tényeket s eredményeket is közölhetünk, s a hivatal történetének megírása nem felesleges mű, mert immár megítélhetni, mennyi valósult meg e tervekből s mennyire váltotta be programmját.

A párisi Société de Statistique huszonötéves és a londoni Statistical Society ötvenéves fenállásának 1885. június havában történendő megünneplése, melyekre az orsz. m. kir. statisztikai hivatal is meghívót kapott, s egyenesen felszólított,

ELŐSZÓ.

A hivatalos magyar statisztika állapotáról mind ez ideig egyetlen rendszeres tudósítás jelent meg 1869-ben, abból az alkalomból, hogy a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszteriumban akkor még csak mint statisztikai szakosztály fenálló hivatal legelőször szerepelt hivatalosan külföldön, a Hágában tartott VII-ik nemzetközi kongresszuson.

E mű, mivel a statisztikai szakosztály megalakulása s általában újabb alkotmányos életünk keletkezése után rövid idővel készült, inkább csak terveket s programokat tartalmazhatott.

Most, midőn a statisztikai szakosztályból alakult országos m. kir. statisztikai hivatalnak is már közel másfél évtizedes mult áll mögötte, mely időszakba esik többek között két népszámlálás s egy Budapesten tartott nemzetközi statisztikai kongresszus, Magyarország hivatalos statisztikai működéséről már tényeket s eredményeket is közölhetünk, s a hivatal történetének megírása nem felesleges mű, mert immár megítélhetni, mennyi valósult meg e tervekből s mennyire váltotta be programját.

A párisi Société de Statistique huszonötéves és a londoni Statistical Society ötvenéves fenállásának 1885. június havában történendő megünneplése, melyekre az orsz. m. kir. statisztikai hivatal is meghívót kapott, s egyenesen felszólítottatott,

I 1 @ 3

hogy a hivatal eddigi működéséről jelentést terjesszen elő, egygyel több okul szolgált e rövid vázlat elkészítésére. A jelen mű a magyar kiadáson kívül a külföldi szakférfiakra való tekintettel francia nyelven is megjelenik.

Budapest, 1885. május hó 19-én.

Keleti Károly.

I.

A statisztikai tudományok művelése hazánkban az orsz. statisztikai hivatal felállításá előtt.

Hazánkban is, miként Európa más országaiban, jóval előbb kezdődött meg a statisztika művelése, mint a hogy e tudomány a többi hazai tudományágaktól elkülönülve, rendszeres s önálló egészzé alakult. A magyar népet jellemző exclusiv nemzeti irány hatása alatt, mely többek között a magyar történelem s jogtudomány irodalmát már a múlt századokban virágzó állapotra juttatta, a magyar állam állapotának ismertetése is egyik kedvencz tárgya volt régibb íróinknak. A 16-ik s 17-ik században elég gyakran találkozunk ily irányú dolgozatokkal, melyek közül azouban csak Fröhlich Dávid latinul írt műve: »Medulla geographiae practicae« érdemel felemlítést.

Az első, ki a statisztikai tudományokat önálló kutatások alapján — bár még teljesen a földrajzzal kapcsolatban — tárgyalta s kit ennél fogva a magyar statisztikai irodalom megalapítójának lehet tartanunk, *Bél Mátyás* pozsonyi ev. lelkész volt (1684—1749). Számos dolgozatai közül Szepesmegye természeti s polgári állapotának leírása, néhány magyar fürdő s a soproni bortermesztés ismertetése tartoznak ide s mindenekfelett »Notitia Hungariae novae historico-geographica« című nagy munkája, melyből Bécsben 1735—42. között a négy első nagy kötet (a régi dunániumeni kerület megyéinek ismertetése) s az ötödik kötetből Mosonmegye leírása jelent meg. A nagy szorgalommal s valódi áldozatkészséggel két évtizeden át gyűjtött adatok gazdagsága s ez adatoknak a kor színvonalán álló feldolgozása nagybecsűvé tesz e munkát. Londoni, párizsi, szt-pétervári s berlini tudós társaságok siettek elismerésüket kifejezni a tudós szerző iránt azáltal, hogy őt tagúl választották. Sajnos, hogy a mű befejezve nem lett s a hátrahagyott kéziratok nagyrésze is megsemmisült. Bél művének hatása

azonban jótékony volt az irodalomra: Moller, Stocker, Buchholz, Berzewicz, Novotny, Windisch, Horváth M., Németh L., Tomka-Szászki, Bácsmegyei s mások részben az ő adatait használva fel, részben azok nyomán indulva írtak Magyarországról statisztikai s földrajzi dolgozatokat. Önállóbb kutatókúl említhetők még *Timon* Sámuel († 1736.), kinek »Imago novae Hungariae« című (Kassa, 1736.) munkája sokáig használt kézikönyv volt, továbbá *Korabinszky* Mátyás János (1740—1811.), ki Magyarország részletes térképén s Pozsony leírásán kívül különösen »Geographisch-historisch und Productenlexicon von Ungarn« című művével tünt ki s végül *Migda* Pál, kinek műve: »Magyarország és a határőrző katonaság vidékének legújabb statisztikai és geographiai leírása« (Pest, 1810.) sokáig nagy becsben tartott.

Az a férfiú azonban, ki az időközben önállóvá lett statisztikai tudományokat hazánkban először mutatta be gyakorlatilag s szigorú tudományos alakban, a nagytehetségű *Schwartner* Márton volt (1759—1823). Főműve: »Statistik des Königreichs Ungarn« először 1798-ban egy kötetben s később — 1809—11-ben — három kötetben jelent meg s 1813—15-ben Frankfurt a/M-ban francia nyelvre is lefordíttatott. E mű egyáltalán nem áll a nyugati európai nemzeteknél ez időben megjelent legjobb statisztikai művek mögött, hiányait inkább a tökéletlen adatok képezik s jórészt ma is haszonnal olvasható.

Schwartner műve s működése óta Magyarországon mindenkor nagy számmal voltak a statisztikával foglalkozók. Lapokat lehetne betöltenünk tisztán nevekkal s könyvcímekkel s hogy ez írók nemcsak a gyakorlati téren működtek, tanúsítja aza körülmény, hogy a budapesti egyetemen s a jogakadémiákon állandóan voltak statisztikai tanszékek s az első magyar nyelven írt statisztikai elméleti mű Szendrői *Veres* Dávidtól már 1797-ben jelent meg e cím alatt: »A statisztika tárgyainak és tanítása módjának megismertetésére vezető útmutatás« (Bécs).

Csaplovics János, Lassu István, Láner D., Vállas Antal s Fényes Elek a legtekintélyesebb írók a jelen század közepéig. Ezek közt is kiválik *Fényes* Elek (1807—1876.) nemcsak azért, mert műveihez önálló kutatással s oly önfeláldozó

szorgalommal gyűjtötte az adatokat, mint Bél Mátyás kora óta senki, de mert ő volt az, ki a statisztikai tudományokat hazánkban valóban népszerűvé tette. Fényes, egy földmiveléssel foglalkozó gentry-család tagja, ki tanulmányait vidéki iskolákban végezté s külföldön nem is járt, saját erejéből s mindenemű támogatás nélkül megírta Magyarország első részletes nagy leírását 6 vaskos kötetben: »Magyarországnak s a hozzákapcsolt tartományoknak mostani állapota statisztikai és geographiai tekintetben« (Pest. Trattner-Károlyi 1836—1840). E nagy mű, mely már teljes megjelenése után egy évvel egészen új kiadást ért meg, nemcsak megalapító szerzője hírnevét, de valóban nemzeti mű lett, melyet az akadémia nagy jutalmával tüntetett ki s mely csakhamar minden könyvtárnak kiegészítő részét képezte. Fényes e nagy művön kívül számos más dolgozatot írt, így »Magyarország statisztikájá«-t 3 kötetben (Pest, Trattner-Károlyi 1842—43.), melyben, miként Schwartner is, az *Achenbäch*-féle iskola modorában tárgyalja az »állam nevezetességeit«, de már az összehasonlításokat is felhasználja; ilyen továbbá »Magyarország geographiai szótár«-a (Pest, Kozma Vazul 1851. négy kötetben) s végül a török birodalom s az osztrák tartományok statisztikai s földrajzi leírásai.

Fényes működésével áll kapcsolatban az első magyar statisztikai hivatal felállítása is. E hivatal a belügyminiszterium egyik szakosztálya gyanánt tervezetett. Szemere Bertalan, az 1848-ban megalakult első alkotmányos kormány belügyminisztere, Fényest osztálytanácsosnak nevezve ki, megbízta őt egy hivatal szervezésével és vezetésével. A csakhamar kitört háborus idők azonban nem voltak alkalmasak az adatgyűjtésekre s bár Fényes több irányban tett kísérletet, azok feldolgozására nem került sor s a szakosztály mindaddig, míg a magyar kormánynak Szegedre költözésével — főnállása után alig egy évre — feloszlattatott, inkább csak egyes jelentésselre szorítkozott. Fényesen kívül e szakosztály tagjai voltak *Jászay* Pál, ki mint történelemíró ismeretes, *Galgóczy* Károly, ki Fényesnek több munkájában segédkezett s később önállóan több statisztikai munkát adott ki s végül ifj. *Pulugyai* Imre (1818—1866.), ki mint földrajzíró szép nevet szerzett magá-

nak különösen »Magyarország történeti, földirati s állami legújabb leírása« című 4 kötetes munkája által.

Az 1848—49-ki szabadságharc, miként általában egész Magyarországra vonatkozólag, úgy a magyar statisztikai irodalom történetében is valóságos korszakot alkot, a mennyiben a régibb túlnyomólag magánjellegű működésnek itt vége szakad. Az újabb korszak létrejöttéig azonban, melyet a jelenlegi statisztikai hivatal alkotása jelez, egy másfél évtizedet meghaladó átmeneti időszak veendő figyelembe, mely a jelen alkotmányos kor létrejöttéig (1867.) terjed s nemcsak a statisztikai irodalomban, de általában társadalmi s szellemi életük minden ágában ily átalakulást jelez.

Az említett átalakulási korszakban működő statisztikusok közt különösen kettőt kell kiemelnünk: Konek Sándort s Hunfalvy Jánost, az első a statisztika tanára volt a budapesti egyetemen, az utóbbi pedig a földrajz tanára előbb a műegyetemen, később a budapesti tudomány-egyetemen.

Dr. Konek Sándor (1819—1882.) volt hazánkban az első férfiú, ki jóformán összes tevékenységét a statisztikai tudományok művelésének szentelte. Lényegileg ő is Achenwall iskolájához tartozott, azonban a modern vívmányokat már gondosan felhasználta s a történeti s az összehasonlító adatokat nagy szorgalommal gyűjtötte egybe. Művei között, melyek száma igen jelentékeny, legfontosabbak a következők: »A statisztika elmélete« (Győr, 1847. Újabb javított kiadás. Pest, 1869.), »A statisztika legújabb állása« (Pest, 1855.), »Az osztrák-magyar monarchia stat. kézikönyve« (Pest, 1865., 2. k. 1868.). A »magyar birodalom stat. kézikönyve« akadémiai díjat nyert mű, (Budapest, 1875., 2 kiadás, 1878.), »Adalékok Magyarország nyers terményeinek ártörténetéhez a XIX. században« (Pest, 1873.), »Újabb adataink Magyarország bűnvádi statisztikájából« (Pest, 1879.)

Bár első sorban földrajzi író, de mint statisztikus is kiváló nevezetességű Hunfalvy János (szül. 1820.) Nagy földrajzi művén (Budapest, 1884 s köv.) és »A magyar birodalom természeti viszonyainak leírása« című 3 kötetes munkáján (Pest, 1866.) kívül, melyekben a statisztikára mindig tekintet van, kizárólag ide tartoznak következő művei: »A magyar-

osztrák monarchia rövid statisztikája« (Budapest, 1867. s javítva 1874.), »Európa államainak rövid statisztikája« (Pest, 1868.), »Gömör és Kishont vármegyék leírása« (Pest, 1867.)

A magánosok működésén kívül ez időből már egy épen nem jelentéktelen testületi működésről tehetünk jelentést: a magyar tud. akadémiáét értjük, mely 1830-ban kezdte meg működését s figyelmét lassanként minden tudományra, így a statisztikára is kiterjesztette. Három évtizeden át azonban e működés egészen rendszernélküli volt, tisztán egyes tagok esetleges előadásaira szorítkozva. A magán statisztikusok folyvást gyarapodó száma s nagyobb működése azonban lehetővé tette idővel külön szakosztály létesítését s e tervet lényegileg előmozdította az a körülmény, hogy a szabadságharcot követő szomorú politikai időszakban a »Gesamt Oesterreich« hivatalos statisztikusai a Magyarországra vonatkozó adatokat hiányosan dolgozták fel.

Alig mutatkozott tehát egy kis szabadabb élet a politikában s alig hogy megnyerte a magyar tudós akadémia a nemzet áldozatkészsége folytán a szükséges anyagi erőt, hogy működését minél nagyobb körre terjessze, megszületett a statisztikai szakosztály is.

Csengery Antal, az akadémia egyik vezérférfia indítványozta a »statisztikai bizottmány« felállítását 1860. máj. 7-én, főkép azzal indokolva jelentését, »hogy a hazai statisztika megteremtése épen úgy nem várható idegen kezektől, mint egy hazai történelem megteremtése sem: még könnyebben vissza lehetvén élni számokkal, mint történeti adatokkal.« A bizottmány megalakulásakor a következő tagokból állott: gr. Desseffy Emil, elnök; Korizmic László, alelnök; Hunfalvy János, »tollvivő« és szerkesztő; Csengery Antal, Galgóczy Károly, Kautz Gyula, Konek Sándor, Lónyay Menyhért s Weninger Vincze.

A bizottság munkálatai az akadémia által kiadott füzetekben jelentek meg, 1861-től—1864-ig »Statisztikai közlemények« s ettől 1870-ig »Statisztikai és nemzetgazdasági közlemények« cím alatt, az előbbi 6, az utóbbi 8 kötetben, Hunfalvy János, majd Keleti Károly szerkesztése mellett. Az említett évben úgy a bizottság, mint a füzetek kiadása

megszűnt ugyan, de csak rövid időre s pár évvel később mindig nagyobb körben ölelte fel az akadémia a statisztikai tudományokat. Jelenleg a statisztikai s nemzetgazdasági értekezések gyűjteményén kívül statisztikai évkönyvet ad ki, az encyclopaedikus jellegű »Budapesti Szemle« számára külön subvencziót nyújt nemzetgazdasági s statisztikai cikkek közlése végett s segélyben részesíti a magánjellegű »Nemzetgazdasági Szemle« című tudományos nemzetgazdasági s statisztikai havi folyóiratot, mely most már 9-ik évfolyamát éri.

A hatvanas évekre eső akadémiai folyóiratok szerkesztői s munkatársai nemcsak a helytartó-tanácshoz s később a miniszteriumokhoz beküldött adatokat dolgozták fel, hanem önálló gyűjtéseket is rendeztek, úgy, hogy e füzetekben a közgazgatási s kulturális statisztikának csaknem minden ága volt képviselve. A népesedési mozgalmakra vonatkozó adatokat Hunfalvy János, Konék Sándor, Tormay Károly, a mezőgazdasági statisztikát Galgóczy Károly, Korizmic László, az ipar- és kereskedelemre vonatkozó adatokat Galgóczy Károly, Beöthy Leo, Jellinek Mór, Kautz Gyula, Keleti Károly, Weninger Vincze, Tirser Pál; a közoktatásügyet Barsi József, Hunfalvy János, Nagy Márton; a pénzügyi s jogi adatokat Bethlen Ferenc gróf, Lónyay Menyhért s mások dolgozták fel. A bizottság törekvésében annyira ment, hogy már 1861-ben rendszeres népszámlálási tervet készített s a kérdőíveket szétküldte, nem is említve más kísérleteket az egészségügy-, népesedési mozgalom-, egyházi állapot stb. tekintetében. Igen természetes azonban, hogy az ily magánjellegű kutatásoknak, különösen abban az időben, midőn az idegen kormány által alkalmazott statisztikai s másnemű felvételek s általában a patriarchalis jellegű közigazgatás után minden átmenet nélkül következő bürokratikus rendszer az adatok kutatásait gyűlöletesekké tették s e mellett a politikai források miatt a végrehajtásra hivatott közegeknek sem tekintélyük, sem elegendő nyugodtságuk nem volt, igen természetes, mondjuk, hogy ez időben a magánjellegű kutatásoknak nagyon hiányos eredménye lehetett.

Igy történt, hogy a bizottság már 1863. február 3-án tartott ülésén, midőn dr. Barsi József a népnevelési adatok első feldolgozását beterjesztette, belátta, hogy Magyarország rend-

szeres és kimerítő statisztikájának elkészítése magán úton lehetetlen s ezért az akadémia közvetítésével felterjesztést intézett a m. kir. helytartó-tanácshoz, melyben egy országos statisztikai hivatal felállítását szükségesnek mondta ki. A helytartó-tanács is helyeselte ez eszmét, azonban az ügy komolyabb stádiumba nem lépett s annak megvalósítása az 1867-ben életbe lépett alkotmányos felelős miniszterium teendője maradt.

II.

Az orsz. statisztikai hivatal megalakulása.

Miként 1848-ban, úgy most 1867-ben is valódi büszkeségére szolgálhat az önálló magyar kormánynak az a körülmény, hogy a statisztikai tudományok fontosságát azonnal felismerte s azoknak hivatalos uton művelését tervbe vette. Bár külföldön s különösen a művelt nyugaton a statisztikai hivatalok sokkal korábban keletkeztek (1800-ban Párizsban alakult az első); — valódi megszilárdulásuk s nagyobb működésük általában itt is csak 1848-ban kezdődik, midőn az első magyar statisztikai hivatal felállított s sok művelt országban, köztük Angliában, még most sincsenek ily hivatalok. A magyar nemzet tehát e tekintetben, ép úgy, mint a statisztikai irodalomra vonatkozólag fentebb láttuk, megtette kötelességét s ha látszólag elmaradt is, ez kizárólag a kedvezőtlen politikai viszonyoknak tulajdonítható.

Mihelyt 1867-ben az új alkotmányos kormány szervekedni kezdett, megtette az első lépéseket ily hivatal felállítására. Ez alkalommal azonban nem a belügyminiszterium volt a kezdeményező, hanem kapcsolatban az akadémia által kifejtett tevékenység irányával, mely, mint kiadványainak megváltoztatott címe is mutatta, főkép a nemzetgazdasági statisztikára fektetett fősúlyt s kapcsolatban főkép hazánk par excellence agrikulturnális jellegével, a földművelés-, ipar- s kereskedelmi miniszter. Gorove István az első miniszter, egy pár héttel kinevezése után (Fest Imre államtitkár javaslatára) fel-

szólította *Keleti* Károlyt, a magyar földhitelintézet akkori tanácsjegyzőjét s buzgó statisztikai íróit, hogy egy statisztikai hivatal szervezésére nézve emlékiratot készítsen. Az emlékirat, mely a további működés alapja lett, így hangzik:

Emlékirat

a magyarországi statisztikai hivatal szervezése ügyében.

Oly országos intézet szervezésénél, mely, mint a statisztikai hivatal, Magyarországon eddig nem létezett, vagy tetteleg legalább soha sem működött, más nem szolgálhat mintául, mint a külföld hasonló és legjobban szervezett intézményei.

A megállapítandó szervezetnek olyannak kell lennie, hogy az mindjárt keletkeztekor egyenjogulag csatlakozhassék a külföld legderékabb e nemű intézeteihez, s habár mennyiségileg talán kevés, de minőségileg, névszerint a tudomány és hasznavehetőség tekintetéből azokkal egyenlő eredményeket mutathasson fel.

A központi statisztikai hivatal e feladatai kétféle irányban követelik megoldatásukat, t. i. a szükséges adatok gyűjtése, és a gyűjtött anyagok feldolgozása által.

Az adatgyűjtést részint a kormány hivatalos közegei által kellene, részint a statistika iránt érdeklődő magánosok, társulatok és testületek által lehetne eszközöltetni. A szükséges adatok a legtöbb esetben csak hivatalos uton lesznek megszerezhetők, és e végre szükséges, hogy a jól szervezett központi hivatal kellőleg tagozott szervezete által a megyék, kerületek és városok statisztikai képviselőivel összeköttetésbe lépjen, azoknak hivatalos és félhivatalos közegeivel közvetlen írásbeli közlekedésben álljon, hogy nekik a kívánt adatok gyűjtése és első feldolgozása ügyében utasításokat adhasson, jelentéseiket elfogadhassa, s hogy mindezt, ha talán az írásbeli közlekedés célra nem vezetne, szakértő tisztviselők kiküldése által is foganatba vehesse.

Mert oly írott tudósítások egyszerű beküldése által, melyekről nem tudhatni, mi módon keletkeztek, az ország statisztikája aligha nyerne helyes alapot. Hol a statistika már közügynek tekintetik, s mint ilyen, közbeesülésben áll, ott a magánstatistika is sokat lendíthet; nálunk azonban, hol még ennyire nem vagyunk, a hivatalosnak kellend mindent pótolnia, s az ennél fogva kezdetben meglehet, költségesebb is lesz.

Ezt elkerülni már azért sem lehet, mert eleinte az adatgyűjtő akár hivatalos, akár nem hivatalos közönséget esetről esetre sokszorosan fog kelleni felvilágosítani és betanítani, de a kellőleg kiművelt egyének sokszor még úgy is fognak hiányozni.

Azért multhatlanul szükséges, hogy a közigazgatási tisztviselők a

statisztikával megbarátkozzanak, hogy képesek legyenek közigazgatási és statisztikai fontosságú tényeket és jelenségeket felismerni, s jelentéseikben a szavakat és számokat világosan csoportosítani. Ezt készen aligha fogjuk kaphatni, de az erre hivatott erők kiképzésére a statisztikai hivatal bizonyosan hozzá fog járulni; és a közigazgatási tisztviselőket ezen irányban nevelni, szintén egyik feladata leendő a statisztikai hivatalnak, mint ez alább még bővebben ki fog fejtetni.

A gyűjtött anyag feldolgozásánál a stat. hivatal szintén kétféle kötelezettséget vállal: először az egyes kormányágak, illetőleg ministeriumok szükségének kielégítését fogja szem előtt tartani a kívánt tények felderítése és az adatok összeállítása által; másfelől a közönség igényeinek is kíván megfelelni, a gyűjtött anyag tudományos feldolgozása és közlése által.

E feldolgozás- és közlésnél azonban a magy. statist. hivatalnak azon szempontokra kell tekintetét irányoznia, melyek a külföldön nemcsak helyesekül vannak elismerve, hanem általánosan már elbír fogadva; mert Magyarországnak nemcsak Ausztriával kell közlekednie, hanem a többi külfölddel is egy vonalban haladnia, mert e nélkül statisztikai dolgozatait nem lehetné a külföldiével összehasonlítani, következésképpen azok a belföldön is csekély értékkel bírnának.

A kormány közigazgatási szükségének szolgálendő munkálatokat legnagyobb részt alkalmasint magában a központi hivatalban kellend végrehajtani; úgy azonban, hogy az illető ministerium egy-két megbízottja jöhetne segítségül, kik részint a szükséglet megállapításánál mint tanácsadók, részint az anyag feldolgozásánál mint munkatársak osztoznak a statist. hivatal feladatában.

A közzétételre szánt munkák kidolgozása, s még inkább a statisztikai anyagnak a közönség felvilágosítására célzó tudományos feldolgozása, szükségessé teszi a statisztikai hivatalon kívül álló nagyobb számú szakférfiak részvételét, kiket a szaktudósok, akademikusok, tanárok stb. soraiból lehetne választani.

Ily módon állandó tanács vagy állandó bizottság alakulna a statisztikai osztály mellett, mely a statisztikai központi hivatal igazgatóján és titkárán kívül, az egyes ministeriumok képviselőiből, szakférfiakból és néhány vidéki tagból állhatna.

Az ilyenképen alakult központi bizottságban a statisztikai osztály vezetője vinné az elnöki, titkára pedig a jegyzői teendőket, míg a ministeriumok képviselőit és a szakférfiakat a tanácskozásokban ülés és szavazat illetné meg. Az osztály és a bizottság szorosan meghatározandó munkakörét meghaladó végzéseit azonban csak javaslatokul volnának tekintendők, és az illető miniszternek jóváhagyásától függnének, általános természetű tárgyaknál pedig a közigazgatási miniszter adná rájuk a szentesítést.

A statisztikai hivatal díjazott tisztviselőin kívül a közreműködő külső tisztviselőket mérsékelt díjpótlék által lehetne statisztikai felada-

taik pontos megoldására serkenteni. Az igénybe veendő szakférjak pedig, habár olyan díjat nem húznak is, melynek következtében egész tevékenységükkel a statisztikai hivatalnak lennének lekötve, mindenesetre oly tiszteletdíjban volnának részesítendők, hogy még a tanácskozásokban töltött idejüket se tekintsék áldozatnak. Mindegyikök tovább is követelnék eddigi pályáját, de a hozzá intézett felhívásoknak megfelelni, annál inkább kellene erkölcsi kötelességének tartania, mivel a statisztika mezéjén kifejtendő irodalmi munkásságáért illő tiszteletdíjra azonkívül is tarthatna igényt.

Azt az erkölcsi serkentőt sem kellene mellőzni, mely az illető munkatársnak személyes felelősségében rejlik oly dolgozatok közrehozatása körül, melyek, habár a statisztikai hivatal ellenőrzése mellett, de még is szerzőjük saját neve alatt jelennek meg, mely körülménytől még más, sem a statisztikai hivatal, sem a statist. tanács tagjai közé nem tartozó szakférjak közreműködését is lehetne remélni.

Általában helyesnek látszik a Poroszországban felmerült indítvány, melyszerint külön alapot kellene statisztikai szükségletekre utalványozni, melyből a koronkint előforduló utazási és dolgoztatási költségeken kívül, statisztikai magán munkálatokat is lehessen díjazni.

Ilyen alapra különben is szükségünk van, hogy külföldi statisztikai munkák, folyóiratok és térképek költségeit lehessen fűződni. Ezekből idővel saját szakkönyvtár gyűlne, mely a hivatal tisztviselőin kívül a statisztikai bizottság tagjai előtt is nyitva állna. Továbbá azért is szükséges az ilyen alap, hogy az, ki a statist. osztály vezetésével megbízatik, ne csak könyvekből, hanem saját tapasztalása után is szerezhessen tudomást a külföldi statist. hivatalok szervezetéről, kitűnő oldalai- és hiányairól; hogy a statisztikusok nemzetközi congressusait meglátogathatni és a külföld haladásait e téren is koronkint tanulmányozni lehessen; mert csak akkor érhetünk el aránylag rövid idő alatt s egynttal legjutányosabban kielégítő eredményeket, hogy ha saját hazai viszonyainkat mindig szemmel tartván, azt a mi a külföldön helyesnek bebizonyult, hozzánk átviteltetni, a hiányokat pedig megelőzve, kikérülni törekszünk, hogy ne csak hosszas és mindenkor drágán fizetett saját tapasztalásunk vezessen bennünket nyomtól-nyomra némi tökélyre.

A statisztikai hivatal egyik legfontosabb feladata a kellőleg feldolgozott adatok közlése, minthogy, mint *E u g e l* oly találóan megjegyzi, a nyilvánosság a statisztikának is termékenyítő és javító eleme.

(Itt az emlékirat a különböző államokban szokásos közzétételeket sorolja elő, statisztikai folyóiratokat, évkönyveket és időhöz nem kötött füzeteket különböztetve meg, s a következő eredményre jut):

Nálunk külön statist. folyóiratnak megindítása ez időszertint nem látszik szükségesnek, sőt a kezdetben ugyan bőségesen kínálkozó, de a szigorú bírálatot aligha kiálló anyag mellett talán nem is volna hasznos.

Kisebbsz statisztikai közlésekre a kormány hivatalos lapját lehet használni közegül, nagyobb tudományos munkálatokat ellenben az Aka-

démia statist. bizottsága által kiadatul szokott statist. füzetekben lehetne közleni, ha t. i. az Akadémia beleegyezik, mely esetben a kormány ama bizottságnak különben is szűkre szabott költségvetését bővíthetné és lehetségessé tenné, hogy az eddig évenkint csak három füzetben megjelenő közlemények ezentúl legalább hat füzetben jelenhessenek meg.

A statisztikai osztály saját és hivatalos adatai végre, a memyire lehetségés, sem egészen nyers állapotban, de nagyon aprólékosan egybevető feldolgozásban sem — mely két irány közül egyik sem felel meg a tudomány által a hivatalos statisztikához kötött igényeknek — egy, talán csak 1868-ban kiadandó évkönyvben volnának közölhetők, mi azonban ki nem zárja azt, hogy az évkönyvbe szánt és tervszerűleg megállapított anyag füzetenkint is megjelenhessenek.

Az ilyen füzeteket jól meggondolt és részletezett terv szerint kiadni annál szükségesebb lesz, mivel Magyarországnak igyekeznie kell, hogy mindjárt első közléscével a külföldi közlemények már is jó magas tudományos színvonalára léphessen, s hogy különösen a bécsi központi statisztikai bizottság kiadásainak ne maradjon mögötte.

Ez teszi az évkönyvszerű közléseket ajánlatossá, melyek egyre több-több tért ölelhetnek fel, és előbbre valók, mint a nagy, csak hosszú fennállás után lehetségés és költséges táblázatos munkák.

Szakkbéli folyóiratot csak azon esetre lehetne ajánlani, ha valamennyi miniszterium a maga statisztikai vagy nemzetgazdasági tartalmu anyagkészletét abban közre akarja bocsátani. De ezen esetben is annak szerkesztéséről, már a szükséges összhang végett is, a statist. osztályban kellene gondoskodni, hogy a közönség bizalma eltérő adatok közlése által meg ne rendüljön.

A statisztikai osztály tulajdonképi személyzetének egyelőre a már említett igazgatón, titkáron és kívül álló dolgozó társakon kívül két lehetőleg szakképzett fogalmazási és legalább két számtársból, a többire nézve pedig a napi iratok koronkint szükséges számából kellene állnia.

Hogy a munkások ilyen száma nagyon csekély, azt egy újabbkori példa kétségtelenül bizonyítja. A Jenában, 1864-ben alakított statisztikai hivatal ugyanis áll egy igazgatóból, egy tudományosan képzett titkárból és két segédmunkásból. Ez a jeni hivatal az egyesült thüringiai államoké, melyek összesen 216 □ mértföldre terjednek, s nem egészen egy millió (962,000) lakost számlálnak. Mily arányban áll ezekhez Magyarország 5000-en felül lévő □ mértföldjével, és lakosainak 15 milliónyi számával, rendkívüli vegyes népességével, különböző gazdasági viszonyaival stb.!

A munkások számát azonban nagy költség nélkül is lehetne eléggé szaporítani, ha elvül felállítatik, hogy az állam közigazgatási szolgáltatába lépő fiatal férfiak egy ideig gyakorlati folyamat végezzenek a statisztika hivatalban, mi által a statisztika feladataival megismerkedvén, annak idején akár mint állami, akár mint municipalis tisztviselők nagy szolgáltatásokat tehetnek az országnak, a statisztikai adatoknak nemcsak szakszerű gyűjtése, hanem bizonyos fokig lehetségés feldolgozása által is.

Az emlékiratban foglalt nézetek, melyek összeállításánál a külföldi statisztikai hivatalokban szerzett tapasztalatok s a statisztikai kongresszusokban kifejezést nyert óhajások már tekintetbe vétettek, különösen gazdálkodási szempontból szenvedtek változtatást a miniszterium részéről, főképp azon okból, mivel a magyar kormány az 1867-ik évre csak azokkal az összegekkel rendelkezhetett, melyeket az előtte főnállott kormány a magyar és erdélyi udvari kancelláriák számára kivett. A javaslat lényege azonban elfogadtatott s e szerint, — a tervező Keleti Károly, osztálytanácsosi ranggal behivatván a miniszteriumba, — vezetése alatt külön hivatal állíttatott fel a magyarországi statisztika számára, miut a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi m. kir. miniszterium egyik (és pedig kereskedelmi ötödik) osztálya, kül- és beltagok nevezettek ki mérsékelt tiszteletdíjjal s megalkottatott a statisztikai tanács is.

A statisztikai hivatalnak a vezető osztálytanácsoson kívül csak két csekély fizetéssel ellátott igatatója volt; ezenkívül négy beltag neveztetett ki 600 forint tiszteletdíjjal. Egyik csakhamar más hivatal nyervén, állását nem foglalta el, a másik otthon dolgozott s így irodaszemélyzete a vezető osztálytanácsossal kezdetben csak öt tagból állott.

A kültagok kinevezése legtovább késett, mivel a miniszterium előbb az ő munkakörük megállapítása végett a statisztikai tanács véleményét hallgatta meg. Egyelőre 12 kültagi állás szerveztetett, kiknek mindegyike 3—500 □ mértföldnyi területen tartozott volna a statisztikai tanács s osztály által reábizott adatokat összegyűjteni 400 forint tiszteletdíj mellett. A törvényhozó-testület a miniszter által e célra előirányzott összeget (5000 frt) megszavazván, a miniszter a kültagokat 1869. febr. 25-én s 26-án tartott értekezletre hívta össze, hogy teudóik felől tájékozást nyerhessenek. Jelenleg már nincsenek kültagok, bár maga az intézmény alakilag eltörölve nincs s egyes tagok (Czilchert, Majláth) még a statisztikai hivatal újjászervezése után is végeztek hivatalos megbízásokat.

Mindhárom testület szervezetét s hatáskörét, a statisztikai tanács előterjesztésére, a miniszter állapította meg. E tanács 1867. július 16-án tartotta első ülését s jellemző, hogy

már ez ülésen bemutatott a javaslat a népszámlálás ügyében, melynek végrehajtása 1868-ra tervezetett.

Az országos magyar statisztikai tanács szervezetét a következő pontok állapítják meg:

1. A statisztikai tanács a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszterium kebelében az egyes miniszteriumok, valamint a szaktudomány és egyes társadalmi osztályok képviselőiből alakul.

2. A miniszteriumok küldötteit az illető miniszter jelöli ki, a szaktudósokat és a többi képviselőket a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter hívja meg közreműködés végett, kik, ha e meghívásnak engednek, a statisztikai tanács tagjaivá válnak.

3. A statisztikai tanács feladata: szakismereten alapuló tanácsosai támogatni a kormányt mindazon kérdésekben, melyek az országos statisztika ügyével szoros kapcsolatban vannak: irányt szabni a hivatalos statisztikai működésnek, és a közigazgatás, a tudomány és az élet igényeinek összehangzatos kielégítésében segédkezet nyújtani a kormánynak. A miniszterium által kiadandó statisztikai közlemények, közrebocsátásuk előtt, véleményezés végett a statisztikai tanácsosai közlendők.

4. A statisztikai tanács havonként egyszer, ha a szükség kívánja többször is gyűlést tart, melyen a miniszter, vagy helyettese, az államtitkár elnököl. Mindkettőjük akadályoztatása esetén a tanács választ magának elnököt tagjai közül, ki azon ülésben az elnöki teendőket végzi.

5. A tanácskozási sorrendet a miniszter beleegyezésével a statisztikai szakosztály vezetője állapítja meg, ki a tanácsnak szintén tagja és egyuttal előadója is.

6. Az egyes ülésekről szóló jegyzőkönyv vezetésével egyik osztálytag bizatik meg.

7. A statisztikai szakosztály által kijelölt és tanácskozás alá bocsátott, valamint a miniszteriumok küldöttei által előadott tárgyak befejeztével, az egyes tanácsstagok indítványai vagy javaslatai kerülnek tárgyalás alá.

8. Fontosabb tárgyak vagy hosszabb tanulmányt igénylő munkálatok tanácskozás előtt nyomtatásban közöltetnek a tagokkal.

9. Jöllehet a statisztikai tanács természeténél fogva csak tanácskozó testület, mindamelltt a közigazgatás és tudomány igényei szerint indokolt véleménye, általános szavazattöbbség szerint, határozatképen vezetetik a jegyzőkönyvbe.

10. Ily határozatok foganatosítása a miniszter jóváhagyásától függ, ki azt alkalmas uton eszközli.

11. A tanácsstagok a statisztikai könyvtárt, térképeket és egyéb gyűjteményeket szabadon használhatják, a hivatalos statisztika ügyében vállalt munkálatokhoz pedig az illető ügydarabok is bocsátatnak rendelkezésük alá.

12. A tanácsstagok, gyűlésileg végzendő teendőikön, kívül egyéb

adatgyűjtési vagy irodalmi munkát is vállalhatnak a hivatalos statisztika érdekében, mely esetben tiszteletdíjban részesülnek.

13. A stat. tanács egyes bizottságokat küldhet ki kebeléből, melyeknek tagjai, ha a megbízást elfogadták, abban eljárni tartoznak.

14. Ha a felmerült tárgy úgy kívánja, az elnöklő miniszter önhatalmából, vagy valamely tanács tag javaslatára külön szakférfiakat is meghívhat a tanácskozáshoz.

Ha a tagok szaporítása mutatkoznék szükségesnek, a tanács minden tagjának van joga új tagot ajánlani, de az ajánlottak kinevezése a minisztertől függ.

Ezek alapján 1867. júl. 23-án megállapított az ügyrend is s a tanács rögtön hozzákezdett a nagyobb munkákhoz. 1867. aug. 21-én a nagyobb forgalmi vállalatok által eszközölt szállítások statisztikájára (áruforgalmi st. kezdete), 1867. decz. 28-án az ipar-, bűnügy- s »egyleti kataszter«-re vonatkozó javaslatok tárgyalattak; 1868. máj. 13-án megállapították a kérdőívek e javaslatok alapján, szóba jött egy statisztikai tanfolyam létesítése s előterjesztés történt a magánjogi statisztika tárgyában. 1868. jun. 5-én a népesedési-, népszámlálási- s mezőgazdasági statisztikára vonatkozó minták, lajstromok s utasítások állapították meg. 1868. nov. 4-én többek közt a városi statisztikai hivatalok felállítására, a dunai statisztika s a szőlőválság alkalmából gyűjtendő statisztikai adatok kerültek szóba. 1868. decz. 31-én a közoktatásügyi s közegészségügyi statisztikai minták állapították meg. 1869. május 11-én a statisztikai tanfolyamok s vidéki statisztikai közegek, továbbá az egyes miniszteriumoknál létező stat. anyagok kérdése voltak a főkérdések s 1869. decz. 10-én az országos statisztika újjászervezéséről gondoskodtak. Ez időtől fogva, mivel a leglényegesebb kérdések már elintéztettek s az ugyan ez időtájt megejtett népszámlálás által a statisztikai szakosztály is megszilárdult, az orsz. statisztikai tanács aránylag ritkábban tartotta üléseit, azonban minden fontosabb tárgynál s új felvétel-nél összehívatott, hogy a stat. szakosztály által előkészített javaslatokat megvitassa. Büszkeséggel emelhetjük ki e helyen, hogy nálunk oly vizsgálódások, minők a statisztikai hivatalok s statisztikai tanácsok között külföldön csaknem mindenütt előfordultak, egyáltalán nem voltak s a két hatóság karöltve s a legjobb egyetértéssel igyekezett a statisztika ügyét hazánkban

előmozdítani s ennek lehet köszönni, hogy a statisztikai szakosztály aránylag rövid idő alatt annyira megszilárdult, hogy, mint később látni fogjuk, alig két évvel fönállása után a nagy népszámlálási munkát sikerrel s gyorsan hajthatta végre s a nemzetközi statisztika körében is méltóan képviseltethette magát.

A statisztikai szakosztály működésének szervezetét a tanács már első ülésében (1867. júl. 16.) megállapította. E szervezet lényeges pontjai a következők:

1. A földmivelés-, ipar- és kereskedelemügyi m. k. ministeriumhoz közvetlenül érkező, vagy más ministeriumtól hozzá áttett statisztikai tartalmu minden ügydarab a ministerium folyó iktató-számát nyeri, azonkívül pedig az osztály külön iktató számát is.

2. A csupán statisztikai tartalmu ügydarabok bármely ministeriumból kerültek is oda, a statisztikai szakosztály irattárában maradnak meg.

3. Az oly ügydarabok, melyek csak mellékesen foglalnak magokban statisztikai adatokat, s az illető ministeriumnál történt elintézésük után csak azon czélból küldetnek a statisztikai szakosztályba, hogy belőlök kivonat készíttessék, e kivonat elkészültével azon ministeriumhoz küldetnek vissza, mely azokat használat végett közölte.

4. A statisztikai anyag szakok szerint rendeztetvén, a szakosztály vezetőjén kívül az osztálytagok is, tehetség és hajlam szerint néhány szakot vállalnak; a mellett meglehet bizni egyes szakok feldolgozásával a segédmunkásokat, de ki lehet adni egyes tárgyakat ugyancsak feldolgozás végett oly tanács tagoknak is, kik ily munkára vállalkoznak.

5. A szakmunkák kiosztása az osztály vezetőjét illeti, ki e kiosztásban az osztály tagjainál ezeknek beleegyezésével, a tanács tagjainál ellenben csak azoknak ajánlkozása alapján jár el.

6. A levelezést hatóságokkal és a vidéken szervezendő statisztikai közegekkel az osztály folytatja, mire az osztályvezetőn kívül a segédmunkások is alkalmazhatók. E levelezés az osztály jegyzőkönyvének illető számát kapja, és ha egy rendeletalakú felszólítás vagy más ministeriumhoz intézett átirat képezi a levél tartalmát, a miniszter, vagy helyettese által íratik alá, minden más tárgyaknál ellenben az osztály vezetője által.

7. A levelezés tisztázása és szétküldése — minthogy a statist. osztály e czélra külön erővel nem rendelkezik — a ministerium központi irodájában eszközöltetik, vagy pedig az ott alkalmazott napi díjnokok közül fog a szükséges szám az osztálynak e végre kölcsönöztenni.

Ugyane szervezet megállapítása alkalmával már a statisztikai hivatal adatainak közlésére nézve is intézkedtek, legelőször ideiglenesen. Az ide vonatkozó s a kezdet nehézségeit nagyon jellemző intézkedés szövege így hangzik:

A meglevő s még várható anyag, valamint az igénybe vehető erők ismerete valószínűvé teszi, hogy egyes közlemények már a folyó évről (1867.) is megjelenhetnének. Mivel azonban az országos statisztikára eddigelé szánt költség szerint külön közlőny kiadása aligha lehetséges, hogy a kitűzött cél még is, a jelen eszközök igénybevétele mellett is megközelíthető legyen, következők volnának figyelembe veendőik:

Van ugyanis a meglevő anyag között — s a várható is körül-belül hasonló lesz — olyan, mely érdekes ugyan, de külön feldolgozást nem igénylő adatokból áll. Ezek egyszerűen a »Buda pesti Közlöny« egy külön rovatában volnának közlendők. E rovat megnyitásakor némi bevezetésben tudtára lehetne adni a közönségnek, hogy ezek a minisztérium statisztikai szakosztályából kerültek s időnkint ismételtetni fognak;

van továbbá olyan anyag, mely egy-egy tárgyat kimerít ugyan, de tudományos feldolgozást igényel. Ily adatok ki volnának adhatók akár az osztálytagok, akár a tanácsstagok valamelyikének feldolgozás végett és az illető munkás neve, de a statisztikai szakosztály felülörködése, s így mintegy czéggje alatt a M. Tud. Akadémia »Statisztikai és nemzetgazdasági közleményei«-ben láthatnának napvilágot;

van végre oly anyag, mely az ország legkülönbözőbb vidékeiről kerülén, s a legkülönbözőbb tárgyakra vonatkozáva, csak évkönyv alakjában volna összeállítható és hasznosítható. És erre nézve igen kívánatos, hogy ily évkönyv, habár csak egy füzetben is, a szakosztály vezetője, az osztálytagok és segédmunkások, de talán néhány vállalkozó tanácsstagnak lelkes összeműködése mellett még ez évben kiadassék.

A munkálatok megkezdésére nézve természetes alapúl látszott szolgálni az, hogy az előbb Bécsből megrendelt felvételek és adatgyűjtések félbeszakítás nélkül folyamatban maradjanak. Mivel azonban a helytartó tanácsnak külön statisztikai osztálya nem volt s a polgári s egyházi hatóságok által beküldött adatok nagyrésze közigazgatási jellegűnek tekintetett, az átvétel nem történhetett meg. Még nagyobb nehézséget okozott az a körülmény, hogy nem látszott tanácsosnak némely, a korábbi kényuralom által megrendelt, de a vidéken csak borzadással teljesített gyűjtéseket az eddigi alakban bekívanni s hogy végül, részben e politikai okok következtében, nemcsak a nagy közönség, de az adatgyűjtők egy része is hajlandó volt mindennemű statisztikai adatgyűjtést az abszolút korszak eszméjével összeköttetésbe hozni.

A statisztikai szakosztálynak ily körülmények között a múltra támaszkodnia alig lehetett. Új alapokon kellett a gyűjtéseket megindítani s egyúttal némileg új erőkről is gondos-

kodnia, kik a statisztika fontosságát felismerve, az adatgyűjtés nagy munkájában közvetítők lehettek. A csekély anyagi- s munkaerővel rendelkező fiatal szakosztály terhét e körülmény rendkívül növelte, másrészt azonban épen e látszólag mostoha véletlen adott erőt s ingert jövő hatalmas fejlődéséhez. Épen azért, mert nem volt kötve hosszú bürokratikus úton megcsontosodott sablonokhoz, az adatok gyűjtésében s az ilyenkor leginkább érvényesülő tudományos elvek megválasztásában elmeheletti egész addig a határig, melyet a megelőző két évtized alatt szokatlan lendületnek indúlt külföldi statisztikai hivatalok s a nálunk is szépen fejlődött statisztikai tudományos irodalom kijelöltek. S mert az anyaggyűjtőket vidéken részben még nevelni kellett, az egyesekkel érintkezés s a statisztika alapelveire minduntalan vissza-visszatérő foglalkozás a frissesség jellegét adták munkájának s törekvései valóságos apostolokra találtak az új egyéneken.

Az anyaggyűjtés elveinek megállapításánál követett eljárást — legalább külső történeti adatokban kifejezve — már ismertettük az orsz. statisztikai tanács által az első harmadfélév alatt kidolgozott javaslatok, minták s utasítások felsorolásában. Láttuk ebből, hogy a statisztikai tanács a közigazgatási statisztika csaknem minden ágára vonatkozólag új tervezeteket készített s a ki figyelemmel átvizsgálja e tervezeteket, melyek a hivatalos »Statisztikai közlemények« első kötetében egész terjedelmükben közöltetnek, kénytelen elismerni, hogy azok szerkesztésénél a tudomány színvonalán álló eszmék s tapasztalatok vétettek figyelembe.

Az anyaggyűjtő közegek kiképeztetésére vonatkozólag a statisztikai szakosztály, a tanácscsal egyetértőleg, főképp két úton haladt: a statisztikai tanfolyamok készítése s a kultagok intézményének meghonosítása által.

A statisztikai tanfolyamok ügyében, a tanács már említett javaslata értelmében, a minisztérium szabályzatot állapított meg. E szabályzat rendes hallgatókat — kik az egész tanfolyamot végig hallgatni s vizsgát tenni kötelesek — s rendkívüli hallgatókat különböztet meg; megállapítja az előadandó tárgyak sorozatát, kimondja, hogy azok nyomtatásban jelennek meg s úgy az előadókat, mint a vizsgáló-bizottságot a

statisztikai tanács szemeli ki. A vizsgálati bizonyítványt azt az előnyt nyújtja az illetőknek, hogy a statisztikai szakosztályba mások előtt vétessenek fel s az országos statisztikai felvételeknél különös tekintetbe vétettek, bár tényleges alkalmazásukért a kormány felelősséget nem vállal.

Az első ily alapon szervezett statisztikai tanfolyam 1868. október 13-ától 1869. márczius hó 13-áig tartatott Magyarországon akkor még egyetlen, budapesti, tudományos egyetemének helyiségében s részben annak tanárai közreműködésével. Közel háromszázan (297) jelentkeztek hallgatókúl, köztük 112 államhivatalnok, 74 joghallgató s 35 végzett jogász. Az előadott 13 tárgy három csoportra (elméleti, közigazgatási s nemzetgazdasági) osztatott fel s a hallgatók-közt 44 sikerrel tette le a vizsgálatot is. 1869. október 26-án ugyanily berendezéssel új tanfolyam nyitott meg, melyre 182-en jelentkeztek, részben már az egyes törvényhatóságok segélye mellett s 38-an tettek vizsgálatot.

E tanfolyamokon tartott előadások a kormány költségén ki is nyomattak »Statisztikai előadások« cím alatt mintegy 50 ívnyi terjedelemben, de minden előadás külön fizetben, úgy, hogy az illetők a szükséges részt külön is megszerzhessék. Az egyes fizetek címei s írói, egyúttal az előadó tanárok, a következő sorozatból láthatók: 1. A statisztika elmélete dr *Konek Sándortól*. 2. A népszámlálás *Keleti Károlytól*. 3. A népesedési mozgalom dr *Barsi Józseftől*. 4. A termelés és mezőgazdaság *Keleti Károlytól*. 5. Bányászat és ipar *Hunfalvy Jánostól*. 6. Kereskedelem *Beöthy Leótol*. 7. Államszervezet és közigazgatás *Havas Sándortól*. 8. Igazságszolgáltatás dr *Schnierer Gyulától*. 9. Közoktatás dr *Barsi Józseftől*. 10. Közlekedés *Hieronymi Károlytól*. 11. Közegészségügy dr *Tormay Károlytól* és dr *Niedermann Gyulától*. 12. Köz- és magánjótékonyosság, jelesen önszegélyezés és biztosítási ügy dr *Konek Sándortól*. 13. Államháztartás és pénzügy dr *Matlekovits Sándortól*.

A statisztikai tanfolyamok életbeléptetésének eszméjét időrendileg megelőzte a vidéki tagok kinevezésének kérdése, mely már *Keleti Károly* emlékiratában s a statisztikai osztály szervezetében is mint szükséges intézkedés említették s

melyet *Gorove* miniszter, a statisztikai tanács első megnyitó beszédében is, hangoztatott. Az eszme megvalósítása azonban mindeddig késett, míg az 1868-ik országos költségvetésben e célra 5,000 forint meg nem szavaztatott. Ez összeg csekély-sége miatt lehetetlen volt minden törvényhatóságban egy-egy ily tagot nevezni ki, sőt az ország 16,331 községére összesen csak 12 jutott. A részletes útastások, valamint a közegekkel Budapesten, 1869. február havában tartott megbeszélések a »Statisztikai Közlemények« második kötetében olvashatók, itt csak annyit emelünk ki ebből, hogy e kültagok egyik legfőbb feladata lett volna, hazánk sajtósági viszonyaira tekintettel, annak mezőgazdasági adatait a lehető legrészletesebben összegyűjteni. A vidéki tagok egy része teljesítette is e feladatot s az orsz. statisztikai hivatal levéltárában több nagybecsű mezőgazdasági monographia van egyes vidékekről, mivel azonban az adatok hiányosak s a kültagokat sokszor 6—8 nagy megyére terjedő kutatásokra, a csekély honorárium mellett, kényszeríteni nem lehetett, a beküldött részek sem jelentek meg nyomtatásban. Egyes tagok, mint később a statisztikai hivatal kiadványai sorában látni fogjuk, dolgoztak ki önálló monographiákat, mások egyes-, a hivatal által reájuk bizott teendőikben segédkeztek: egészben véve azonban a kültagok intézménye, főképp csekély számuk miatt, nem bizonyult eddig üdvösnek s inkább történeti szempontból közöljük a miniszterium által számukra kiadott útastást, mely következőleg hangzik:

Utastás

a statisztikai osztály kültagjai számára.

1. A vidéken kinevezendő statisztikai közegek egyenkint, mint a földmivelés-, ipar- és kereskedelemügyi magy. kir. ministerium statisztikai osztályának kültagjai csatlakoznak az országos statisztikai szervezethez.
2. Mint ilyenek a lakhelyükhöz legközelebb eső m. k. adóhivatalnál negyedévenkint utólag fizetendő, eddigelé 400 frtban megállapított évi tiszteletdíjban részesülnek.
3. A statisztikai osztály kiadványait ingyen kapják.
4. A statisztikai osztálylyal közvetlenül leveleznek, és ezen hivatalos levelezésük e czim használata mellett: »hivatalos statisztikai ügyben«, bérmentes.

5. A ministerium statisztikai könyvtárát, térképeit és egyéb gyűjteményeit Pesten létőkör szabadon használhatják; a hivatalos statisztika ügyében vállalt munkálatokhoz az illető ügydarabok is rendelkezésük alá bocsáttatnak.

6. Minden egyes statisztikai felvételre vagy adatgyűjtésre és feldolgozásra nézve külön utasítást vesznek; azonkívül feladataik:

a) oda törekedni, hogy a statisztika szükségének és nélkülözhetőségének érzete minél szélesebb körökben elterjedjen;

b) megkísérteni, hogy minél több önálló statisztikai monográfia hozassék létre megyéről, járásról, városról stb.;

c) összeköttetésbe lépni a hatóságokkal, egyletekkel és testületekkel, hogy ezek a maguk körébe eső statisztikai anyagot minél lelkiismeretesebben gyűjtsék és állítsák össze, s ha külön közzé nem tehetik, szolgáltatassák be általuk a statisztikai központba;

d) megbírálni a velük közlött statisztikai anyagot hitelesség tekintetéből;

e) oda törekedni, hogy más megyékben is hasonló — bár nem is díjazott — működésre szerezzenek tagokat s alakítsanak velők statisztikai társulatot.

7. A statisztikai osztály kültagjai javaslatokat tehetnek, melyek vagy a statisztikai osztályban, vagy az országos statisztikai tanácsban tárgyalás alá vétetvén, az eredmény iránt a kültagok értesítendők.

8. Évenként egyszer a statisztikai osztálybeli kültagok az országos magyar statisztikai tanács egyik ülésébe is meghívandók, mely esetben utazási költségeik megtérítetnek.

9. A statisztikai kültagok időnkint jelentést tesznek a körükben tapasztalt statisztikai mozgalmakról és haladásról, valamint az akadályokról is, melyekbe a statisztikai felvételek foganatosításában netalán ütköznek.

10. A kültagok felsorolt és időnkint kiszabandó teendőikön kívül egyéb irodalmi munkát is vállalhatnak a hivatalos statisztika érdekében, mely esetre tiszteletdíjban részesülnek.

A statisztikai szakosztály felismerve a hiányokat, melyek e szervezetben foglaltatnak, mivel azokon az ország jelentékeny pénzügyi megterhelhetése nélkül segíteni nem lehetett, javaslatba hozta a községi statisztikai hivatalok szervezetét s részben utasítást s tervrajzot készített számukra. E szervezet azonban — fájdalom! — nem lépett életbe s a községek közül is csak Budapest főváros alkotott 1869-ben külön statisztikai hivatalt, melynek sikeres működése azonban utánzásra nem talált.

A hiányon csak némileg segített, hogy nemsokára a törvényhatóságokban közigazgatási bizottságok alakultak, melyek

egyik feladatává az adatgyűjtés s nyilvántartás is kitűzetett s hogy a statisztikai ismeretek terjesztése végett a hivatal főnöke 1875-ben »A gyakorlati statisztika kézikönyve« című 14 ívre terjedő népszerű füzetet adott ki.

A statisztikai szakosztály tehát jóformán magára maradt s csak a statisztikai tanács barátságos támogatására számíthatott, a mely támogatás azonban, a dolog természeténél fogva, inkább erkölcsi s szellemi jelentőségű volt. A gépies munka kizárólag a statisztikai hivatal feladata lett s lényegileg az maradt mai napig is. Míg más szerencsésebb országokban a központi statisztikai hivatalok igen sok dologra nézve már részben feldolgozott anyagot kapnak a kültagoktól s a vidéki statisztikai bizottságoktól: a magyar statisztikai osztálynak mindenkor — vagy csak igen csekély kivétellel — az anyagot kellett feldolgoznia.

E körülmény igen természetesen arra vezetett, hogy a statisztikai osztály munkaerőit s budgetjét évről-évre szaporítani kellett s mivel nemsokára az osztály működésének megkezdése után bekövetkezett a népszámlálás is, mely egészen az ő teendője lett, a szakosztály oly jelentékeny testületté alakult át, mely a ministerium egyik osztályának szerény keretében nem igen illett, bár a rendesen alkalmazott tisztviselők száma még ez időben is az osztályvezetőn kívül csak egy titkár-, egy fogalmazó- s négy számtisztból állott. Hozzájárult ehez még az a körülmény is, hogy az 1869-ben Hágában tartott nemzetközi statisztikai kongresszus Magyarország statisztikai osztályát Európa szőlészeti s borászati statisztikájának elkészítésével bizta meg s e mellett felhívta, hogy más országok statisztikai hivatala számára a Magyarországra vonatkozó adatokat küldje meg. Ez adatokat Magyarország szerény statisztikai hivatala, mely csak egy miniszteriumi alosztály gyanánt szerepelt, nem szolgáltathatta; másrészt a nemzeti tekintély nem eugedhette meg, hogy a megtisztelő megbízást, melyet a kongresszuson jelenvolt képviselők különben is feltételesen már elfogadtak, visszaútasítsák.

A reformot nem lehetett tovább halasztani. A szakosz-

tály már 1869-ben elkészítette az erre vonatkozó emlékiratot, melyet a hozzákapcsolt törvényjavaslattal együtt a statisztikai tanács 1870-ben január 28-án, február 4-én, 11-én és 18-án behatóan tárgyalt s annak alapján terjedelmes emlékirat alakjában ugyanez év febr. 25-én benyújtott a miniszteriumhoz. Az emlékirat nyomós okokkal mutatja ki, hogy az eddigi statisztikai osztályt statisztikai hivattal kell átalakítani, mely hivatal, bár továbbra is a földmivelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter alatt maradna, bizonyos önállóságot nyerne: kimutatja továbbá azt is, hogy statisztikai törvény, mely mindenkit s különösen a hatósági közegeket esetleg büntetés terhe alatt kötelezzen a statisztikai hivatal által kívánt adatok pontos és hű beküldésére, a felállítandó statisztikai hivatal működésének sikere érdekében elengedhetlenül szükséges.

Az emlékiratban foglalt javaslatokat ugyan egész terjedelmében nem hagyta helybe a miniszterium, az ország pénzügyi helyzetére tekintettel s részben politikai okokból is, mindamellett az 1871-ki költségvetés betervezésében a vidékre szánt 32,000 forinton kívül, a statisztikai hivatal számára 55,000 forint irányoztatott elő, kijelentette a miniszter, hogy a szakosztály jelen szervezetét nem tekintí véglegesnek, hanem csak jelen viszonyainknak s pénzügyi helyzetünknek valamennyire megfelelő intézménynek. 1870. június 5-én Keleti Károly osztályvezető újabb terjedelmes emlékiratban fejtette ki a hivatal eddigi működését, a további teendőket; útalt arra, hogy míg a magyar osztályban csak 8 tisztviselő működik, a kedvezőbb helyzetű bécsi statisztikai hivatalban 32 egyén van alkalmazva s hogy egyáltalán a teendők nagy száma miatt az eddigi állapot tarthatatlan. Kévéssel azután július hó 12-én s 14-én a statisztikai tanács tárgyalván a magyar hivatalos statisztikai költségvetést, táblázatos munkafelosztási tervet is készített, mely szerint 36 tisztviselői s díjnoki állomás rendszeresítését óhajtja s a költséget 68,000 forintra teszi.

Minde sürgetések következtében létrejött az a nevezetes reform, hogy az 1871-ki költségvetésről szóló 1871: X. törvényzikk a hivatalos statisztikának eddig a földmivelés-, ipar- és kereskedelemügyi magyar kir. miniszterium egyik szakosz-

tálya által végezett teendőit külön-önálló statisztikai hivatalra ruházta, mely jóformán csak a személyes ügyekben s egy pár leglényegesebb kérdésre nézve áll ezentúl a nevezett miniszterium hatósága alatt. A hivatal számára készült ügyviteli szabályzat 1871. április hó 18-án Ő Felsége által jóváhagyván, a hivatal azonnal megkezdhetette működését. Ez új hivatal személyzete a vezető osztálytanácsoson kívül 2 titkár, 2 fogalmazó, 2 segédfogalmazó, 7 számtiszt s 4 gyakornok lett, megállapított azonkívül számára külön összeg munkadíjakra is.

Az újonnan szervezett statisztikai hivatal működésköre, ügykezelése stb. a »Statisztikai közlemények« ötödik évfolyamának 4-ik füzetében nagy részletességgel közöltetnek. Tér-
szűke miatt s különösen abból az okból, mivel e tervezet csak átmeneti jellegű volt, abból csak a következő pontokat említjük fel:

A miniszter hatáskörébe tartoznak (a hivatalfőnök által felterjesztés feltétele mellett) a kinevezések, díjazások, fegyelmi ügyek, négy hetet túlhaladó szabadságra bocsátások, s fizetési előlegek s a hivatalhoz nem tartozó szakférjak 200 forinton túlterjedő díjazásai s végül oly bérleti, szállítási s másnemű szerződések, melyek ezer forintnál nagyobb összegre vonatkoznak. A hivatal fogalmazói személyzetéhez tartoznak: a titkárok, fogalmazók, segédfogalmazók, jogvégezett gyakornokok s a befagók. A szakosztályok vezetői s egyuttal előadók első sorban ezek köréből választandók. Mellettök van számvevő személyzet, továbbá irodavezető s személyzete; az irodavezető kezeli a házipénztárt a miniszteri számvevőség ellenőrzése mellett. A hivatal ügyvitelét 8 szakosztályra osztott u. m.: 1. Föld- és helyrajzi osztály. 2. Földmivelési osztály. 3. Népeségi osztály. 4. Közigazgatási osztály. 5. Igazságügyi osztály. 6. Vallás- és közoktatási osztály. 7. Ipar-, kereskedelem-, közlekedés- és hitel osztály. 8. Államháztartási és pénzügyi osztály. Mindez osztályok levelezéseiket a hivatalfőnök s illetőleg az iktatói s kiadói hivatal útján folytatják. A statisztikai hivatal külön könyv- és térképgyűjteménye végül tovább is fejlesztetik egyik tisztviselő felügyelete alatt.

Ily alapszámban igen szabadelvű s czélszerű szervezet mellett működött az új statisztikai hivatal a következő években. Jobban szólva: így működhetett volna, ha elegendő anyagi- s munkaerő áll rendelkezésére. Azonban a nyolcz osztály vezetésére tényleg csak két titkár állott s megtörtént az is, hogy a népesedési osztály élén egy segédfogalmazó, a földmivelési osztály élén az irodavezető állott s az iparstatisztika

egy számtiszt vezetése alá jutott. De a személyzet is elégtelen volt. A 17 tisztviselő készítette elő 151 törvényhatóság-, több, mint 300 pénzügy-, gyakran épen 12,000 község közvetlen adataiból az országos összegeket, ezek gondoskodtak a több ezerre menő minták szétküldéséről és ellenőrzéséről, készítették a hivatalnak évenként több száz ívre menő nyomtatványait, melyek legnagyobb része — a nemzetközi megállapodás folytán — két nyelven szerkesztetett s folytatták az adatgyűjtéseket a nemzetközi statisztika számára, egyes miniszteriumok, hatóságok, sőt magán egyének megkeresésére is. S minde tisztviselők díjazása olyan volt, hogy egy-kettő kivételével abból meg nem élhetett s mert előléptetésre csekély kilátás volt, mielőbb igyekezett elhagyni a hivatalt. Egyszóval: nem a szervezetben volt főképp a hiány, hanem annak hiányos végrehajtásában.

Midőn az 1872-ki sz.-pétervári kongresszus hazánk fővárosát tüzte ki a legközelebbi nemzetközi kongresszus székhelyétül s emellett az 1873-ki bécsi világiállitás alatt s után az ebben jelentékeny szerepet vitt magyar statisztikai hivatalra új s fontos teendők egész serege özönlött: a hivatal fejlesztése elengedhetlenné lett. Keleti Károly igazgató ekkor ismét terjedelmes emlékiratot készített, melyben a hivatal reformjának szükségét hangoztatta s egyúttal ujjal sürgette a már a statisztikai tanács által javasolt statisztikai törvény megalkotását. Ez emlékirat a Hivatalos Stat. Közlemények VI-ik évfolyamának 4-ik füzetében s külön füzetben is »Magyarország hivatalos statisztikája és továbbfejlesztésének szüksége« (Budapest, 1873. Athenaeum.) cím alatt jelent meg. E javaslat az 1873-ban létezett 28 alkalmazott helyett (ide értve a díjnokokat s szolgálkat is) legalább 25 állandó tisztviselőt proponál s a hivatal kiadásait 6,850 forinttal teszi többre. A javaslat kiegészítő részét képezi egy tervezet a főispánok által szerkesztendő évi jelentéshez s útasítási javaslat a törvényhatósági statisztikai bizottságok szervezésére.

Ily hosszas küzdelmek s nehézségek után jött létre végül a országos statisztika ügyének szervezéséről szóló törvényczikk s az ennek alapján kibocsátott szabályzat, melyeket, mivel mai napig érvényben vannak, méltán

lehet úgy tekintenünk, mint az orsz. m. kir. statisztikai hivatal közel hét esztendőn keresztül tartó alakulási processusának zárkövét s a hivatal főállásának s működésének legfőbb biztosítékait.

A törvényczikk szövege következő:

1. §. A magyar korona országai közállapotának és évről évre változó közérdekű viszonyainak nyilvántartása elrendeltetik.

2. §. Az országos statisztika vezetését, a statisztikai adatoknak országos gyűjtését, feldolgozását, összeállítását és közzétételét a központi statisztikai hivatal eszközözi, mely közvetlenül a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszternek van alárendelve.

Az egyes miniszteriumok a körükbe tartozó statisztikai anyagot szintén a statisztikai hivatalnak adják át.

3. §. A központi statisztikai hivatal mellett, mint szakértő testület, az országos statisztikai tanács áll, mely az egyes szakminiszteriumok képviselőiből, valamint a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter által kinevezett szakférfiakból alakul.

A tanács elnöke ezen miniszter, vagy helyettese.

4. §. Ezen tanácssal a központi statisztikai hivatal útján megindítandó országos felvételek szervezete és mintái véleményadás végett mindenkor előre közlendők.

Ugyancsak a statisztikai tanács előleges véleménye alá bocsáttatnak a szakminiszteriumok által saját céljaikra elrendelt új felvételek tervezetei is, kivéve, ha a közszolgálat érdeke halasztást nem tűr, mely esetben azok a tanácssal utólag közlendők.

5. §. A kormányközegek, egyházi, valamint polgári és katonai hatóságok kötelesek az 1-ső §-ban kitűzött célra szükséges adatokat megszerezni, és a maga útján a központi statisztikai hivatalba beszoigáltatni.

Köz- és közérdekű célokkal foglalkozó magánintézetek, egyletek és társulatok működésük köréből a fentebbi célra a szükséges adatokat a statisztikai hivatal felszólítására közvetlenül oda beküldeni tartoznak.

6. §. A statisztikai anyagnak hivatalos uton gyűjtése, szakszerű megbirálása és összeállítása végett minden törvényhatóság bizottsága által állandó statisztikai bizottmány alakittatik.

7. §. A központi statisztikai hivatal- és tanácsnak, valamint a törvényhatóságok statisztikai bizottmányainak ügykörét részletesen külön utasítások szabályozzák.

Ezen utasításokat a statisztikai tanács meghallgatása után a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter állapítja meg.

A statisztikai tanács és a statisztikai bizottmányok tagjai működésüket díjtalanul teljesítik.

8. §. A statisztikai adatok helyességeért és pontos beszoigáltatásáért a hatóságok, vagy az ezeket közvetlenül nyújtani köteles intézetek

egyletek és társulatok (5. §.) felelősek. A mely adatok megfelelő hivatalos felszólítás, illetőleg a hiányok közlése után, a mulasztás kellő és elfogadható indokolása nélkül, helytelenül, vagy épen be nem szolgáltatnak, azok a mulasztást okozott közeg rovására és költségére a helyszínen gyűjtetnek.

9. §. A jelen törvény végrehajtásával a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter, Horvát- és Szlavonországokban pedig a Horvát-Szlavon-Dalmátországi bánja bizatik meg.

Mint láthatjuk, a statisztikai törvény nemcsak a központi statisztikai hivatalnak, s az orsz. statisztikai tanácsnak eddigi működési körét erősíti meg; de igen fontos reformokat léptet életbe. Hármat különösen ki kell emelnünk. Egyik az adatbeszolgáltatás kötelezettsége, mely az 5-ik s 8-ik szakaszokban foglaltatik, a másik a szakminiszteriumok s más közegek statisztikai felvételeinek korlátozása a szükséges központosítás végett s a harmadik a 6. §-ban kimondott elv, hogy a statisztikai anyagnak hivatalos úton való gyűjtése, szakszerű megbírása és összeállítása végett minden törvényhatóság bizottsága által állandó statisztikai bizottmány alakíttatik. Oly elvek ezek, melyeknek következetes s szigorú életbeléptetése a központi statisztikai hivatalt képes lenne virágzóvá tenni.

A törvény alapján létesült az országos magyar kir. statisztikai hivatal ügykörére s ügyvitelére vonatkozó szabályzat, mely egész terjedelmében a következőleg hangzik:

I. A statisztikai hivatal célja és feladata.

1. §. A statisztikai hivatal célja és feladata a statisztika tárgyát képező hazai állapotokról minél teljesebben és biztosabb adatokat gyűjteni, azokat megvizsgálni, rendezni s akként összeállítva közrebocsátani, hogy azok törvényhozói, közigazgatási, tudományos és gyakorlati célokra egyaránt használtathassanak.

2. §. E szerint a statisztikai hivatal teendői közé tartozik mind az államszervezet és államélet, mind a nemzet társadalmi munkásságának tényeiről és eredményeiről nemcsak híj és tárgyilagos képet szolgáltatni s ez által a nemzeti önismeretet és tájékozottságot előmozdítani, hanem a szerzett anyag segédhívásával az ország állapotának statisztikai szempontból folytonos nyilvántartásával, mind a gyakorlati élet, mind a tudomány igényeinek kielégítéséhez járulni.

II. A statisztikai hivatal szervezete.

3. §. Az országos magyar királyi statisztikai hivatal szakteendőire nézve önálló, szolgálati és fegyelmi tekintetben azonban a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi m. kir. ministeriumnak alárendelt hivatal.

4. §. A statisztikai hivatal az országos m. statisztikai tanácshoz való viszonyát külön ügyrend szabályozza.

5. §. A statisztikai hivatal élén a hivatalfőnök áll, ki összes működéséről felelős és a kitérvőllete, vagy akadályoztatása esetén a statisztikai hivatalnak rangban legidősb titkára helyettesíti.

6. §. A statisztikai hivatal műszaki és kezelési részre oszlik.

7. §. A hivatal műszaki része az összes statisztikai anyagot következő nyolcz főrovat szerint dolgozza fel:

1-ső osztály Föld- és helyrajzi viszonyok;

2-dik » Östermelés;

3-dik » Népeségi viszonyok;

4-dik » Közigazgatás;

5-dik » Igazságügy;

6-dik » Közoktatási és művelődési viszonyok;

7-dik » Ipar-, kereskedelem, közlekedés, hitel;

8-dik » Állami, megyei s községi háztartás és pénzügy.

8. §. A hivatal kezelési részét az igtató, kiadó és irattár képezik, melyek egy irodavezető alatt állanak, ki egyuttal a hivatal házi pénztárát kezeli, s a hivatalhelyiségek és szükségletei fölött őrködik.

9. §. A statisztikai hivatal által önhatáskörében el nem intézhető ügyek, melyekre nézve tehát javaslat vagy előterjesztés teendő a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi ministeriumhoz s illetőleg annak utasítása kérendő ki, általában a következők:

a) törvény alkotására, változtatására, életbeléptetésére vonatkozó intézkedések; az évi költségvetés megállapítása s attól való minden eltérés;

b) a statisztikai hivatal összes tiszti személyzetének személyes és fegyelmi ügyei, (kivéve a gyakornokok felvételét vagy elbocsátását), segélyezések, jutalmazások, rendkívüli munkálatok díjazása, fizetési előleg és négy hétnél hosszabb szabadságidő engedélyezése;

c) a tiszti kötelékhez nem tartozó egyének által készített szakmunkálatok díjazása, ha az 200 frtot meghalad;

d) bérleti, szállítási és munkaszerződések jóváhagyása, ha az ezek alapján egyszer és mindenkorra, vagy egész éven át fizetendő összeg 1000 forintot meghalad;

e) a hivatali kapcsolatból folyó ügyek statisztikájára nézve mozgó határozatok;

f) a statisztikai tanács előterjesztései;

g) egyéb oly ügyek, melyeket természetüknél fogva a hivatalfőnök nem vél önállóan elintézhetni, vagy melyekre nézve a ministerium nyilatkozatra vagy véleményadásra hívta fel a statisztikai hivatalt.

10. §. A ministerium határozatának fentartott ügyeket a statisztikai hivatal terjeszti elő, akár külön jelentés alakjában, akár pedig, ha a tárgy természete ezt egyáltalán engedi, rövid uton ügydarab alakjában, mely jóváhagyatván és kiadatván, rendszerint a ministerium iratárában őrzendő meg.

11. §. A ministerium által a statisztikai hivatal számára ennek előterjesztése folytán nyitott hitel határain belül a statisztikai hivatal utalványozási joggal ruháztatik fel. Utalványozásának azonban, hogy az illető adópénztárak által elismertessenek és teljesíttessenek, a földmivelés-, ipar- és kereskedelmi ministerium kebelbeli számvevőség ellenjegyzésével kell ellátva lenniök.

12. §. A megelőző §§-okban elsorolt ügyeken kívül a statisztikai hivatal önállóan, tudományos kérdésekben a statisztikai tanács véleményének alapján jár el, s ugyanezért úgy az egyes ministeriumokkal és a törvényhatóságokkal, mint saját vidéki tagjaival, más államok statisztikai hivatalával, a nemzetközi statisztikai kongresszusok előkészítő és intéző bizottságaival, egyházi s iskolai hatóságokkal, a ministeriumok és törvényhatóságok alárendelt közegeivel, n. m. tanfelügyelőkkel, kereskedelmi és iparkamarákkal, tudományos intézetek s egyéb egyletek és társulatok igazgatóságával stb. hivatása körébe eső ügyekben közvetlenül és saját pecsétje alatt levelez.

III. Az anyag beszerzése és nyilvántartása.

13. §. Az anyag beszerzése ügyében a statisztikai hivatal az egyes ministeriumokkal, részben a statisztikai tanácsban helyt foglalt képviselők által rövid uton, részben levelezés útján közlekedik.

14. §. Feladatának teljesíthetése végett a statisztikai hivatal az egyes ministeriumoktól átveszi feldolgozás végett azon közérdekű statisztikai adatokat, melyeket az illető hatóságok, vagy alárendelt közegek oda időnkint és rendszerint beszolgáltatnak.

15. §. Ugyan e czélból közöltetnek a statisztikai hivatallal:

- a) az egyes ministeriumok köréből nyomtatásban kiadott, vagy könyvformájában sokszorosított munkálatok, úgyszintén
- b) az országgyűlési nyomtatványok;
- c) a delegációkkal közölt jelentések;
- d) az országos enquete-knek tett előterjesztések és ezek munkálatai.

16. §. Országos, nem külön törvény által elrendelt adat-gyűjtések azon ministerium útján indítandók meg; melynek körébe az ügy tartozik; általános, vagy kizárólag statisztikai érdekű ügyek a földmivelés-, ipar- és kereskedelemügyi m. kir. ministerium útján indítatnak meg.

17. §. Az ekkép megindított ügy minden további fejleményében a statisztikai hivatal saját ügykörén belül intézkedik; az illető ministeriumhoz, mint magasabb forumhoz csak akkor folyamodván, ha intézkedéseit siker nem követné.

18. §. A statisztikai hivatal ügyel az évenként beszolgáltatandó adatokra nézve a törvényhatóságoknak és egyéb közegeknek, egyleteknek stb. szabott határidők pontos megtartására.

19. §. A beszolgált és beszolgáltatandó anyag megbízhatóságának megítélése végett kiküldött tisztviselő által a hely színién szerezheter a statisztikai hivatal magának meggyőződést.

20. §. Az ország általános viszonyainak, valamint helyi viszonyok pontosabb megismerhetése végett a hivatal főnöke, vagy az általa megbízandó tisztviselő a miniszternek előlegesen rövid uton történt bejelentés után időnkint meglátogatja az ország különböző vidékeit és közvetlenül gyűjti a megkívánt adatokat.

21. §. Hasonló czélból nevezetnek ki vidékre statisztikai kültagok, kik közvetlen a hivatalfőnök alatt állanak, teendőiket külön utasítás szabályozván.

22. §. Mindezeket kívül a statisztikai hivatal egyik kötelessége a rendszeren begyűlt s külön czélra szerzett anyagnak olyképeni nyilvántartása, hogy nemcsak az ország bármely vidékét illető, de bármely közérdekű kérdésre vonatkozólag is lehető legrövidebb idő alatt szolgálhasson kellő felvilágosításokkal.

IV. A statisztikai hivatal kiadványai.

23. §. A beszerzett anyagot a statisztikai hivatal kiadványaiban értékesíti.

24. §. A statisztikai hivatal kiadványai:

- a) az »Évkönyv«;
- b) a »Hivatalos statisztikai közlemények«;
- c) a statisztikai tanfolyamnak szánt »Statisztikai Előadások«;
- d) rendkívüli törvényszabta működésnek eredményeül nyert közlemények (népszámlálási munka stb.);
- e) az elősorolt kiadványok valamelyikéhez szükséges »grafikai mellékletek«.

Az »Évkönyv«-ben 1871-től kezdve rendszeresen közöltetnek a főrovatok szerint csoportosított adatok rövid és sommás kimutatásokban.

A mely tárgy bővebb, magyarázó szöveggel ellátott közlést igényel, a »Hivatalos statisztikai közlemények«-ben talál helyet, melyek évenként időhöz nem kötött füzetekben jelennek meg.

A d) és e) alatt foglalt kiadványok megjelenését esetről esetre a szükség és körülmények határozzák meg.

25. §. Ezen, a törvényhozás, kormány és közönség használatára szánt füzetek kiadásán kívül a statisztikai hivatal további kötelességei:

a kormány, vagy egyes ministeriumok által, bármely különleges törvényhozási, közigazgatási, vagy tudományos célra kívánt alkalomszerű kimutatásokat készíteni, szükség esetén hozzájok az anyagot is beszerezni;

az egyes ministeriumok által, bármely különleges törvényhozási, vagy közigazgatási célból megindítandó országos felvétel eszközítésére szánt mintákat és kérdőpontokat a statisztikai tanács hozzájárulásával megvizsgálni s róluk véleményt adni;

az ily felvétel alkalmával begyűlt anyagot az illető ministerium által közlött cél és — tudományosan indokolható — kívánsága szerint rendezni és összeállítani, mely esetekben azt saját közleményeiben a helyesnek talált alakban közzé is teheti.

26. §. Valamennyi kiadvány szerkesztéséről, nyomtatásáról és példány számáról a hivatal maga gondoskodik és ezek az országos magyar királyi statisztikai hivatala czége alatt jelennek meg.

V. A statisztika nemzetközi és tudományos művelése.

27. §. A nemzetközi statisztika ügyében a magyar királyi statisztikai hivatal összeköttetésbe és csereviszonyba lép a külföld összes statisztikai hivatalaival és a statisztikai kongresszusokon elvállalt tárgyakra nézve valamennyi külföldi hivatalból szerzi be a megfelelő adatokat, valamint a maga részéről is mindazon tárgyak iránt közli azokkal Magyarország adatait, melyekre nézve az tőle kívántatni fog.

28. §. Az országos statisztikának minden irányban és minden megfelelő eszközzel való előmozdítása képezvén a statisztikai hivatal egyik főfeladatát, arra hivatali kapeson kívül álló szakírók közreműködhetése, irodalmi munkásságuknak díjazása és önálló statisztikai munkák megjelenésének segélyezése által is tartozik a hivatal teljes erővel törekedni, illetőleg ebbeli javaslatokat a ministerium elé terjeszteni.

29. §. A statisztika tudományos művelése végett a statisztikai hivatal könyv- és térképgyűjteményt szerez be, mely gyűjteménynek a statisztikai tanács és hivatal tagjai; valamint a tisztviselők általi használata iránt külön könyvtári utasítás rendelkezik.

A szabályzat lényegileg ugyanazon elvek szerint készült, mint a statisztikai tanács által 1870-ben készített előterjesztés s a statisztikai hivatal megalakulásakor kiadott s fentebb ismertetett utasítás. Lényeges különbségek alig vannak, kiemelendő mégis, hogy a szabályzat az egyes ministeriumokkal szemben határozottabban utal a központosításra (13., 14., 15. és 25. §§.), valamint a hivatal ama feladatára, hogy az egyúttal a statisztikai tudományok központja legyen hazánkban (28. §.) s végre hangsúlyozza azt is (19. s 20. §§.), hogy a sta-

tisztikai anyag beszerzése s beszerzésének módja körül a személyes ellenőrzést is kell gyakorolni.

Az anyag összegyűjtésének közegeire nézve a szabályzat nem nyújt más gyámolítást, mint hogy egyik pontjában (21.) a kültagok intézményét általánosságban föntartja. Mivel azonban ez intézmény, mint fentebb láttuk, eredménytelennek mutatkozott, szükséges volt más közvetítő eszközről gondoskodni, mely az egyes területek adatainak teljességét és helyességét ellenőrizze; ezért az ország politikai és közigazgatási szervezetének megfelelőleg elrendeltetett egyes törvényhatósági statisztikai bizottságok alkotása. Ez ügyben, alig egy pár hóval a fentebbi szabályzat életbeléptetése után, útasítás adatott ki.

A szabályrendeletben foglalt elvek kétségkívül még ma is helyesek s legfeljebb a kivitel biztosítása érdekében kellett volna még kimondani, hogy az ily statisztikai bizottságoknál állandó fizetéssel bíró s így felelősséggel tartozó titkár alkalmaztassék lehetőleg oly egyénekből, kik az országos m. kir. statisztikai hivatalnál már egy pár éven át, legalább mint díjnokok, működtek.

Sajnos azonban, hogy úgy ez üdvös útasítás, mint a főispánok által szerkesztendő évi jelentésre vonatkozó részletes tájékoztatás, melynek ismertetését itt feleslegesnek tartjuk, csak-papíron maradtak s mivel a kültagok intézménye is megszűnt, a statisztikai hivatal az adatgyűjtésnél magára maradt, vagy legfeljebb azon más úton létesült tapasztalatokat s gyakorlati ügyességeket használhatta fel, melyeket a pénzügyintézetek s közlekedési vállalatok tisztviselői, az adófelügyelők, kataszteri hivatalnokok, tanfelügyelők stb. lassanként megszereztek.

Ennyit tartottunk szükségesnek az orsz. magyar statisztikai hivatal alakulásának s fejlődésének történetéből elmondani. 1874. óta a helyzet jogi s adminisztratív szempontból lényegesen nem változott. A reformok s tervezgetések munkája helyett a csendes, békés foglalkozás kora állott be, melynek eredményei a statisztikai hivatal kiadványaiban, tudományos működési körének tágulásában s a nemzetközi érintkezés által előidézett munkakörben mutatkoznak. A chronologiai rendet

megtartani az intézet történelme e korszakának elbeszélésénél felesleges, sőt helytelen volna, mert a hivatal sokoldalú működésének rajzát megzavarná.

A következő fejezetekben tehát egyes csoportok szerint fogjuk ismertetni az orsz. statisztikai hivatal működését s e csoportok közül azzal kezdjük meg a tárgyalást, mely a hivatal rendes kiadványait s így szűkebb, de teljesen hivatalos jellegű működését ismerteti.

III.

A statisztikai hivatal közleményei és évkönyvei.

Európa legtöbb rendezett statisztikai hivatalának rendes kiadványai három csoportban jelennek meg: *a)* évkönyvek, melyek bizonyos előre megállapított sorrendben évről-évre közlik a statisztikai adatokat, leginkább olyanokat, melyek az ország közigazgatási s nemzetgazdasági viszonyairól, továbbá a népesedési mozgalmról nyújtanak áttekintő képet; *b)* közlemények, melyekben egyes szabályszerűen megállapított, azonban nem évenként ismétlődő felvételek kidolgozásai közöltnek s végül *c)* folyóirat, mely a hivatal működésére vonatkozó fontosabb okiratokat s egyes kisebb akár a hivatal működésével, akár a nemzetközi statisztikával összefüggő irodalmi dolgozatokat közöl.

Már a statisztikai szakosztály felállításakor tervbe vett mindhárom csoport megindítása. A folyóirat kiadása azonban, bár szükségét a hivatal több ízben hangsúlyozta s a képzett és gyakorlott tisztek számának folytonos szaporodása folytán ily folyóirat megindításához szellemi munkaerőben nem is lett volna hiány, mindeddig elmaradt, főképp abból az okból, mert a m. tud. Akadémia által kiadott avagy segélyezett nemzetgazdasági és statisztikai folyóiratok a művelt közönség igényeinek megfelelték s ezek mellett új folyóiratot alkotni, e szakok csekély olvasóközönségére s még csekélyebb számú könyvvásárlóra tekintettel nem látszott elkerülhetetlennek. Rendesen kiadattak azonban az évkönyvek s közlemények és pedig az utóbbiak rögtön a statisztikai osztály megalakulása után, míg az évkönyvek pár évvel később, midőn az ország közigazgatási

s nemzetgazdasági viszonyaira vonatkozó kérdőívek kidolgoztattak s ezek alapján a rendszeres adatgyűjtés s feldolgozás megkezdethetett.

Az időrendet tartva szem előtt, előbb a »Hivatalos Statisztikai Közlemények« cím alatt megjelenő gyűjteményes kiadványt kell röviden ismertetnünk.

E kiadványok 1868-tól 1874-ig egyes füzetekben ugyan, de mint rendes évfolyamok jelentek meg, az első három évfolyam a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi m. kir. miniszterium statisztikai szakosztálya, az utóbbi négy az országos m. kir. statisztikai hivatal neve alatt. Az öt első évfolyam öt-öt, a két utóbbi hat-hat füzetet tartalmazott és pedig az első évfolyam terjedelme quart-ivekben tesz 964 lapot, a második évfolyam 914-et, a harmadik 1,374-et, a negyedik 1,310-et, az ötödik 1,502-öt, a hatodik 1,937-et s a hetedik 2,072-öt; így tehát a hét terjedelmes évfolyam összesen 10,073 lapnyi, a z a z egy-ezer 259 quart-ivnyi közleményt hozott. Mivel ez időtől fogva az évkönyvek már egészen rendszeresen adattak ki s egyes monographiák közlése önálló czimek alatt előnyösebbnek látszott, a »Közlemények« rendes kiadása elmaradt, habár, mint később látni fogjuk, e gyűjteményes cím alatt még későbbben is sok füzet, sőt vaskos kötet jelent meg.

A közlemények rendszeres évfolyamainak általános jellemvonása, hogy a hivatalos statisztika alakulására s adminisztrációjára vonatkozó ügyiratok (többek közt 1872-ig a statisztikai tanács összes jegyzőkönyvei s iratai), továbbá más apróbb nem közvetlen hivatalos adatgyűjtésből szerzett statisztikai tanulmányok, melyek más országokban a statisztikai folyóiratban közöltnek, itt vegyesen fordulnak elő egyes statisztikai monographiákkal. Különösen érezhető e jellemvonás a »Közlemények« első három évfolyamában, midőn — az alakulás nehézségeivel küzdve s kellő adat hiányában — még a statisztikai monographiák jó nagy része is inkább magánjellegű feldolgozásnak tekintethető.

Mellőzve a statisztikai tanács jegyzőkönyveit s az általa kidolgozott útastításokat, mintákat s emlékiratokat, melyekről már fentebb megemlékeztünk, hasonlóan inkább irodalmi jellegű közlemények még ez évfolyamokban a következők:

II. évf. 2 s 5-ik f. III. évf. 3 f. IV. évf. 4. f.: az 1869-ik évi népszámlálás munkálatainak okmányai.

II. évf., 5. f.: Jelentés a Hágában tartott nemzetközi statisztikai kongresszusról.

VI. évf. 4. f.: Jelentés a Szent-Pétervárt tartott statisztikai kongresszusról.

VII. évf. 2 f.: Konzuli jelentések 1872-ről.

VI. évf. 4. f.: Emlékirat a hivatalos statisztika orsz. szervezéséről.

A tisztán statisztikai monographiák között az első két évfolyamban s részben a későbbiekben is igen sok van, mely az egyes miniszteriumokhoz avagy országgyűléshez beterjesztett s így nem statisztikai, hanem adminisztratív szempontból gyűjtött anyagok rövid feldolgozását tartalmazza. De hogy e munkálatokban, melyekre a statisztikai szakosztály a hivatalos adatgyűjtés hiányában kezdetben csaknem kizárólag utaltatott, már lehetőleg minden tárgyra gondoltak, tanúsítja az első évfolyamnak 1868. május havában 200 quart-lapnyi terjedelemben s már egy graphikai képmelléklettel megjelent első füzetének tartalma, melyben a statisztikai tanács ügyiratain kívül külön közleményeket találunk Magyarország kormányservezetéről, a megyék s kerületek összes költségeiről, a közös hadseregről, a pénzügyőrsegről, a termő terület megosztásáról művelési ágak s jövedelem szerint, az aldunai vámhivatalok áruforgalmáról, az aldunai hajózási forgalomról, az 1867-ki átlagos gabonaárakról, az 1866-iki bányászatról, a kir. kuria 1867-iki ügyforgalmáról, az első folyamodásu m. k. jövedéki törvényszékek hivatalos működéséről, a fegyintézetek népességéről, az 1867-iki marhavésről, a vasútak, gőzhajótársulatok s távirdek állapotáról s forgalmáról s végül még az államköltségvetésről is.

Tisztán a tárgyak sokoldalúságát tartva szem előtt, elmondhatnók, hogy a »Közlemények« első két évfolyama a legértelmesebb. De ha ez állítás, a tartalmasságot a változatos-sággal cserélve fel, bizonyos tekintetben jogosult is; másrészt kétségtelen, hogy midőn a »Közlemények« egyes füzeiben minél több önálló, a statisztikai osztály által gyűjtött adatok feldolgozásával találkozunk s ezek külső terjedelme mellett az apróbb, inkább irodalmi jellegű közlemények száma

apad, e gyűjtemény belbecse is növekedik. A magyar hivatalos statisztika-úttörő munkálatai ez évfolyamokban közöltettek s a ki egykor tanulmányozni akarja, miként tisztultak nálunk a nézetek egyes közigazgatási vagy nemzetgazdasági kérdésre nézve a statisztikai adatok gyámolításával, az itt közölt nagyobb monographiák összehasonlítását nem mellőzheti.

Ily nagyobb monographia az első évfolyamban kettő van: Magyarország áruforgalmáról Ausztriával és a külfölddel 1867-ben *Beöthy Leó*tól s Magyarország közoktatási statisztikája 1864/5—1867/8-ban dr. *Barsi József*től. Mindkettő még irodalmi mű, nem a statisztikai szakosztály által közvetlenül gyűjtött adatokból, hanem irodalmi s félhivatalos okmányokból összeállítva, de mindkettő gondos dolgozat. *Beöthy Leó* a vaspályatársaságok, Dunagőzhajózási társulat s a vámhivatalok adatait bírálattal összegezi, megközelítő értékeket számol ki s a táblázatok mellett a szövegben indokolja eljárását; *Barsi* adatait a vallás- és közoktatásügyi miniszteriumtól vette, egy pár szakiskola kivételével az összes tanintézetekre kiterjed és pedig abban az időben másutt is szokatlan részletességgel vázolva azok számokban kitüntetett szellemi s anyagi állapotát. Figyelemreméltó, hogy ez utóbbi műnél a kiegészítések s javítások már a statisztikai szakosztály által s hivatalos úton eszközöltettek.

Mindkét szakfőnök a későbbi évfolyamokban is folytatja e tárgyat, folyvást gazdagabb s kritikailag jobban átdolgozott monographiákban. *Beöthy* dolgozatai a III. évfolyam első füzetében (1868-ról), a IV. évfolyam harmadik füzetében (1869-ről), az VI-ik évfolyam 3-ik füzetében (1868—70-ről összehasonlítólággal), a VI-ik évfolyam 5-ik füzetében (1871-ről) s a VII-ik évf. 4-ik füzetében (1872-ről) találhatók. — *Barsi* dolgozatai, egy-egy vaskos füzetet képezve, feltalálhatók a III-ik évf. 5-ik füzetében (1869-ről) s a VII-ik évf. 3-ik füzetében (1870—72-ről), de itt csak a felső- s középiskolákra szorítkozva.

Hasonló önálló s nagyobbbrészt már a hivatalos felvétel alapján készült monographiák a következők:

II. évf. 3. füzet: Magyarország bányászata *Hunfalvy János*tól, a bányakapitányságok 1863—1867. évi jelentései alapján összehasonlítva.

II. évf. 4-ik füzet: Kereskedelmi viszonyok 1868-ban; a földmivelés-, ipar s kereskedelemügyi miniszterium dolgozata.

III. évf. 2-ik f.: Népesedési mozgalom Horvát-Szlavonországban 1866-ban és 1867-ben, toldalékul egy kis vázlatos közoktatási s aratási statisztika ugyane tartományokból.

IV. évf. 1. f.: Magyarország és Erdély 1869. évi aratási eredményei *Duka* Marcelltól.

IV. évf. 2. f.: Kereskedelmi viszonyok 1869-ben. Szerkesztette a földm., ipar- és kereskedelemügyi m. k. miniszterium vámügyi osztálya.

IV. évf. 5. f.: Ugyanaz 1870-ről.

V. évf. 1. f.: Magyarország 1870. évi aratás eredményei *Duka* M.-től.

V. évf. 2-ik füzet: Magyarország bank- és hitelintézetei 1870-ben.

VI. évf. 1. f. Magyarország bányászata 1870-ben és 1871-ben, *Beöthy* Leótól.

VI. évf. 3. f.: Magyarország és Erdély 1871. évi aratási eredményei *Pármiczky* Edétől.

VII. évf. 1.: Ugyanaz. 1872-ről.

Megjegyezzük még, hogy a harmadik évfolyamtól fogva, a hágai kongresszus óhajlásának megfelelően, a közlemények magyar és német nyelven jelentek meg vagy egész terjedelmükben, vagy legalább úgy, hogy a bevezetéseken kívül a számtáblázatok feliratai német nyelven is közöltettek. Némely füzetekből s a 3-ik évfolyamból egészen tisztán magyar kiadások is jelentek meg a magyar-német kiadásokon kívül.

A hetedik évfolyam után, mint már említettük, a »Közlemények« rendszeres kiadása az »Évkönyvek« megszilárdulása következtében megszűnt, főképp abból az okból, mivel 1874-ben a m. kir. statisztikai hivatal költségvetése 56,870 forintról 40,000 forintra szállítottott le s jelentékenyebb emelés egész 1878-ig nem történt; azonban egyes füzetek önállóan folytonosan jelentek meg e czim alatt. Ezekről külön kell megemlékeznünk.

1878-ban »Közlemények« czim alatt megjelent három füzet. Az elsőben *Pármiczky* Ede emlékirata van: a mezőgazdasági adatgyűjtés, főleg az aratási statisztika fejlesztése tár-

gyában. A második czime: »Magyarország népesedési mozgalma 1876-ban«, *Keleti* Károlytól. A harmadiké: »Magyarország hitelintézetei 1876-ban«.

1879-ben megjelent két füzet: Magyarország vasútai 1876-ban *Beöthy* Leótól s Magyarország hitelintézetei 1878-ban név nélkül.

1880-ban megjelent három füzet: Magyarország vasútai 1877-ben s 1878-ban külön-külön, mindkettő *Beöthy* Leótól s Magyarország hitelintézetei 1878-ban név nélkül.

1881-ben megjelent két füzet: Magyarország egyletei s társulatai 1878-ban *Vargha* Gyulától s *Kanitz* Józseftől s továbbá »Az országos magyar királyi statisztikai hivatal kiadványai 1867 — 1881«, *Findura* Imrétől.

Végre 1883-ban jelent meg egy vaskos füzet: »A községek háztartása és pótdójkuk az 1881. évi jóváhagyott költségvetések alapján«, dr *Jekelfalussy* Józseftől.

A »Közlemények« így külön s nem sorrendben megjelent 11 füzete összesen 2658 quart-lapra = 336 ivre terjed, úgy, hogy »Közlemények« czim alatt a hivatal egy ezer 595 quart-ivnyi művet adott ki, nem is említve, hogy a nagyobb rész két külön kiadásban jelent meg, t. i. tisztán magyar s magyar-német nyelven.

Áttérve már most a hivatal rendes kiadványainak második sorozatára, a »Statisztikai évkönyv«-ekre, mindenekelőtt néhány szót kell elmondanunk annak megmagyarázásául, hogy a kiadványok első füzete is csak 1872. végén, tehát a hivatal 6-ik évi főnállásakor jelent meg.

Hogy a statisztikai szakosztály szervezése s a közvetlen beállott népszámlálási munka részben már megmagyarázzák e késedelmet, — azt, a fentebbiek után, nem szükséges részleteznünk. Hazánkban azonban még más nehézségek is merültek fel, olyanok, minőkre más, szerencsésebb országokban alig gondoltak. E nehézségek jellemzéséül legcélszerűbbnek látjuk azt az eljárást leírni, melyet a hivatal a népesedési mozgalom gyűjtésénél követett s mely eljárás a »Közlemények« egyik legtanúságosabb füzetében: »Magyarország népesedési mozgalma 1876-ban« van leírva.

A népesedési mozgalomra vonatkozó adatokat 1865-ig

bezárólag a bécsi statisztikai hivatal dolgozta fel s tette közzé. Az 1866-ban és 1867. elején folyt s a magyar korona országainak önállósítására törekvő alkudozások között, a főnállott kormány nem gondolt többé a szokott adatok beszerzésével s így az ujonnan alakult statisztikai szakosztály épen semmi anyag felett sem rendelkezett. A statisztikai tanács ugyan egyik legelső feladatának tekintette a népesedési mozgalom adatainak gyűjtését és feldolgozását, de hosszú kutatás és tájékozás után még hosszabb alkudozás folyt a vallás- és közoktatásügyi miniszteriummal, míg az egyházi hatóságok felszólították, hogy a papság által vezetett anyakönyvek kivonatait az időközben megállapított és szétküldött minták betöltése által a kormány rendelkezésére bocsássák. Hosszabbította az alkudozásokat különösen az a körülmény, hogy a népesedési mozgalom számbavétele, hogyha a politikai kerülettel s az e szerint osztályozott népességgel való összevetés nem lehet, csekélyebb értékkel bír; az egyházkerületek szerinti összevetés meg épen csak képzeleti combinatio lett volna, noha még erre sem volt sem a vallásügyi miniszterium, még kevésbbé pedig az egyházi hatóságok ígérete megszerezhető s hogy e szerint semmiféle közbeeső közeg nem létezett, mely a nyers adatok szolgáltatásán kívül a tetemes munkának legalább egy részét elvállalta volna.

A statisztikai hivatal tehát a 12,000-nél több község gyakran 2—3-féle hitfelekezeti lelkészi hivatalának, összesen 11,345 anya- s 28,389 leány-egyház számára külön-külön küldte el az ivateket és pedig — nyolcz különböző nyelven. Ez anyag nyilvántartása már magában rendkívüli munka volt, melyet nehezített még az a körülmény is, hogy különösen az izraeliták rendetlen viszonyai miatt a nyilvántartás segédeszközei sokszor csaknem teljesen hiányoztak.

A nagy nehézségek s az adatok lassu érkezése miatt (1871-ben is alig az ország feléből érkezett be a szükséges anyag), megkövetelték azt a változtatást, hogy új rovatminta s útásítás készíttessék, melyek a tudomány igényeinek ugyan megfeleleltek, de a részletességeket annyira mellőzték, hogy minden egyes rovatot az anyakönyvekből könnyen lehetett betölteni. A statisztikai hivatal felkérte a vallás- és közoktatásügyi miniszteriumot, szólítsa fel az egyházi hatóságokat, hogy

e mintákat 1868., 1869. és 1870-ik évre az alattuk álló papság által betöltetni, püspöki megyék szerint összeállítani s a központba beszolgáltatni sziveskedjenek. A miniszterium tartózkodott »e nagy munkával az autonom felekezeti hatóságokat megterhelni« s a helyett azt ajánlotta, hogy az anyakönyvek másodpéldányait az illető törvényhatóságoktól kérjék be s a körülbelül 3 millióra menő számtételt maga a statisztikai hivatal dolgozza fel. Végre, hosszas alkudozások után, a lehető legegyszerűbb minta szétküldetett a politikai hatóságok útján s az így szerzett, kétségkívül ki nem elégitő adatok 1866—1870-ről jelentek meg a statisztikai hivatal által kiadott évkönyv 1874-iki folyamában, de akkor is csak úgy, hogy a hiányok pótlása s a hibák kiigazítása hosszas levelezéseket vett igénybe.

Csak 1877-ben juthatott el a statisztikai hivatal annyira, hogy a népesedési mozgalomra nézve részletesebb s a tudomány követelményeinek inkább megfelelő kérdőiveket bocsáthatott ki. De hogy még ekkor, a statisztikai törvény életbeléptetése után is, mily nehézségekkel kellett küzdeni, mutatják a következő adatok: A felvételi mintákból 8 külön nyelven 1877. július 31-éig 15,730 példány küldetett szét, ugyanazon év október hó végéig terjedő határidővel. S ime, egyes megyék ismételt megsürgetés daczára, még a következő év közepéig is hátralékban maradtak s Zalamegye 1878. augusztus hó 9-én küldte be adatait. Az ország 425 politikai járása s 25 szabad királyi városa s a különböző felekezeti hatóságok összehasonlítása által a hivatalnak 1484 összegező füzetet kellett készíteni s a kiigazítások is késleltetvén a munkát, a szerkesztés csak 1878. utolsó napjaiban fogatosíthatott.

Ily s hasonló nehézségek csaknem minden felvételnél előfordulva, nemcsak az elkésést lehet megmagyaráznunk, hanem egyúttal azt a körülményt is, hogy a »Magyar Statisztikai Évkönyv« első folyamai, a mely körülmény különben más országok statisztikai hivatalai által kiadott évkönyveknél is előfordul, nem valódi évkönyvek, azaz csak egy meghatározott évfolyamra vonatkozó adatokat tartalmazó füzetek, hanem a tárgyak különfélesége szerint különböző évekről szólnak.

Igy az első 1872-ről keltezett évfolyamban az adatok a

népesedési mozgalomról 1865-ről, a mezőgazdaság- és állattenyésztésről 1869—70-ről, a bányászatról 1868—69-ről, az ipar- és kereskedelemről 1865—69-ről, a közlekedésről 1867—70-ről, az igazságszolgáltatásról 1870-ről, az egyház- és tanügyről 1870—71-ről, a pénzügyről 1870-ről s a hadügyről 1869—1871-ről vannak vegyesen közölve. E szükség által létesült, de az áttekintést s felhasználást rendkívül megnehezítő állapot — több-kevesebb javulással — a négy első évfolyamban mindenütt felfalálható s csak az 1875-ik év adatait tárgyaló V-ik évfolyam óta találjuk fel e füzetekben az évkönyveknek teljesen megfelelő szabályszerűségét, a mit jelentékenyen előmozdított az a körülmény, hogy már a IV-ik évfolyamtól kezdve az évkönyv egyes részei, a tárgyalt fejezetek kidolgozását véve irányadóul, külön lapozott s a többivel csak külső jelzés által összefüggő füzetekben jelentek meg s így egyes feldolgozott anyaguk közzétételét nem kellett elhalasztani csak azért, mivel az évkönyv más fejezetei még nem készülhettek el.

E részek megválasztása s sorrendje a külföldi évkönyvek mintájára készült s az évek folyamán is lényegileg ugyanaz maradt. Az első évfolyam fejezetei voltak: 1. Az államterület és természeti viszonyai. 2. A népesség. 3. A mezőgazdaság és állattenyésztés. 4. A bányászat. 5. Ipar, kereskedelem, hitel és forgalom. 6. Közlekedés. 7. Igazságszolgáltatás. 8. Egyház és tanügy. 9. Pénzügy. 10. Hadügy és honvédség. — Az időközben beállott változtatások tekintetbe vételével a 9-ik (1879-re vonatkozó) évfolyam óta az évkönyv részeit állandóan a következő 12 füzet alkotja: 1. Politikai felosztás és népesedési mozgalom. 2. Közegészségügy. 3. Mezőgazdaság. 4. Bányá- és kohóipar. 5. Kereskedelmi forgalom. 6. Hitelintézetek. 7. A közlekedés. 8. Igazságszolgáltatás és telekkönyvi forgalom. 9. Egyház és tanügy. 10. Állami pénzügy. 11. Haderő. 12. Tűzkárok.

1884. végéig összesen tizenegy évfolyam jelent meg teljesen; a XII-ikből (mely 1882-re vonatkozik) ekkor még hátralékban volt az ötödik (kereskedelmi forgalom) és a 12-ik (tűzkárok), míg a XIII-ikből csak kettő, a 3-ik (mezőgazdaság) s a 9-ik (Egyház és tanügy) hagyta el a sajtót. Az egyes füzetek terjedelme időről-időre változott s az évkönyvek — a dolog ter-

mészetének megfelelően is — évről-évre vaskosabbak lettek. Az első évkönyv 69 quart-ivres terjedt, a második már 89-re s így tovább 1881-ben már 1060 lap = 133 iv volt, azaz közel kétszerannyi, mint az első évfolyam terjedelme. Az eddig megjelent 11 évfolyamnak s 12 füzetnek összes terjedelme tesz quart-alaku lapokban 9784 lapot = 1223 ivet, mely számításnál épen úgy, mint a közleményeknél, nem vettük tekintetbe az a körülményt, hogy az évkönyvek kettős kiadásban jelentek meg: tisztán magyar nyelven, avagy úgy, hogy a címlap, tartalom s a rovatok fejei magyar s német nyelven tüntették ki.

Az évkönyvek berendezése eleitől fogva végig mindig egyenlő elvek szerint történt. A magyarázatok a világos áttekintést nyújtó táblázatok mellett lehetőleg kerüldtek, legtöbbnyire csak jegyzetek alakjában fordultak elő, oly helyeken, hol a feltűnő számok magyarázatot követeltek vagy a hol az adatgyűjtésben s feldolgozásban némi hiányoknak kellett bennmaradni. Mióta az egyes füzetek külön adattak ki, e füzetek mindegyike külön borítékkal s tartalomjegyzékkel jelent meg; a borítékon az évszám, évfolyam száma s annak az évfolyamnak füzei külön jelöltettek s ezenfelül a füzet minden lapján, mely külön számított, a füzet száma római jeggyel iratott fel. Minden füzet végén a főösszegeket ismételtették s az összehasonlítás megkönnyítése végett nemcsak a főösszegeknél, de az alsóportoknál is közöltettek a megelőző év adatai.

Nem célunk s e mű rövid terjedelme miatt lehetetlen is volna az évkönyvek egyes részeinek tartalmát s az anyag feldolgozásának módszerét ismertetni. Több évről kellene, ha ezt akarnók, csaknem az összes rovatok fejeit közölni, sőt a megérthetés végett egyes adatokat is. Mindamelllett érdekesnek tartunk egy pár összehasonlítás alapján szerzett adatot kiemelni.

A népesedési mozgalomról szóló kimutatásban az első füzetben már közölt részletekhez későbbben új rovatok vétettek fel a házassalók rokonsági viszonyainak, korának, a vegyes házasságok nemének, a többes születéseknek, a születések s halálozások havi megoszlásának közlésére s az 1880-ki népszámlálás óta az ez adatok alapján kiszámított népesség

törvényhatóságok szerint részletezve s összehasonlítólág közöltetett.

A közegészségügyre vonatkozó füzet, mely először a második évfolyamban közöltetett, ma még csak a himlőoltás, járványos bajok statisztikáját s a kórházak és gyógyintézetek betegforgalmát közli.

Jelentékenyen átalakult a hazánkban oly kiváló fontosságú mezőgazdaságot tárgyaló füzet. Az első évfolyamban a művelt terület kimutatása, az aratás eredménye, a háziállatok létszáma, a mezőgazdasággal s általában őstermeléssel foglalkozó népesség száma s a lótenyésztési intézetek képezték a rész főtartalmát: ma, midőn a füzet külső terjedelme is kétszer akkora, nem kevesebb, mint 20 tárgy van itt felemlítve s bár az őstermeléssel foglalkozó népesség kimutatása elmaradt, egészen új felvételek is jöttek az előbbiekhöz, így az elemi s más csapások által megkárosított területek kimutatása, a nap-számdíjak, szüret, állategészségügy, gabona- s más terményárak adatai s a mértékhitelítő hivatalok forgalma.

A bányászati rész (újabbán »bánya- s kohóipar« név alatt) aránylag kevésbé változott meg, de itt is vannak új rovatok, melyek főképp a társládákra, bányaadózáásokra s a bányá- s kohóiparban használt gépek, valamint a bányatermékek értékének részletezésére vonatkoznak.

Az első évfolyamban szerepelt »Ipar-, kereskedés, hitel és forgalom« című rész ma az évkönyvekben két füzet által van képviselve, melyek egyike »Kereskedelmi forgalom« s a másik »Hitelintézetek« neve alatt jelenik meg. Az előbbi, mely így elkülönítve, először a 4-ik évfolyamban jelenik meg, azóta lényegileg igen kevésbé változott, de jelentősége is csekély, mivel, mint később látni fogjuk, a statisztikai hivatal 1881. óta külön gyűjteményben igen részletes kimutatásokat közöl az áruforgalomról. A hitelintézetekre vonatkozó rész azonban, ez intézetek időközben történt törvényes rendezéséhez képest igen nagy átalakuláson ment keresztül s ma teljes képet nyújt pénzintézetünk működéséről. Az első füzetben még külön közölt adatok az iparos s kereskedelmi népességről, továbbá a kereskedelmi s iparkamarák működéséről újabbán elmaradtak,

sőt a füzet kettéválasztása folytán az iparügy az évkönyvekből csaknem teljesen kimaradt.

Tetemesen gyarapodott a közlekedésre vonatkozó rész nemcsak azért, hogy a tengeri forgalom bevitetett, hanem főképp, mivel ma már a vasúti s postaügy minden számokban kifejezhető részleteire figyelem fordítottatik s az adatok az egyes vállalatoktól szereztetnek be.

Az igazságszolgáltatásról már az első években is igen részletes kimutatás közöltetett, mely nemcsak a bíróságok ügyforgalmát, de különösen a büntettek számát s a különféle börtönök s fegyházak állapotát igyekezett hiven visszatükröztetni. Újabbán a büntetőtörvény életbeléptetése után különös figyelmet fordítanak e füzetek a bűnügyi statisztikában szükségesnek tartott adatokra, úgy, hogy a 11-ik évfolyam óta a ma már mintegy 30 iv terjedelmű füzet csaknem kizárólag a bűnügyi statisztikára vonatkozik s a polgári rendtartásból csak egy különben igen érdekes fejezet jött be, mely a telekkönyvi birtoktestek jelzálogi terhének ügy- és értékgorgalmát mutatja.

Az »Egyház- s tanügy« című részben az egyházi adatok kimutatása az idők folyama alatt lényeges változást nem tanúsít, a közoktatásügyi rész azonban, mely az első évfolyamban a felső tanintézetekre, közép- s népiskolákra szorított, újabbán a tanítóképzőintézetekre, gazdasági-, iparke- reskedelmi-, művészeti s más szakiskolákra s a humanisztikus jellegű tan- és nevelőintézetekre is kiterjeszti figyelmét.

Az állami pénzügyről szóló rész kezdetben főképp a költségvetésre s az állami vagyon kimutatására szorított s csak egy szerény kísérletet tett a városi törvényhatóságok vagyonállapotának s háztartásának kimutatására; ma ezeken kívül főképp a fogyasztási adókra vonatkozó adatokból az államháztartás évi mozgalmát is igyekszik megállapítani.

A hadügyről az első évfolyamban még csak az ujonczosás adatai közöltettek, ma már a közös hadsereg, honvédség s haditengerészet létszámáról, a katonai törvényszékek büntető igazságszolgáltatásáról s a katonai képzőintézetekről is megkapjuk benne a főbb adatokat.

A főntebbi füzetekhez hozzájárult még a hatodik évfolyam

lyan óta a magyarországi tűzkárok kimutatása, mely az adatokat törvényhatóságok s hónapok szerint közli, elmondván az elégett tárgyak értékét, a kár enyhítésére kifizetett biztosítási díjakat s segélyeket. A tűzkárok oka is mindenütt részleteztetik.

Láthatjuk a rövid vázlatból, hogy az »Évkönyvek« évről-évre tökéletesebb alakban s gazdagabb tartalommal jelentek meg. Egy tekintetben mutatkozik csak némi hanyatlás, melyet pénzügyi okok idéztek elő, hogy tudniillik a grafikai mellékletek, melyek közül az első évfolyamnál még öt jelent meg, azután állandóan elmaradtak.

IV.

Két népszámlálás.

Az országos statisztikai hivatal megalakulását s rendes működését ismertetvén, most mindenképp előtt azokról a rendkívüli munkálatokról kell megemlékeznünk, melyek a fiatal hivatal összes munkaerejét igénybe vették s melyek sikeres végrehajtása a hivatal megszilárdulására s fejlődésére elsőrangú tényezők gyanánt hatottak.

Értjük az 1879-ki s 1880-ki népszámlálásokat, melyek tervezése, foganatosítása s feldolgozása kizárólag a statisztikai szakosztály s később az országos statisztikai hivatal teendője volt.

A népszámlálás létesítése hazánkban nem egyszerű hivatalos munka, hanem valóban nemzeti ügy volt, mely az érdeklődést a legszélesebb körökben felkeltette. Maga az a tény, hogy már az akadémia statisztikai bizottsága kísérletet tett a népszámlálás létesítésére s hogy az országos statisztikai tanács legelső ülésében, úgyszólván megszületésekor, rögtön e nagy munka tervezetével foglalkozott, eléggé tanúsítja, hogy a népszámlálást hazánkban, legalább a művelt közönség, valóban égető szükségességgnek ismerték el.

Nagyon könnyen megérthetjük e kiváló érdeklődést, ha meggondoljuk, hogy hazánk önállósága negyedfél század óta csaknem folytonosan veszélyeztetve volt s az 1870-ki népszám-

lálást megelőző műveleteket mindannyiszor idegen, állami függetlenségünkkel szemben ellenséges indulatu hatóságok eszközölték, kiknek műveit a magyar közvélemény nemzetiségünk s kulturállapotaink majdnem szándékos kisebbitésével volt hajlandó mindenkor vádolni.

Az első népszámlálást hazánkban II. József rendelte el 1784-ben. Maga a munkálat főképp az ujonczozási kötelezettségre volt tekintettel; a polgárokat név, kor, rang s hozzátartozóság szerint számba vette ugyan, azonban a nemeseknél s magasabb ranguaknál számos kivételeket engedett s általában főképp csak a katonaság alá eshető 18—40 éves férfiak, továbbá a lovak összeírására fordítottak gondot. Igen természetes, hogy ily összeírásnak csekély jelentősége lehetett, sőt eredményeinek hitelességét is nagyon kétessé teszi az a körülmény, hogy az összeírást kizárólag administratív célja a II. József abszolútus kormánya iránt különben is ellenszenvvel viseltető népet arra bírta, hogy az összeírás pontosságát lehetőleg megakadályozza.

Később 1802-ben maga az ország törvényhozó testülete rendelte el a népszámlálást, azonban jóformán illuzoriussá tette e rendeletét az által, hogy a papsságot s nemességet a megszámláltatás kötelezettsége alul kivette. Ily korlátozással s e mellett tisztán a helyi hatóságok patriarchalis jellegű tevékenységének igénybe vétele által jött létre az 1805-ki összeírás s 1834 óta több népességi táblázat, melyek eredményei azonban kizárólag az adókiivetésre használtattak fel. Hasonló primitív összeírás történt 1829—31-ben az akkor még külön országot képező Erdélyben is. Valamivel tökéletesebb, de szintén nagyon hiányos összeírások voltak 1814 óta öt-öt évenként a volt határőrvidéken, mely ez időben egészen katonai hatóság alatt állott. 1849-ben Magyarország s társországai egy időre elvesztvén önállóságukat, az akkori »összmonarchia« többi tartományaival teljesen egyöntetű népszámlálást rendeltek el, mely 1850-ben s később 1857-ben hajtatott végre. Az előbbinél a nemzetiségi viszonyokat is kutatták még, később azonban a kutatás sikertelensége miatt ezt abba hagyták. Ez összeírások hiányait maguk az osztrák statisztikusok — köztük Czörnig báró és Ficker — többször kiemelték, a magyaroknál pedig —

különösen abból az okból, hogy az első a magyar nemzetiség tagjainak számát minden lehető módon csekélyebbnek igyekezett kimutatni a valónál — elkeseredést szült.

Az új népszámlálást az 1867-ben alakult független magyar kormány már a következő évben akarta megejteni, azonban részben az előkészületek befejezhetlenségei s még inkább az a körülmény, hogy az osztrák tartományokban a népszámlálás 1869 utolsó napjára halasztatott s a több tekintetben szoros érdekközösségben álló két állam népének egyidejű megszámlálása óhajtott volt, e terv elhalasztását eredményezték.

A népszámlálások megindítását a legtöbb országban a belügyminiszter, mint a közigazgatás fővezetője, szokta kezdeményezni; nálunk e munkálat vezetésének érdeme is a statisztikai szakosztályt létesített földművelés-, ipar- s kereskedelemügyi miniszterre jutott, ki azonban a fontosabb ügyekben a belügyi s honvédelmi miniszterekkel egyetértőleg működött s többi minisztériumai segédkezését is igénybe vette. A népszámlálás 1869. decz. 31-én, tehát az év utolsó napja, utolsó órájának állapotára szerint hajtattott végbe népszámláló megbízottak által, kik úgy osztattak fel, hogy egy-egy számlálóra 6 – 800 léleknél több ne essék s így a munkát országsherte néhány nap alatt be lehessen végezni.

Maga a számlálás háztartási lajstromokkal eszközöltetett, melyen a lakásviszonyokon kívül a következő főbb rovatok voltak: 1. A lakó vezeték és keresztneve, nemesi czime és rangja. 2. Neme. 3. Születési éve. 4. Vallása. 5. Családi állapota. Hivatása vagy foglalkozása. 7. Szülőhelye és honossága. 8. Jelenléte vagy távolléte egy hónapon innen s túl. Olvasni s írni tudása vagy nem tudása s végül 10. jegyzetben az illető esetleges testi vagy szellemi hibája, az illető lakosnak a katonasághoz való viszonya, a hadseregben viselt rangja; idegeneknél az ország, melyben honosak stb. Az ívek hátulsó lapja végül a házi állatok számbavételére használtatott fel, melynél különösen a lovakra s szarvasmarhákra vonatkozólag közöltettek részletek. A népszámlálási bizottságok összeállították az adatokat községek, járások s megyék szerint, mindenikről áttekintő táblázatokat készítve s ezeket a nyers anyaggal együtt beküldték a statisztikai hivatalba feldolgozás végett.

Hogy a munkálat kellő sikerrel hajtassék végre, különféle intézkedéseket tettek meg. A részletesen kidolgozott s nyomtatásban jó előre kiküldött utasításokon kívül a számlálók külön oktatásban részesültek, az állami tisztviselők s lelkészek külön felhivattak a munkában részvételre, a pénzügyminiszter az adóbehajtást a népszámlálás idejére megszüntette, a közoktatásügyi miniszter az iskolákban engedélyezett szünetnapokat; az akkor még nem egyesített fővárosokra, Horvát-, Szlavonországra s határőrvidékre nézve a speciális viszonyoknak megfelelő külön utasítások adattak ki: a honvédség és hadsereg, valamint a külföldön élő magyarok megszámlálására intézkedések történtek stb. Mindenekelőtt pedig a népszámlálás elrendeltetése törvény által eszközöltetett, mely 1869. július 9-én szentesített s mint 1869. III. törvényzikk iktattatott be.

A törvény szövege következő:

1. §. A magyar korona országainak területén általános népszámlálás rendeltetik el. Ezen népszámlálás az 1869. decz. 31-én létező népességi állapot szerint 1870. évi január 3-án országsherte megindítandó és teljes befejezéseig szakadatlanul folytatandó.

2. §. A népszámlálással egyidőben a lakhelyek és hasznos háziállatok összeírása is eszközöltendő.

3. §. Mindenki köteles a népszámlálás alkalmából számbaveendő adatokat saját maga, családtagjai, hozzátartozói és lakói után híven bevallani. A ki magát a számlálás alól kivonja vagy hamisat vall be, 20 forintig terjedhető bírság alá esik. Ha valakinek hanyagsága vagy rosszakarata miatt a számlálást ismételni kellene, az, az ebből eredő költséget megtéríteni tartozik. Mindezen költség, mind a bírság közigazgatási uton szabatik meg s hajtatik be. A közigazgatási uton hozott határozat vagy annak végrehajtása ellen, az, ki magát ezek egyike vagy másika által jogában sértve lenni véli, jogsérelmének orvoslását a határozatot hozó, illetőleg végrehajtó közigazgatási közeg ellen, hat hónap alatt indítandó keresettel az illetékes bíróság előtt a törvény rendes útján bírtonkon kívül követelheti.

4. §. Minden község tartozik a saját népszámlálása körül hivatalosan működő egyének fuvarozásáról és szállásáról saját költségére gondoskodni.

5. §. A népszámlálás kivételének módozatát, valamint a szükséges utasításokat a belügyi és a földművelés-, ipar- s kereskedelemügyi miniszterek, Horvát- és Szlavonországra nézve ezen országok kormányával egyetértőleg állapítják meg.

6. §. A népszámlálás fogamatosítására egyelőre 150,000 forintnyi

rendkívüli hitel nyitattik a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszternek.

7. §. Jelen törvény kihirdetése után azonnal életbe lép. Végrehajtásával Magyarországon a belügyi, földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi és a honvédelmi miniszterek bizatnak meg. Horvát-Szlavonországban pedig a végrehajtást azon országok kormánya teljesítendő.

Természetes, hogy a nagy munkának úgy kezdeményezésében, mint végrehajtásában a még fiatal statisztikai szakosztálynak volt oroszláurésze s a beküldött adatok feldolgozása egyenesen s kizárólag reááramlott. Mindezt a szakosztály csekély személyzetén kívül más miniszteriumokból beosztva egy titkár, egy fogalmazó, 4 számtiszt s alkalmilag felfogadott 10—12 napi díjassal végezte, e mellett saját rendes folyóügyeiről is gondoskodván.

Mily nagy volt e mű, egy pár számadat eléggé mutatja. Az utasításokból, felvételi ívekből s más nyomtatványokból hét nyelven a főváros három legelső nyomdája a népszámlálást megelőző negyedév alatt 4,717,800 példányt készített el, melyek közel 40.000 forintba kerültek. Az első adat 1870 január 21-én Zólyom sz. kir. várossal érkezett be, az utolsó Küküllő megyétől ugyanez év december 17-én, a horvátországiak csak 1871 márczius havában; a levelezések száma 5—800-ra ment, az összeállítás 9.122,691 számtételt vett igénybe, nem is említve a számos százalék- és viszonszámítást, mely 71,151 tételről hajtattott végre s mindennek dacára a csekély számú munkatörővel rendelkező statisztikai hivatal már 1871 ápril 15-én nyilvánosságra hozhatta a főbb eredményeket s a nagy mű, mely 150, illetőleg a magyar-német kiadásban 171 nagy folio ívre terjedt, bár csak a járások kimutatásáig szállott le a részletezés, ugyanez év december havában kibocsátott. Az összes művelet 235,808 forint 48 krajczárba került, mely összegből csak 36.400 forint jutott a központra; ezer fő megszámlálása körülbelül 18 forintot vett igénybe.

Bármily jelentékeny haladásnak mondható is az, hogy 1870-ben a népszámlálás tudományos jellegű statisztikai hivatal vezetése alatt tisztán hazai közegek közreműködésével létesítettett két nagy hiány még mindig fenmaradt. Egyik az volt, hogy a számlálás a nehézkes háztartási és ezekből összevont házi lajstromok segítségével történt s a községi áttekintést is

nagyobb részt csak ez alkalommal betanított, de nem gyakorlott egyének eszközölték. A másik a közönség által még inkább érzett hiánynak tartható, hogy e népszámlálásnál főképp a szomszéd osztrákokra tekintettel a nemzetiségi adatok kikutatása mellőztetett. A statisztikai hivatal főnöke, Keleti Károly, igyekezett ugyan e hiányn segíteni azáltal, hogy főképp az elemi iskolába járó tanulók anyanyelvére vonatkozó adatokat révén alapul, hazánk nemzetiségi viszonyainak arányát megállapítani törekedett. De e kísérlet inkább csak irodalmi jelentőségű dolgozat volt; teljes biztosságra, bár adatait a későbbi felvételek nagyjában igazolták, nem tarthatott számot.

E hiányokon akart segíteni a következő ugyancsak a statisztikai hivatal által végrehajtott népszámlálás, mely ezenkívül a népszámlálási felvételek terén tett tapasztalatokat s a statisztikai kongresszusok ide vonatkozó határozatait is figyelembe vette.

E népszámlálás alapjául a szentpétervári statisztikai kongresszus határozata szerint az 1880-ik év utolsó órájában levő állapot vétetett s mível az 1869. III. t. cz.-ben bölcs előrelátásból sem a népszámlálás ismétlése, sem az ismétlési idő nem határozott meg, most ennek végrehajtására új törvény alkottatott, mely törvény 1880. június hó 18-án szentesítettett s mint 1880. LII. t. cz. kihirdettetvén, így hangzik:

1. §. A magyar korona országainak területén általános népszámlálás rendeltetik el. Ezen népszámlálás az 1880. decz. 31-én létező népességi állapot szerint 1881. január 1-je és 10-ke közt országsszerre megindítandó és szakadatlanul folytatattván, ez idő alatt be is fejezendő.

2. §. A népszámlálással egyidejűleg a lakhelyek és némely házi átlatok összeírása is eszközözlendő.

3. §. A népszámlálás a közigazgatási bizottság, illetőleg Horvát- és Szlavonországokban az alispánság vagy a városi tanács vezetése és felügyelete alatt történik.

4. §. Mindenki köteles a népszámlálás alkalmával számbaveendő adatokat saját maga, családtagjai, hozzátartozói és lakói után híven bevallani. Az illetőségnek ez alkalommal történendő bejegyzése az illetőséget meg nem állapítja.

5. §. A ki magát a számlálás alól szándékosan kivonja vagy tudva hamis vallomást tesz, vagy a számlálásnak kellő időben való befejezését szándékosan megakasztja, — 50 forintig terjedhető bírság alá esik, mely behajthatatlanság esetében elzárásra (minden tíz forintig terjedő összeg

egy-egy napi elzárásra) változtatható. Az, kinek hányagsága vagy rossz akarata miatt a számlálást ismételni kellene, az ebből eredő költséget megtéríteni tartozik. Mind ezen költség, mind a bírság közigazgatási uton szabatik meg és hajtatik be.

6. §. A földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter a népszámláláshoz szükséges nyomtatványokat szolgáltatja. Ezen nyomtatványok betöltéséről a helyhatóságok gondoskodnak.

7. §. A népszámlálás fogamatosságából felmerülendő költségek fedezésére 150.000 forintos rendkívüli hitel nyitattik a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter részére, a melyből 50.000 forint esik az 1880-ik évi költségvetésre.

8. §. A jelen törvény kihirdetése napján lép életbe.

9. §. Jelen törvény végrehajtásával a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter bizatik meg, ki e végből Magyarországon a belügyi és honvédelmi miniszterrel, Horvát--Szlavonországban a bánmal, a határőrvidéken pedig azt ottani igazgatás főnökével egyetértőleg intézkedik.

E törvény, mint láthatjuk, több más reformon kívül a népszámlálás összes teendőit a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszterium, illetőleg az ennek hatósága alatt álló országos statisztikai hivatal kezében összpontosítja s a népszámlálás végrehajtására záros határidőt tűz ki. Azonban e reformoknál is sokkal lényegesebb volt, hogy e népszámlálásnál már a számláló lapok rendszerét alkalmazták, mely rendszert a modern statisztikai tudomány a legtekélyesebbnek tart, azonban teljes tisztaságában mindeddig — s ez az orsz. statisztikai hivatalnak egyik főbüszkesége — egész országra terjedőleg rajtuk kívül sehol sem alkalmazták. E rendszer lényege az, hogy az országban létező minden egyes élő emberi lény után egy lapocskát állítatik ki, melyen valamennyi kiderítendő viszonyra nézve feliratnak a kérdések, úgy, hogy magát a népszámot a lapok megolvasása s az egyes viszonyokat p. vallás, kor stb. szétrakás s azután megolvasás által lehet megtudni, mely egyszerű eljárás következtében sokkal kevesebb hiba csuszhatik be, mintha az egyes adatokat a háztartási lapokból egyenként kell kiböngészni s feljegyezven, összeadni.

Mig azonban ez új rendszer a feldolgozás munkáját biztosabbá tette, a számláló lapok számának rendkívüli megszorodása úgy a számláló ügynökök, mint a feldolgozók teendőit is megszorította s különösen mivel ezáltal az első összeállítá-

sok sem bizattak idegen testületekre, a statisztikai hivatal munkája növekedett meg. Husz milliónál több kitöltetlen számláló lapot küldtek szét innen az egyes törvényhatóságoknak, a népszámlálást követő hetekben napról-napra új még új teherkocsik hozták a betöltött iveteket s a hivatal bérhelyisége, egy tekiütelyes kétemeletes épület, több száz mázsára menő nyomtatványnyal színültig megtelt.

A számláló lapokon — melyeket a nők s férfiak számára külön színekben nyomattak — az 1870-ki kérdéseken kívül két lényeges kérdés vétetett fel: a) mi az anyanyelve s azon felül mely hazai nyelvet beszéli még? b) beteg-e, hány nap, hét, hónap óta? Technikailag jelentékeny reform volt, hogy a válaszul szolgáló rész egészen elkülönített s később a feldolgozásnál a többi rész levágtván, csak e kis szeleteket kellett számba venni. Az egyéni számláló lapokon kívül nyomattak még házi gyűjtő lajstromok, melyekben a családtagok s albérlők száma, viszonya, a lakás s esetleg üzleti helyiség minősége s a házi állatok vétettek számba. Ez utóbbi rovatokban a szarvasmarhákra vonatkozó adatok lehetőleg részleteztettek, a lovak és sertések összeszámítása azonban ez alkalommal mellőztetett.

Emezeké, mert gyorsan változó számuk ép az év végével legcsekélyebb és hamis következtetésekre vezetett volna; amazoké, mert a honvédelmi miniszter a lovakat amúgy is évről évre összeírattván, számuk tudva volt.

A statisztikai hivatal e népszámlálásnál is megtette mindazokat az intézkedéseket, melyeket az előbbi népszámlálás ismertetésénél felsoroltunk s ez előintézkedéseknek s a nagyobb számmal felvett segédszemélyzetnek köszönhető, hogy, bár a hatóságok most már semmi előmunkálatokat nem tettek s a számláló lapok következtében az anyag is hasonlíthatatlanul nagyobb lett, a népszámlálás feldolgozása aránylag kevesebb időt vett igénybe s a sokkal terjedelmesebb kimutatás két vaskos folio kötetben 1882 december havában megjelent s egyes idevonatkozó füzetek már 1881-ben is kiadattak.

Az első kötet, mely az 1870-iki népszámlálásnak megfelelően az egyes csoportok szerint tárgyalja a népszámlálás eredményeit s hogy ne csak táblázatok legyenek, bevezetésben el-

mondja a mű történetét s azután minden fejezet előtt szöveget közöl, 107 quartívre terjed; e terjedelem azonban az anyag nagysága miatt csak úgy volt elérhető, hogy a táblázatokban kizárólag csak a törvényhatóságok főbb adatai közöltek. Némileg kipótolja e hiányt a második kötet, mely 52 quartívre terjed s melyben már az egyes községekről is közöltenek egyes adatok, de csak a lélekszám, házak száma, a nyelv s vallás szerint megkülönböztetés szerint.

A statisztikai hivatal helyesnek tartotta volna, hogy a népszámlálási adatok, melyek különben még a feldolgozás után néhány éven át is megőriztettek s több ízben használtattak, még inkább közkincsé legyenek azáltal, hogy az egyes törvényhatóságokról a népszámlálás adatai alapján mintegy statisztikai monographiák készíttessenek, melyekben nemcsak minden törvényhatóságra vonatkozó adat dolgoztatott volna fel úgy, mint a főmunkában történt, külön-külön, de a részletek önálló combinációk segítségével még inkább megvilágítottak volna. Egy pár ily monographia el is készült s megjelent 22—26 folio ivre terjedő füzetekben, így Hont, Sopron s Szepes vármegyékről. Azonban, mivel a jelentékeny költségnak (csak maga a nyomtatás 70.000 forintot vett volna igénybe) megfelelő alap nem volt s az egyes törvényhatóságok annak előteremtésére nem vállalkoztak, a folytatás abban maradt s az említettekén kívül még csak a fővárosra vonatkozólag jelent meg nagyobb monographia, melyet a fővárosi statisztikai hivatal készített a már eredetileg rendelkezésére bocsátott és saját körében összeállított adatok alapján, mely adatokról mellesleg megjegyezzük, hogy azok mint már az előbbi népszámlálásnál is történt, több tekintetben tágabb körűek voltak, mint az orsz. felvételnél.

Az 1881-ki népszámlálás összes költsége 185.338 forintot tett ki, azaz ezer megszámlált főre körülbelül 12 forintot. Hogy a számláló lapok alkalmazása dacára ez összeg aránylag oly csekély, aligkét harmada az előbbi népszámlálás költségének, annak egyik okául lehet tekinteni, hogy az egész művelet az önszámlálás elvére alapítván, számos egyén maga töltötte be a számláló lapokat, a másik ok pedig, hogy a helyi hatóságokra csak az adatgyűjtés bizatván, ezeknek költségeiről

az egyes községek maguk tartoztak gondoskodni, feldolgozásuk pedig a központban aránylag kevesebbe került. Itt a központban azonban a munkaszaporulat oly nagy lett, hogy már 1880-ban, különösen az utasítások s számláló lapok szétküldése végett, a rendes díjnokok számát 18-ra kellett emelni, 1881-ben a szükséglethez képest a díjnokok száma folyvást változott, a legnagyobb szám 245 volt, mely 1882-ben már tetemesen alább szállt, ugyanis ekkor június végén 10 s az év végén már csak 6 volt alkalmazva, kiket azonban nagyrészt már nem a népszámlálási adatok feldolgozására, hanem a folyó munka készítésére használtak.

Az orsz. statisztikai hivatal megleléedéssel tekinthet vissza a népszámlálás érdekében kifejtett tevékenységére; különösen a második népszámlálás, melynél, mint említettük, a számláló lapok rendszere először alkalmaztatott tisztaságában s az önszámlálás is lehetőleg keresztülvitetett, felkeltette a szakértők figyelmét s külföldről is számos elismerésben részesültünk. Bécsből az ottani statisztikai hivatal külön küldöttje tanulmányozta gépezetünket működésében, Szerbiának mi szolgáltatottuk a mintákat s ez ország is külön egyént küldött hozzáunk annak tanulmányozására. Sőt Francia- s Olaszország is elkérték a mintákat s véleményt kértek a népszámlálás végrehajtása s a laprendszer felhasználása iránt.

V.

Az áruforgalmi statisztika.

Magyarország önálló vámterületét az 1848/9-ki szabadságharc lezajlása után az akkori abszolút kormány megszüntette s az osztrák császár alatt álló tartományokra nézve egyseges vámterületet alapított meg. E rendszer a magyar alkotmánynak 1867-ben történt visszaállítását után is megmaradt s jelenleg az önálló vámterület helyett osztrák-magyar kereskedelmi és vámszövetség létezik.

E körülmény rendkívül megnehezítette az ország anyagi helyzetének megismerését s mindenek felett a kereskedelmi politika egyik alapfeltételét képező áruforgalmi statisztika léte-

sítését. 1847 óta (mert 1848-ban és 1849-ben az akkori zavaros idők miatt a rendszeres közlés nagyon megnehezült) megbízható adatok Magyarország áruforgalmáról alig léteztek. Különösen 1867-ig csak nem kizárólag az osztrák hivatalos kimutatásokra voltunk szorítva, melyek csak az »összmonarchiá«-ról szóltak. Magánosok s később a statisztikai szakosztály, mint láttuk, igyekeztek ugyan e hiányon segíteni s a statisztikai hivatal évkönyveiben évről-évre jelent meg egy-egy füzet kereskedelmi forgalmunkról, mely a szállító vállalatok áruforgalmi kimutatásai alapján készült. Mivel azonban e kimutatások ellenőrzésére semminemű adat nem létezett s a vállalatok az árulajstromokra nézve sem fogadtak el egységes nomenclaturát, mi a helyes értékiszámítást is nagyon megnehezítette: a kimutatások természetesen nagyon hiányosak maradtak.

Közgazdasági életünk jelentékeny fejlődése a 70-es években s az a körülmény, hogy a fentebb említett kimutatások, hazai forgalmunkról állandóan kedvezőtlen képet nyújtottak, de másrésről a bajok teljes részletes felismerésére s orvoslására nem adtak elegendő támpontot, mindinkább érezhetővé lett a megbízhatóbb adatok beszerzésének szüksége.

1876-ban a kereskedelmi és vámszövetség megújítása alkalmával felmerült viták következtében a földművelés-, ipar- s kereskedelmi miniszter megbizta az orsz. statisztikai hivatal főnökét, hogy a magyar áruforgalmi statisztika újjászervezése tárgyában javaslatot készítsen. E javaslat, mely a dolog természete szeriut, a kimutatások megbízhatósága érdekében első sorban az ős anyag, azaz valamennyi szállított tétel után egy-egy hiteles okmány beküldését követelte, különösen a jelentékeny költség miatt sok tárgyalást vett igénybe; míg végre elfogadtatván az az elv, hogy, mint Franciaországban s más helyeken már előbb is történt, külön statisztikai illeték szedethessék s így a küldeményekről szóló okmányok egy bélyegzett úrlapou állíttassanak ki, melyből első sorban a kimutatás költségei fedeztessenek, elkészült a z á r u f o r g a l m i s t a t i s z t i k á r ó l s z ó l ó t ö r v é n y, mely 1881. márczius 14-én szentesítettvén, mint 1881. XIII. tcz. hirdettetett ki s így hangzik:

1. §. Mindazon áruküldeményekről, melyek a vasuti és hajózási vállalatoknál a magyar korona területéről való kivitel czéljából adatnak

fel, vagy a magyar korona területére mint behozatali czikkek érkeznek meg, az áruforgalmi statisztika készítése czéljából külön nyilatkozatok állítandók ki. A podgyász-szállítás ezen intézkedés alá nem esik.

2. §. A nyilatkozatokhoz e végett kiadott 2 krajczáros bélyegű úrlapok használandók, a melyeken a következő rovatok töltenők ki: a vasuti vagy hajózási állomás neve, a hol a küldemény feladatik, valamint a hová a küldemény szól; az áru megnevezése, mennyisége és értéke.

3. §. Ugyanazon rendeltetési helyre egyszerre intézett küldeményről, ha az egyszerű áruból áll, kerüljön az akár darabszámra, akár csomagolatlanul, akár több csomagban szállításra, csakis egy nyilatkozat állítandó ki. Többféle áruból és több csomagtól álló egy küldeményről amyi nyilatkozat állítandó ki, ahányféle áru van a küldeményben. Egy csomagtól, még ha különböző árukat foglal is magában, csak egy nyilatkozat kell.

4. §. Az úrlap alakja, kitöltésének részletei és különösen az, hogy mikép eszközlendő az áru megnevezése és mikép fejezendő ki amik mennyisége, rendeleti uton fog szabályoztatni.

5. §. Vasuti vagy hajózási vállalatok a magyar korona területén csak oly küldeményt fogadhatnak el külföldre leendő elszállításra, mely a szabályszerűen kitöltött nyilatkozattal együtt adatik fel.

6. §. A magyar korona területén feladásra kerülő külföldre szóló küldeményekről a feladó tartozik a nyilatkozatot kiállítani és azt a vasuti vagy hajózási vállalatnak a feladásnál átszolgáltatni. Ellenben a magyar korona területére érkező küldeményeknél a vasuti vagy gőzhajózási vállalat köteles saját hatáskörében gondoskodni arról, hogy a küldeményekhez szükséges nyilatkozat kiállíttassék: jogában áll mindazonáltal az, hogy az úrlapért kiadott bélyegköltségét az átvevő fél által magának visszatéríttesse. A vasuti vagy hajózási vállalat gyanu esetében a nyilatkozat adatait a küldeménynyel, tartalom tekintetében, a feladó vagy átvevő vagy azok meghatalmazottjának avagy szükség esetében legalább 2 tanunak jelenlétében összehasonlítani jogosítva van s ezen eljárásának eredményéhez képest a hamisnak talált nyilatkozat kiigazítása iránt intézkedik.

7. §. A nyilatkozatok a vasuti és gőzhajózási vállalatok részéről, a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter által meghatározandó időközökben, a m. kir. statisztikai hivatalhoz küldendők be.

8. §. A vasuti vagy hajózási vállalatok részéről ezen törvénynek saját közegeik által leendő pontos és kötelező végrehajtása tárgyában kiadandó utasítás, jóváhagyás végett a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszternek bemutatandó.

9. §. A vasuti vagy hajózási vállalatok tartoznak a jelen törvény és az annak alapján kiadott utasítások ellen vétő közegeiket felelősségre vonni és feygelmi uton büntetni. Ebbeli eljárásukról a földművelés-, ipar- kereskedelemügyi miniszterhez jelentést tesznek.

10. §. A földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter külön e czélból kirendelt kiküldöttek által meggyőződést szerez magának arról, hogy a vasuti és hajózási vállalatok, illetőleg ezeknek közegei a jelen

törvény és a kiadott utasítások értelmében járnak el. Ezen kiküldötteknek a vasuti és hajózási vállalatok a kívánt felvilágosításokat megadni és a vállalatoknak az ellenőrzés gyakorolhatásához szükséges okmányait vagy könyveit előmutatni tartoznak.

11. §. Mennyiben és mely időtől kezdve alkalmazandó ezen törvény postaküldeményekre, az rendelet által fog megállapítani.

12. §. Jelen törvény 1881. évi május hó 1-ével lép életbe.

13. §. Jelen törvény végrehajtásával a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi, illetőleg a közmunka- és közlekedésügyi miniszter biztatnak meg.

E törvény értelmében elkészült az utasítás és egyuttal a nyilatkozatok kitöltésénél használandó megnevezések lajstroma, melyben különösen a vámtarifában használt magyar és német elnevezésekre voltak tekintettel s az összes forgalmi árukat 29 fő- s 377 alcsoportba osztották fel.

A törvény által meghatározott idő, 1881 május hava megtartatott ugyan, azonban a május és június hóról beérkezett adatok úgy az adatszerző közözegeknél, mint a feldolgozó statisztikai hivatalnál inkább csak begyakorlásra fordították s a rendszeres feldolgozás 1881-ik év második felétől indult meg július havával. Ezóta, rendszeren a harmadik hónapban a közölt adatok után — tehát meglehetősen gyorsasággal — jelenik meg egy-egy kimerítő füzet áruforgalmunk egy-egy havi kimutatásával oly módon, hogy az áruk behozatala s kivitele alcsoportonként, országonként, mennyiség s kezdetben még érték szerint is megkülönböztetve tüntetnek fel. Ezenkívül időről-időre nagyobb füzetek adatnak ki, melyekben egy év vagy legalább egy fél év adatai ugyanily rovatok szerint összegeztetnek s az eredmény a terjedelmes bevezetésben összehasonlítások s csoportosítások által még jobban megvilágítatik. Eddig a 42 havi füzetek kivül az ily összegező kimutatásokból 5 füzet jelent meg: a) az 1881. júliustól 1882 június végeig terjedő időről, b) 1882 július elejétől december végeig terjedő félevről, c) az 1883-ik évről, d) 1884 első s e) 1884 második feléről.

E kimutatások mindegyike nemcsak a beküldött árnyilatkozatok s azok feldolgozásának mindinkább pontosabbá s megbízhatóbbá válásáról tanuskodnak, hanem egyuttal arról is, hogy az országos statisztikai hivatal szerzett tapasztalatai alapján évről-évre igyekezett az áruforgalmi adatok beszerzési

forrásait minél nagyobb körben felölelni, úgy, hogy áruforgalmunkról jelenleg — a határvámok hiányában is — csaknem teljesen megbízható képet tudunk adni.

Igy már 1882-ben, tekintettel arra a körülményre, hogy az 1882. XVI. t. cz. által a magyar-osztrák vámterület számára új vámtarifa állapított meg, új árulajstrom is lépett életbe, mely az eddigi 19 csoport és 377 árunem helyett 50 csoportot s 469 árunemet különböztet meg, mely jelentékeny szaporodás természetesen csak előnyösen hatott e füzetek gyakorlati használhatóságára. Sokkal lényegesebb volt a következő évben létesített reform, hogy az egyes felek árnyilatkozataiban foglalt értékbevallások, melyeknek megbízhatlansága a részletekben is nagyon szembeötlő lett, mellőztetett s e helyett az egyes árucsoportokra s nemekre vonatkozó értékeket külön-külön szakfőnökökből álló állandó bizottságuk félevenként állapították meg s a statisztikai hivatal — mellőzve az értékeknek a havi füzetekben közlését — az évi összegezéseknél e kulcs alapján számította ki az értéket. A miniszterium által 1883 november 23-án 24,383. sz. a. kelt rendeletével 11 külön érték megállapító bizottság alkottatott s már a harmadik — 1883-ra vonatkozó évfolyamban e bizottságok munkálatai alapján a kiszámított »kereskedelmi érték« véteztet fel az »értékbevallások« összegei helyett, sőt, hogy a megelőző évvel is biztosabb lehessen az összehasonlítás, a statisztikai hivatal e kereskedelmi értékeket már az 1882-ki fogalomra nézve is kiszámította, mely számítás ugyan nem fellet meg teljesen a helyzetnek, mivel az értékek az 1883-ki állapot szerint becsültettek meg, de általánosságban mindenesetre hívebb képet nyújtott áruforgalmunk értékéről, mint az egyes felek egészen önkényes jellegű nyilatkozatai az áruk értékéről.

A legjelentékenyebb haladás azonban a forgalmi adatokat nyújtó testületek s hatóságok számának szaporodásában mutatkozik. 1881-ben, az áruforgalmi statisztikai felvételek kezdetén, még összesen csak 13 vasut, 3 gőzhajózási társulat s a fiumei tengeri hatóság szolgáltatott adatokat, 1884-ben, azaz csak harmadfél év múlva, már 13 vasut, 4 gőzhajózási vállalat, 1 tengerészeti hatóság, 15 határállomás (Szerbia és Rumánia felé), 8 postaigazgatóság s 41 vámhivatal, azaz 17 hely-

lyel szemben már 82. A legjelentékenyebb változást idézte elő ezek közül a postaforgalom adatainak bevonása, mely hazánkban, különösen az ötkilogrammsúlyú áruküldeményeknek nyújtott kedvezmények életbeléptetése óta, különösen a külföldről behozott ipartermények mennyiségének megítélésében igen jelentékeny tényezőt képez. A közmunka- és közlekedésügyi miniszterium a statisztikai hivatal felkérésére 1883. december hó 17-én 36.590 sz. a. kelt körrendeletében adta ki az erre vonatkozó utasításokat s az előmunkálatok oly gyorsan haladtak, hogy a nyilatkozatok feldolgozását az orsz. statisztikai hivatal már 1884. január hó második feléről is megtehetette s így a postaforgalom 1884-ki kimutatásából csak két hét maradt el, mely, bármily jelentékeny is a tapasztalat szerint új év körül a posta felhasználása, nem gátolja meg, hogy az egész postaforgalomról meglehetősen tiszta képet nyerjünk.

Mind e változtatások s reformok nagyon igénybe vették a statisztikai hivatal munkáját. Csak tájékozással említjük fel, hogy 1882-ben az összes feldolgozás alá került áruforgalmi nyilatkozatok száma 1,726,514 volt, két év múlva 1884-ben ellenben már 4. 590,386 s még az utóbbi évben az értékek a bevételek alapján egyszerűen bejegyeztettek, jelenleg ezeket az értékmegállapító bizottságok félvényként változó kulcsa szerint kell kiszámítani, sokszor egyes címre nézve többszörösen is, mert még a 469 árunem szerint sem lehetett az árukat oly módon csoportosítani, hogy mindenik teljesen egyenértékű árukat foglaljon magában. E körülmény okozza, hogy az áruforgalmi kimutatás sajátságos viszonyaink között a hivatal tevékenységének s munkaerőinek legnagyobb részét veszi igénybe.

Az áruforgalmi statisztikáról szóló törvény s az idevonatkozó nagyszámú rendeletek tekintetbe vételével igyekszik a hivatal, különösen az évi összegezéses terjedelmes bevezetésében, az eredményről is minél hívebb képet nyújtani. Különös súlyt fektet e rajzolásban a szomszédságunkban fekvő Szerbia s Románia viszonyaira, a Magyarország sajátságos nemzetgazdasági viszonyainál fogva fontos oly mezőgazdasági termények fogalmának kimutatására stb. s büszkén mondhatjuk, hogy a hivatalunk által oly nagy fáradsággal s munkaerővel szerzett adatok s azok csoportosított feltüntetése Magyarország közgazdasági politiká-

jára már jelentékeny hatást gyakorolnak s szakfőúrjaink csak e jelentések óta rendelkeznek megbízhatóan tájékoztató adatokkal.

VI.

A magyar statisztikai hivatal s a nemzetközi statisztika.

Megismertetvén a fentebbiekben a magyar statisztikai hivatal alakulását s tevékenységének főbb eredményeit, nem lehet elhallgatnunk, hogy a statisztikai hivatal, miként arra már alakulási processusa is utalt, folyvást élénk összeköttetésben volt a külföldi statisztikai hivatalokkal s nemcsak figyelemmel kísérte az e tudomány terén külföldön mutatkozott reformokat s Quetelet által megindított nemzetközi működést, de tevékenyen is részt vett abban s oly sikerrel, hogy egy időben alkalma is lett e nemzetközi működés középpontjánál szolgálni.

Már az 1857-ki bécsi statisztikai kongresszuson több magyar vett részt mint magán egyén, 1863-ban pedig a berlini kongresszuson Weninger Vincze a magyar tudományos akadémiát képviselte. A statisztikai szakosztály kezdetben az alakulás nehézségeivel küzdve az 1867-ki florenczi kongresszuson nem lehetett jelen, azonban az 1869-ik év szeptember havában Hágában tartott VII-ik nemzetközi kongresszuson Keleti Károly és Hunfalvy János már mint a magyar kormány hivatalos küldöttei jelentek meg s ez alkalommal egy Keleti Károly által szerkesztett 82 octávlapra terjedő francia füzet osztatott ki a kongresszus tagjai között ily czímen: »Statistique officielle de la Hongrie. Rapport, présenté au VII Congrès international de Statistique á La Haye en 1869«. A kiküldöttek részletes jelentése a »Hivatalos Statisztikai Közlemények« 2-ik évfolyamának 5-ik füzetében egész terjedelmében közöltetett s ebből láthatjuk, hogy ők már ekkor tevékeny részt vettek a munkálkodásokban, úgyannyira, hogy a kongresszus tagjai Magyarország statisztikai terén kifejtett tevékenységének elismerése folytán már ekkor szóba hozták, hogy a legközelebbi kongresszus Budapesten tartassék meg. Az indítvány ugyan a szentpétervári kormány hivatalos meghívása következ-

tében nem tárgyalatott; másrészt azonban kifejezte a kongresszus Magyarország statisztikai működése iránt elismerését az által, hogy az Engel által javasolt nemzetközi statisztikai nagy műben részvételre felszólítva, számára feldolgozás végett a szőlőművelési statisztikát jelölte ki.

A magyar statisztikai szakosztály, mely jó részben éppen a nemzetközi működés hatása alatt alakult át országos m. kir. statisztikai hivattal, lelkiismeretesen felelt meg e megbízásnak a nemzetközi statisztika számára készített különböző jelentéseken kívül megkezdte a szőlőművelés statisztikájára vonatkozó munkálatokat is. A legkülönbözőbb szakértőkből összehívott értekezlet bírálataán megvitattott igen részletes kérdőívek alapján 1875-ben, mint a nemzetközi statisztika egyik kötete, megjelent magyar és francia nyelven »Magyarország szőlőszeti statisztikája 1860—1873« (Statistique viticole I Partie. Viticultur de la Hongrie) című nagy mű Keleti Károly szerkesztésében. E mű bevezetésében közölniük úgy hazánk, mint Európa más bortermelő országaira vonatkozó statisztikai dolgozatok s tervek, s azután az összegyűjtött anyag több fejezetekben feldolgozva tárgyalatik.

Időközben azonban, még mielőtt e nemzetközi megbízásból készített mű megjelenhetett volna, 1872. augusztus havában megtartott a 8-ik nemzetközi statisztikai kongresszus Szentpétervárt. A magyar kormány e gyűlésen is Keleti Károlylyal s Hunfalvy Jánossal képviseltette magát; kívülök azonban megjelentek még ott hazánkból Baer József, Havas Sándor, Kőrösi József, Pompéry János és Steinacker Ödön. A hivatalos küldöttek egyike Keleti Károly a kongresszus egyik alelnökének választatott meg. Kiemeljük a kongresszus működéséből, hogy a magyar statisztikai hivatal ez alkalommal is jelentést nyújtott be Magyarország hivatalos statisztikájának állapotáról (Hiv. Közlem. V. évf. 4-ik füzet), hogy egyik magyarországi kongresszusi tag Kőrösi József a nagy városok nemzetközi statisztikájának elkészítésével bízott meg, hogy a magyar tagok a tanácskozásokban élénk részt vettek Hunfalvy János a népességi lajstromok ügyében előadó is volt s mindenekfelett azt, hogy a kongresszus tagjai a Keleti Károly által bejelentett hivatalos meghívás következtében az Egyesült

Államok meghívásával szemben Budapestet jelölte ki a legközelebbi kongresszus székhelyét, a végleges eldöntést a permanens bizottságnak hagyván fel.

Nagy és sokoldalú terhet vállalt magára e határozat előidézése által a fiatal magyar statisztikai hivatal s e teher még súlyosodott az által, hogy a következő évben (1873) Bécsben világkiállítás tartatott, melynek rendezésében s előmunkálataiban, a mennyiben azok Magyarországra vonatkoztak, a statisztikai hivatal igen jelentékeny részt vett, így többek között szakértők közreműködésével »Honismertető« cím alatt 23 ívnyi magyar, német s francia nyelven megjelent dolgozat adott ki, mely első részét képezte Magyarország külön kiállítása katalógusának, mely katalógus — mivel a megbízott magán ember nem tudott vele elkészülni — az utolsó napokban szintén az országos statisztikai hivatalban állítottatott össze. A »Honismertető« című dolgozat volt az első rendszeres mű, melyet a statisztikai hivatal a népszámlálás után Magyarország állapotáról készített s melylyel magasabb feladatainak, hogy hazánk állapotát a külfölddel is megismertesse, eleget tenni igyekezett. A dolgozat alkalmi jellege s aránylag csekély terjedelme ugyan akadálylyul szolgált abban, hogy nagyobb szabásu magánvállalatokkal s köztök a hivatal főnökének, Keleti Károlynak 1872-ben megjelent »Hazánk s népe« című nagy dolgozatával versenyezzen, de mint könnyű áttekintést s minden tekintetben megbízható adatokat nyújtó mű hazánkban is sokszor használtatott s még inkább külföldön, hol ez időtáiban Magyarországra vonatkozó tájékoztató mű igen kevés volt. A mű főbb fejezeteit s a közreműködő írók névsorát a következőkben sorolhatjuk elő:

1. A magyar birodalom természettani viszonyainak vázlata Hunfalvy Jánostól. 2. A földtani viszonyok vázlata Hantken Miksától. 3. Légtüneti viszonyok Dr. Schenzl Guidótól. 4. Növényzeti viszonyok Dr. Szontagh Miklóstól. 5. Állattani viszonyok Frivalszky Jánostól. 6. A népesség Keleti Károlytól. 7. Az állam Havas Sándortól. 8. Műveltségi állapotok és művelődési törekvések Dr. Konek Sándortól Keleti Gusztáv, Rómer Flóris s Dr. Barsi József közreműködésével. 9. Az őstermelés Keleti Károlytól Kenesey Kálmán, Bedő Albert, Hantken Miksa közreműködésével. 10. Az ipar Keleti Károlytól Volny József, Nendtvich Károly, Ullmann József, Nasztl Mór, Schweiger Már-

ton, Fischer Károly, Eichleitner A. Králik József, Körner József, Szabó József, ifj. Kölber Fülöp és Posner Károly Lajos közreműködésével. 11. Kereskedés és közlekedés Beöthy Leótól. 12. Hitel és pénzügy, Beöthy Leótól s Dr. Matlekovits Sándortól.

A bécsi világkiállítás e műven s más fel nem sorolható apróbb működésen (részvétel a juryben, szakvélemények nyújtása stb.) kívül az orsz. statisztikai hivatalra nézve különösen emlékeztet azáltal, hogy a szentpétervári statisztikai kongresszus által alkotott permanens bizottság első összejövetelét épen a kiállítás következtében Bécsben 1873. augusztus hó 15—25 közt tartotta meg Semenow elnöklete alatt.

A bizottsághoz Magyarországon kívül az Egyesült-Államok s Svájc kormányai is küldöttek meghívókat, hogy a legközelebbi kongresszus náluk tartassék meg; a bizottság azonban a szentpétervári kongresszus óhaját tekintve véve Budapestben állapodott meg s megállapítván nagyjából e kongresszus elé kerülendő tárgyakat kijelölte az egyes szakfőnököket, kik azok előkészítésére felkérendők.

A permanens bizottság a kongresszus előtt még egyszer összeült 1874-ben aug. 27-ik és szeptember 4-ik napjain Stockholmban, mely ülésen a magyarországi statisztika által összegyűjtve már 21 emlékirat s vélemény osztatott szét s a tagok között előzetes tanulmányozás végett. Ezek közül magyarországiak művei voltak: Konek Sándortól: Ueber die Organisation bezüglich Reorganisation der amtlichen Statistik. Hunfalvy Jánostól: Quelques remarques sur les méthodes graphiques et géographiques. — Keleti Károlytól: Qu'est ce que nationalité? és Idées sur la statistique agricole. — Körösi Józseftől: Welche Unterlagen hat die Statistik zu beschaffen, um richtige Mortalitätstabellen zu gewinnen. — Bedő Alberttól: das Forstwesen, als Gegenstand der internationalen Statistik. — Havas Sándortól: Quelques mots sur la statistique militaire. — Megemlítjük egyuttal, hogy ugyan csak hazánkfiaktól később még a következő előmunkálatok jelentek meg: Lewin Jakabtól: Bericht über die zur Berechnung von Sterbefällen an die Statistik zu stellenden Anforderungen. — Dr. Fodor Józseftől s Dr. Korányi Frigyesztől: Beiträge zur Statistik der Epidemien und der Cholera insbe-

sondere. — Kerkápolyi Károly s Dr. Herich Károly a házi iparstatisztikáról, Beöthy Leo és Dr. Weisz (Földes) Béla az áruforgalmi statisztikáról, Felső Szopori Tóth Kálmán a vasuti statisztikáról, Körösi Józsefa nagyvárosok pénzügyi statisztikájáról irtak részben német, részben francia nyelven is megjelent előterjesztéseket a kongresszus számára. Mind e dolgozatok, bár nem közvetlenül az orsz. statisztikai hivatal czime alatt jelentek is meg, a dolog természeténél fogva többé-kevésbé összefüggésben állanak hivatalunk működésével, mely a legtöbb emlékirat adatait összeszerezni s összeállítani kedves kötelességének ismerte. Nem lehet feladatunk e rövid történeti vázlatban a stockholmi tanácskozásnak, sőt magának a Budapesten 1876-ban augusztus 30-ától szeptember 7-éig tartott IX-ik nemzetközi statisztikai kongresszusnak működését sem részletesen ismertetni, bár különösen az utóbbiról joggal elmondhatnók, hogy ez ügyben az orsz. statisztikai hivatal a munka legnagyobb részét végezte. Nem is lehetett ez másként. Magyarország kormánya nevében ugyan de valósággal a statisztikai hivatal volt a házi gazda, a kongresszus előmunkálatait végző bizottság tagjai részben e hivatal köréből kerültek ki s épen a hivatal tagjai voltak azok, kik a fáradságosabb munkát végezve a többi tagok számára a tanácskozást megkönnyítették, e hivatal tagjai rendezték a kongresszus alkalmából létesített kiállítást, tevékeny részt vettek az ünnepségek s a kirándulások előkészítésében. Maga a hivatal főnöke, Keleti Károly a kongresszus egyik alelnöke s vezetője lett s úgy a központban, mint a szakosztályoknál a hivatal több tagja működött.

A Budapesten tartott nemzetközi statisztikai kongresszus nemcsak jelentékeny fontosságú kérdéseket tárgyalt s tisztázott, de külső rendezése által is kivívta az itt a művelt világ minden részéből megjelent 174 külföldi tudós elismerését, a mint azt a kongresszusról közzétett hivatalos tudósítások (a legterjedtebb mesebb a bécsi »Statistische Monatsschrift« második évi folyamában) egyhangulag bizonyítják. Mellőzve a többi részleteket, itt csak a kiállítást említjük meg, mely Déchy Mór felügyelete alatt az országos statisztikai hivatal tagjai által rendeztetett be s melyben maga a hivatal igen jelentékenyen volt

képviselve. A »Közlemények«, »Évkönyvek« s más munkálato-
kon kívül közszemlére tette ki itt a hivatal az általa kiadott
statisztikai térképeket s mindezekon kívül — részben saját gyűj-
teményét használva fel — közel száz Magyarországra vonat-
kozó régi térképet s több mint kétezer Magyarország földrajzát
s statisztikáját tárgyaló művet gyűjtött össze. Saját statisztikai
térképei a következő tárgyuak:

1. A viszonylagos népesség négyzetmérföldenként.
2. A talaj-
nemek fölkkatrészek szerint.
3. A szántóföld az összes terület százaléka
szerint.
4. A rétek, legelők és nádasok együttvéve az összes terület száza-
léka szerint.
5. Az erdők az összes terület százaléka szerint.
6. A ke-
nyértermények vetési aránya a szántóföld százalékaiban.
7. A tengeri,
burgonya és répatermelés az összes terület százaléka szerint.
8. A dohány-,
len- és kendertermelés az összes terület százaléka szerint.
9. A lovak vi-
szonylagos sűrűsége négyzetmérföldenként az állami ménesek, méntelep-
ek és hágóállomások kijelölésével.
10. A szarvasmarha viszonylagos sű-
rűsége négyzetmérföldenként országos és idegen fajok szerint.
11. A kö-
zönséges és nemesített juhajok viszonylagos sűrűsége négyzetmérföld-
enként és megyenként.
12. A sertések viszonylagos sűrűsége négyzetög-
mérföldenként.
13. Az 1866-iki cholera-járvány.
14. Az 1873-iki cholera-
járvány.
15. A hőmérséklet normál-közepi. 1848—1867.
16. Közepes hő-
mérséklet 1871-ben.
17. A hőmérséklet valódi (24 órás) havi középértékei
1872-ben.
18. A hőmérséklet valódi (24 órás) havi középértékei 1873-ban.
19. A hőmérséklet valódi (24 órás) havi középértékei 1874-ben.
20. A hő-
mérséki viszonyok egyenlő átlagos évi meleg szerinti szalagokban.
21.
Magyarország szőlőterülete.
22. Magyarország szőlőterülete a termelt bor
színe szerint.
23. Magyarország borvidékei.
24. Az évi légesapadék meny-
nyisége centiméterek szerint.
25. Csapadék eső- és hó mennyisége 1871-
ben.
26. A buza és rozs termelése 1868—74-ben.
27. Az 1868—74-ben
aratott gabona és némely egyéb szemes termés.
28. A népesség szaporodá-
sa, fogyása 1870-ben.
- 29—31. Ugyanaz 1871, 1872, 1873 s 1874 évek-
ről.
32. A népesség szaporodása és fogyása 1869-től 1873-ig a születések
és halálozások különbözete alapján számítva.
33. A tüzkáresetek 1873-
ban.
34. A tüzkáresetek 1874-ben.
35. A tüzkáresetek 1875-ben.
36. A
tüzesetek 1874-ben hónapok és országrészek szerint.
37. A tüzesetek
1875-ben hónapok és országrészek szerint.
38. Közigazgatási térkép a
községek határaival kataszteri felmérések szerint.

A kongresszus hatása az ülésekkel nem szűnt meg az
orsz. statisztikai hivatalra nézve. Mint az előkészítő bizottság
organuma tartozott a kongresszus szellemi és anyagi eredmé-
nyeit összegezni, a határozatokat végrehajtani s e mellett, mi-
dön az állandó bizottság 1876 szeptember 7-én Budapesten tar-
tott ülésében elnökvé Keleti Károlyt s titkárává Herich Ká-

rolyt választotta meg, indirect mintegy e hivatalnak tétetett
kötelességévé, hogy a legközelebbi kongresszus összejöveteléig
a nemzetközi statisztika ügyét képviselje s annak érdekében
vezérszerepet játszon.

Jelentékeny működést fejtett ki a hivatal a kongresszusi
tanácskozások eredményeinek megörökítésében. A nagy jelenté-
sen (Compte rendu) kívül, miként azt a statisztikai hivatal kiad-
ványainak sorozatában láthatjuk, kiadta a hivatal s a kongresz-
szus tagjai között szétosztotta az egyes emlékiratokat, a külön-
böző szakosztályok számára előkészített tervezeteket, a kiállít-
ás katalógusát, sőt ugyanekkor főképp a külföldi vendégek ked-
veért magyar és francia nyelven z s e b k ö n y v e t állított ki
Magyarország statisztikájáról, melyben az évkönyv főbb adatai
évek szerint csoportosítva könnyen áttekinthetőleg s a fejlődés
menetét ábrázolva közöltetnek.

Mint a permanens bizottság képviselője az egyes statisz-
tikai hivatalokkal érintkezésen s a nemzetközi statisztikai mun-
kálatok felügyeletén kívül két ízben szerepelt hivatalunk egyes
összejövetelek elkészítésében. Az egyik ily összejövetel 1877-
ben Rómában volt, hol is a budapesti nemzetközi kongresszu-
son megválasztott vasuti bizottság ülésezett, Magyarország ré-
széről az abba beválasztott tagok: Keleti Károly és Iránka
Imre vevén részt; a másik összejövetel pedig 1878-ban a vi-
lágkiállítás alkalmával Párizsban tartatott meg s ez volt az
állandó bizottság ülésezése. Ez utóbbin mutatta be Keleti Ká-
roly a kormány megbízásából a Párizsban tartott nemzetközi
gazdasági kongresszus számára francia nyelven írt művét a
mezőgazdaság állapotáról Magyarországon s egy tervezetét a
nemzetközi statisztikai irodalom könyvészeti összeállítására tár-
gyában. Ugyanekkor Herich Károly a statisztikai kongresszu-
sokról s Poznanski a börzeműveletek statisztikájáról készítették
munkálatokat.

A párizsi nagy kiállítás, miként a bécsi is, újabb felada-
tokat nyújtott a magyar statisztikai hivatalnak. Az előkészít-
leti munkálatokon s saját kiállításának rendezésén kívül e hi-
vatal feladata lett a magyar kiállítás általános katalógusának
elkészítése, sőt főnöke azonfelül még abban a megtisztelő, de
jelentékeny munkát igénylő feladatban is részesült, hogy kiváló

szakférfinak segédkezésének igénybevételével jelentést szerkeszsen a párisi kiállításról és igyekezzék a szerzett tapasztalásokat Magyarországon is közkincsé tenni. E feladat teljesítéséeként jelentek meg egyes füzetekben (habár nem egészen teljesen) a párisi kiállításról szóló részletes leírások szakok szerint, leginkább a kiállításon levő magyarországi kormánybiztosok tollából. A statisztikai hivatal e munkálatok elkészítésénél tanácsosal, adatok közlésével s áttekintéssel segédkezett s a hivatal főnöke az egész gyűjteményhez bevezetést írt 300 lapra terjedő vaskos füzetben »Magyarország közgazdasági és művelődési állapotai« cím alatt.

Az érdekes s hasznos gyűjteménynek egyes füzeit a fennemlített bevezetésen kívül a következők alkotják:

I. Közoktatás. Első rész: Az elemi oktatás Békay Imrétől. Második rész: A középiskolai oktatás Dr. Császár Károlytól. II. Bányászat és kohászat. Első rész: A bányászat és kohászat termékei Gesell S.-tól. Második rész: A vaskohászat Graenzenstein B.-tól. III. Közegészségügy Dr. Fodor Józseftől. IV. Erdészet Bedő Alberttől. V. Papír, nyomdászat és térképészet. Első rész. A papírgyártás és könyvkötés Posner K. L.-tól. Második rész: A nyomdászat és könyvkereskedés Falk Zsigmondtól. Harmadik rész: A topographiai térképek Déchy Mórtól. VI. Mezőgazdaság. Első rész: Kereskedelmi trágyák, trágyázási kísérletek, gabonafélék, gumós és gyökernövények, hüvelyesek, zöldség és aszalt gyümölcs Dr. Rodiczky Jenőtől. Második rész: Nem tápláló földművelési termékek Gamauf Vilmostól. VII. Mű- és hangszerek. Első rész. Mértékítő eszközök Krusper J.-tól. Második rész: Az órapar Králik L.-tól. Harmadik rész: Hangszerek Bertha S.-tól. VIII. Butor- és kocsiipar. Első rész: A butor és kárpitos ipar Krámer S.-tól. Második rész: A kocsiipar ifj. Köllber Fülöptől. IX. Állattenyésztés. Első rész: Szarvasmarha, juh, sertés és baromfi Tormay Bélától. Második rész: Lovak Tanfi G.-tól. X. Fémipar. Első rész: A fém- és vasipar Hegedüs Károlytól. Második rész: Fűtő és világító eszközök és készülékek Dr. Wartha Vinczétől. Harmadik rész: Hordható fegyverek és vadászkezelőek Seenger F.-tól. XI. Állati és növényi termékek. Megjelent belőle a harmadik rész: Friss és conservált hús, hal és tojás Rodiczky J.-tól. XII. Erjedt italok: Bor, ser és szesz Gamauf V.-tól. XIII. Vegyszerészeti ipar. Második rész: Vegytani és gyógyszerészeti anyagok és készülékek Dr. Wartha Vinczétől. Harmadik rész. Illatszerek és szappanok Rubin Simon-tól. XIV. Gazdasági eszközök és gépek. Második rész: A szeszégetésnél, czukor- és sörgyártásnál alkalmazott gépek és készülékek Dr. Rodiczky Jenőtől. XV. Fonó és szövőipar Binder L.-tól. XVI. Üvegipar Görög J.-tól. XVII. Malomipar és lisztés

termékek. Második rész: A malomipar Pekár J.-tól. Harmadik rész: A pékipar és kalácsütés Gamauf Vilmostól. XVIII. Művészet Keleti Gusztávtól.

A párisi kiállítás volt az utolsó hely külföldön, hol a magyar statisztikai hivatal, mint ilyen jelentékenyebb szerepet vitt. Azontúl még a velencei földrajzi kongresszuson (1881) s a londoni egészségügyi kiállításon (1883) volt némileg képviselve. Hazánkban azonban a kiállításokon folyvást jelentékeny szerepet játszik. Az 1879-ki székesfehérvári országos kiállítás katalógja a hivatal közvetítésével készült el s a jelenleg (1885) Budapesten tartott országos kiállításban nemcsak saját kiállításával szerepelt, hanem az előkészítő s további más munkálatokban is, a kiállításról szóló jelentéstétellel pedig ismét Keleti Károly bizatott meg, mely jelentés egy kötetben még a kiállítás tartama alatt meg is jelent,

Hogy azonban a statisztikai hivatal érintkezése a nemzetközi statisztika érdekében más statisztika hivatalokkal a nemzetközi statisztikai kongresszusok napi rendről letünése után sem szűnt meg, az multja s szervezete alapján magától érthető. Hivatalunk csaknem minden statisztikai hivatallal élénk összeköttetésben áll s erejéhez mérten mindenkor igyekezik a nemzetközi statisztika céljait előmozdítani.

Nem rajta mult, hogy a nemzetközi kongresszus Budapest, állandó bizottsága pedig Páris óta többé össze nem ülhetett. Ez utóbbi 1879-ré össze volt ugyan hívva az olasz kormány előre biztosított szíves vendéglátása mellett Rómába; de, lehet politikai, lehet más okok miatt az egyes államok képviselői lemondtak a megjelenésről, Németország számos képviselője nem is nyervén mandátumot a megjelenésre. De ha szünetel is ez idő szerint a kongresszus, a nemzetközi statisztika sokkal nagyobb haladást tett épen e kongresszusok behatása alatt, semhog az eszme végkép eltemetettnek legyen tekinthető. Föl fog az éledni újra s talán épen a londoni »Statistical Society« 50 éves fennállásának jubileuma lesz az időpont, melyben a nemzetközi kongresszusok eszméje új életre fog kelni.

VII.

Ujabb munkálatok.

Az 1874. XXV. t. cz. létrejötte óta, miként említettük is, az orsz. statisztikai hivatal működése lényegileg megszilárdult s egyes nagyobb már előbb tárgyalt működési körökön kívül (népszámlálás, áruforgalmi statisztika megindítása, nemzetközi statisztikai kongresszus, kiállítások) főfigyelmét rendszeres megállapított tevékenysége vette igénybe, mely főképp az »Évkönyv« füzetekének pontos elkészítésében nyilvánult.

A folyton szilárduló érzék a statisztika hasznos voltáról s még inkább az alkotmányos élet fejlődésével karöltve gyarapodó gyakorlati igények azonban új feladatokat is róvtak az orsz. statisztikai hivatalra, melyeknek az annál szivesebben igyekezett megfelelni, mivel működési körét tágíthatta s a rendes munkálatoknak egyöntetűsége által is súlyosbított terhét a változatosság elviselhetőbbé tette. Hazánkban, hol a bürokratikus rendszer merev pedansságával még nem tudott gyökeret verni, a legtöbb hivatalnál nagy számmal vannak oly tisztviselők, kik munkakedvüket a szabályszerű korlátok által elszibbasztva még nem érezvén, hivatalos működésükben saját iniciatívájukkal új eszméket igyekeznek meghonosítani. Így az orsz. statisztikai hivatal is abban a kedvező helyzetben van, hogy mindinkább több igényeknek képes megfelelni s lassanként a nemzeti művelődés egyik kiváló tényezője lesz.

A legelső ily gyakorlati szükségből származó munkák voltak a t i s z t i c z i m t á r a k s h e l y s é g n é v t á r a k elkészítései. A magán irodalmi tevékenység hazánkban e téren azelőtt jóformán alig mutatott fel mást, mint egyes közigazgatási vagy más testületi monographiákat, melyek között egyedül az egyházi schematismusok jelentek meg rendszeren. 1848 előtt, midőn minden vármegye jóformán önálló autonóm testület volt, mely a csekély számú tagokból álló központtal s más vármegyékkel kizárólag az alispán által érintkezett, tisztí czimtarak szükségét nem érezték s a megyék választási rendszere következtében előforduló gyors változások miatt an-

nak létesítése is megnehezítve volt; a helységnévtárt pedig a földrajzi írók, különösen Fényes Elek munkái az akkori igényekhez képest teljesen pótolták. Az újabb alkotmányos életben, mely nagyobb központosítást létesített s mely előtt másfél évtizednél hosszabb időre terjedő bürokratikus rendszer hatása alatt az ily munkák iránt mutatkozó érzék is jobban kifejlődött, mind a tisztí czimtar, mind a helységnévtár kiadása elkerülhetlenné lett s különösen érezte ennek szükségét a statisztikai osztály, melynek az adatok beszerzése s nyilvántartása érdekében megbízható támpontokat naponként keresnie kellett. De másrészt természetes is volt, hogy e hivatal, mely a népszámlálás által s más adatainak gyűjtése közben oly sok kutforrás felett rendelkezett, e munkát magára vállalja.

Igy jött létre az orsz. statisztikai hivatal kiadásában csakhamar az első népszámlálási munka befejezte után »Magyarország tisztí czim- és névtára«, valamint »A magyar korona országainak helységnévtára«, mindkettő az 1873-ki állapot szerint. Az előbbiből (tisztí czim- és névtár) 1875, 1879 és 1884-ben jelentek meg új kiadások; az utóbbiból (helységnévtár) 1877-ben s 1882-ben.

A tisztí czimtar 1873-ki kiadásának főbb csoportjait képezik: A felséges uralkodó család tagjai. Az udvari főbb hivatalok. Közös miniszteriumok és főszámszék. Az országgyűlés. Az egyes miniszteriumok s az alárendelt hatóságok (különösen részletezve: adóhivatalok, tanintézetek, törvényszékek, de a megyei hatóságok nem), a horvát-szlavon miniszterium, állami főszámvevőszék, egyházi hatóságok. 1875-ben külső beosztáson kívül alig történt más változtatás, mint az, hogy a kataszteri főbb hivatalnokok is felvették. Az 1879-ki kiadásban közölték a valóságos belső titkos tanácsosok s más méltóságok viselőinek nevei, az osztrák-magyar bank s fővárosi közmunkák tanácsának főbb tisztviselői s a megyékből a központi főbb tisztviselők, továbbá a szolgabírák s segédek. Az 1884-ki kiadás végre részletesen kiterjed a hadseregre is, közli az udvari czimtar felruházott czégek jegyzékét, a konzulságokat, a törvényhatóságok egyes állandó hivatalait s általában sokkal több közegegről ad kimutatást, mint az előző kiadások s e mellett végül közigazgatási kimutatást is ad, melyben a megyék területe, lé-

lekszáma s székhelye felemlítettén, járások szerint soroltatnak fel az egyes községek. A czimtár legjelentékenyebb hiányán, hogy mindeddig nem jelent meg évenként, jövőre szintén segítve lesz.

Jelentékenyebb s az igényeket inkább kielégítő a statisztikai hivatal másik vállalata a »Helység-névtár«. Már az első 1873-ki kiadás 1538 lapra terjed. Bevezetésében magyar s német nyelven van Magyarország politikai, törvénykezési, egyházi, tanügyi, pénzügyi, hadügyi beosztása, továbbá a jelentékenyebb közgazdasági s társadalmi intézetek felsorolása. A betűrendes részben minden községnél felsoroltatnak a házak száma, lelkek száma, a nyelv, felekezet, területre vonatkozó viszonyok, postai, távirdai s más közigazgatási adatok. Az 1877-ki kiadásban, Horvát-Szlavonország elkülönítettét, az általános részből a beosztások részletezése elmaradt, de máskülönben lényeges változás nem történt. Az 1882-ki kiadás az általános részben a pénzügyi, igazságszolgáltatási s egyházi beosztásokra jól tájékoztató kimutatást közöl s a betűrendes részben többek közt minden községnél közli az ott levő hivatalok, egyletek, ipartársulatok s esetleg hírlapok neveit s minden község területét katasztrális holdakban is felemlíti.

A népszámlálás eredményeinek gyakorlati használhatóságát megkönnyíteni óhajtván, gondoskodott az orsz. statisztikai hivatal, hogy annak főbb adatai a nagy közönség számára is egészen hiteles s könnyen közölhető alakban megjelenjenek. Ezért mindkét népszámlálás főbb eredményeit még magának a nagy népszámlálási munkának megjelenése előtt külön zsebkönyvben adatta ki, mely a területen, házak számán kívül, a megyék s nagyobb városok lélekszámát, továbbá az összes népesség nem, nyelv s vallás szerint megoszlását közölte. E kis művek olcsó áron adattak forgalomba. A népszámlálás eredményeinek nagyobb szabású tudományos feldolgozása ugyan magánmunka maradt, de az orsz. statisztikai hivatal tagjainak közreműködésével. Így jelent meg igen érdekes s könnyű áttekintést nyújtó graphikai táblázatokkal az 1869-ki népszámlálásról Keleti Károly »Hazánk és népe« című nagy dolgozata, mely az első valóban megbízható adatokból készült statisztikai monographia volt hazánkról s mint ilyen a m. tud.

akademia nagy jutalmával tüntette ki, továbbá az 1880-ki népszámlálás alapján Láng Lajosnak a statisztikai hivatal főbb tisztviselői, különösen Keleti Károly s Dr. Jekelfalussy József közreműködésével készített három vastos kötetre terjedő statisztikája, mely hazai irodalmunkban valódi »standard work«, de a statisztika irodalmában általában is számot tesz úgy terjedelme, mindeure kiterjedő figyelme, mint alapossága által.

A jelen évtized kezdetén Németországból hozzánk is elhatolt úgynevezett »agrár politikai« nemzetgazdasági iskola által megindított társadalmi és politikai mozgalmak hatására alatt a statisztikai hivatal új feladata lett a föld megterheltes kérdéséről, mely nálunk e kiválóan földművelést űző országban, az agrár-politikai célok nélkül is nagy fontosságú ügy, lehető megbízható adatokat szerezni. A statisztikai hivatal főnöke ez ügyben részletes tanulmányokat téve, a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszterhez benyújtott s ott helybenhagyott előterjesztése alapján mindenekelőtt kilencz az ország különböző vidékein fekvő telekkönyvi hatóságnál probafelvételt eszközöltetett magukkal az illető telekkönyvi hivatalnokokkal és pedig úgy, hogy mindenik hatóságnál hat községet szemeltek ki, melyek közül kettőben a telekkönyvi viszonyok egyszerűek, kettőben rendesek s kettőben ismét igen komplikáltak voltak. A probafelvétel tanúsította, hogy nálunk a földbirtokjelzálogi megterheltes egészen sem mondható súlyosnak, más ily felvételeket eszközölt országok helyzetével szemben pedig éppen kedvező viszonyok mutatkoznak s másrészt a probafelvétel költségeinek tekintetbevételével a művelet teljes végrehajtása legalább 105.000 forintot igényelne. E körülmények tekintetbe vételével a kormány a próba felvétellel egyelőre megelégedett s a munkálatnak eszközölését nem rendelte el. A statisztikai hivatal azonban, hogy e fontos kérdésre nézve legalább általánosságban az eddigieknél nagyobb tájékoztatást nyújtson, az »Évkönyv« 8-ik (»Igazságszolgáltatás«) füzetében lehető részletes évi kimutatásokat közöl a telekkönyvi birtoktestek jelzálogi terheinek ügy- és értékforgalmáról.

Teljesen megvalósult azonban az orsz. statisztikai hivatalnak egy más ugyanez időben kezdeményezett műve: Magyarország iparstatisztikája.

Az 1880-ki népszámlálás ugyan a lakosság foglalkozási ágainak kitüntetése által az iparstatisztika egyéni részéről, azaz a különböző iparnemekkel s iparággal foglalkozók számáról s személyi viszonyairól (önálló vállalkozó, segéd, tanuló, férfi, nő stb.) elegendő adatot nyújtott, de az ipar technikai részéről s az igazi termelés nagyságáról ily uton mit sem lehetett megtudni. A statisztikai hivatal már előbb 1871-ben megkísérelte az iparstatisztika létesítését, azonban, mivel még akkor az adatok beszolgáltatásának kötelezettségét törvény nem állapította meg, ez adatok oly hiányosan érkeztek be, hogy részletes közlésöket meg sem lehetett kísérteni. 1883-ban végre, a népszámlálási munka teljes befejezése után, főkép a németországi iparstatisztikai felvételre tekintettel, megtörtént nálunk is a felvétel. Kétszázhetvennégy ipar s negyvenhárom kereskedelmi ág különböztetett meg, a nagy iparosok számára (határvonalon öt munkásnál többnek alkalmazása vétetvén) külön kérdő ívek állítottak ki, a hazánkban különös fontossággal bíró malom, szesz- és vasipar a felvételi lapoknál különös tekintetben részesült s végül külön mintalapok állapítottak meg a hazánkban szintén nagy fontosságú háziipar viszonyainak kitüntetése végett. Felvétel tárgyát nem képezték a) a katonai s tengerészeti hatóságok kezelése alatt álló iparágak; b) az úgynevezett értelmiségi keresetek (orvos, ügyvéd stb.); c) a biztosítási ügy; d) a zenészeti, színházi és látványossági üzletek; e) a fegyintézetekben és fogházakban üzött ipari foglalkozások. A kibocsátott kérdőívekről megemlítjük még, hogy az ipar s kereskedelemben alkalmazott gyermekek (14 évig) száma külön tudakoltatott s minden iparágnál a specialis gépek számát, erejét s a házi ipari termelés évi értékét egészen részletesen követelték.

A statisztikai felvétel az iparhatóságok közreműködésével a törvényhatóságok közegei által 1883 december havában eszközöltetett. A mű 1884 végével még nem készült el, azonban a feldolgozás is annyira haladt már, hogy megjelenése csakhamar várható. A jelen dolgozat megjelenésekor már annyi eredménye van e felvételnek, hogy az itt szerzett adatok alapján dr. Jekelfalussy József elkészíthette s kiadhatta a magyarországi iparosok és kereskedők név- és

ez imtárát, mely az iparágak betürendes csoportosítása szerint 1608 lapra terjedő vaskos kötetben nem kevesebb, mint 500.000 iparos és kereskedő nevét közli. E címűtár az első ilyféle mű hazánkban, bár egyes monographiák pl. Szabóly Adolfé a fővárosi iparosokról, már előbb is jelentek meg.

Az orsz. statisztikai hivatal e nagy munkákon kívül jelenleg még két fontos felvétel alapján készít nagyobb statisztikai munkálatokat, melyek egyike a belfogyasztás mennyiségét, a másik a hazai könyvtárak állapotát mutatná ki.

A belfogyasztási statisztika egészen eredeti és szokatlan alapon készül. Magyarországnak önálló vámterülete nem lévén, az áruforgalom megállapítása, mint fentebb láttuk, nagy nehézségekkel jár s ez okból a termelés s külkereskedelem főbb adatainak összehasonlításából a belfogyasztás nagyságára s minőségére alig lehet alapos következtetéseket vonni. Még tájékoztató adataink is alig vannak, mivel Budapest s Pozsony kivételével zárt város hazánkban nincs s a fogyasztási illetékek beszedése is jóformán csak a szesz s bor mennyiségére nézve nyújt tájékoztatást. Az orsz. statisztikai hivatal ennél fogva az oly fontos belfogyasztás mértékének megállapítására természettudományi segédeszközöket használt fel, különösen igénybe véve a tudomány által megállapított szükséges fogyasztási fehérsy mennyiséget, mint kulcsot. A kataszteri hivatalok útján egyenlően táplálkozó vidékekre nézve részletes s egyenes felvételt eszközölt a táplálkozás minőségéről s lehetőleg mennyiségéről. Ez eredményt a felnött férfi s nő, valamint gyermek (12 évig) táplálkozásához szükséges fehérsy mennyiségével kombinálván, továbbá a nyári s téli hónapokat, valamint a vasárnapokat s ünnepnapokat külön számítván, a lehető legnagyobb gonddal eszközölt műveletek alapján közgazgatási járásokként mutatja ki a valószínű fogyasztás mennyiségét. A nagy munka, mely 1883-ban kezdetett meg, ma már annyira haladt, hogy valószínűleg még ez évben meg fog jelenni.

A könyvtári statisztika előmunkálatai csak 1884-ben kezdetek meg. E munka is uttörő hazánkban, hol a közoktatásügyi miniszter évi jelentésében mellékesen közölt s csak az iskolai könyvtárakra vonatkozó adatokon kívül eddig

semminemű áttekintő kép nem jelent meg a hazánkban nagy számmal levő s részben igen jelentékeny könyvtárakról. A felvétel a statisztikánál nemcsak a közigazgatási hatóságok útján történt, mint az eddigi felvételek, hanem az egyházi, iskolai s politikai hatóságokon kívül egyes jelentékeny egyesületek s társulatok, sőt több mint ezer oly magános egyén is megkerestették, kikről társadalmi állásuk vagy irodalmi képzettségük folytán feltételezhető volt, hogy nagyobb magánkönyvtárakkal bírnak. A magánkönyvtárak közül a kimutatásban csak azok vétetnek fel, melyekben a könyvek darabszáma az egyezret meghaladja, míg a közkönyvtáraknál a felvétel egész 500 kötetig leszál. A kérdőív kiterjed a könyvtár kezelésének főbb módjaira, a könyvtárban képviselt főbb tudományszakok s a könyvek nyelveire, a ritkaságokra s nevezetességekre, a könyvtár anyagi feltételeire, szaporodására stb., általában arra törekedvén, hogy különösen a nagyobb s jelentékenyebb könyvtárakról ne csak táblázatos kimutatást közöljön, hanem oly rövid leírást is, mely a bibliographoknak s az irodalomtörténet bűvárainak tájékoztatást nyújtson.

Legújabbán a statisztikai hivatal működését a budapesti országos kiállítás vette igénybe s ezzel kapcsolatban két jelentékeny munkát készült el 1885-ben.

Az egyik mű magánjellegű dolgozat, melyet a kiállítást rendező bizottság felhívására Keleti Károly dolgozott ki az aldujai tartományokról, mint a melyek a budapesti 1885-ki országos kiállításon kivételkép külön szerepelnek s mely országokkal létesült kereskedelmi összeköttetésünk iránt újabb időkben hazánkban a közérdeklődés rendkívüli lendületet vett. E mű »A Balkán-félsziget némely országai- s tartományainak közgazdasági viszonyai« cím alatt az imént jelent meg, a kiállításon felállított keleti pavillon irodalmi illusztrációjaként.

Ugyancsak a kiállítás számára készült a magyarországi pénzüzetekről egy nagyobb munka az orsz. statisztikai hivatalban. Készítette Dr. V a r g h a Gyula. A mű az összes hazai intézeteket (takarékpénztárak, bankok, szövetkezetek s biztosító-társaságok) történeti fejlődésükben s statisztikailag ismerteti. A történeti rész 40 ívre terjed, attól az időtől számítva, midőn hazánkban az első takarékpénztár, a ma

valóságos pénzhatalommá fejlődött pesti hazai első takarékpénztár megalakult. A statisztikai rész közli a pénzüzetek létszámát (névszerint is felsorolva őket), pénzerejük kimutatását történeti szempontból is, azaz főképp a betét s tartaléktőkék fejlődését s ismerteti a főbb üzletágakra, különösen a váltóforgalomra s jelzáloghitelre vonatkozó adatokat. A mű mintegy a pénzüzetek által a kiállításban létesített külön csarnok tárgyainak tudományos ismertetése s az e célra szövetkezett pénzüzetek megbízásából készült. Különös érdekes részletet képez benne a 14 graphikai melléklet, melyek a pénzüzetek keletkezését és megszűnését, az alaptőke, tartaléktőke, betétek, váltótárca stb. fejlődését 1840-től, a tüzkár biztosítását megynként stb. tüntetik fel. E térképek nagyobb alakban az említett csarnokban külön is kifüggesztetnek. Ugyanitt lesz két plasztikai térkép is, melyek az előbbeni térképekkel együtt készültek s melyek közül az egyik magas gula alakban az ország különböző jellegű pénzüzetein forgalmi tőkájének kimutatását tünteti elő községenként, míg a másik kizárólag Budapest pénzüzeteinek összehasonlító képét adja.

E két műven kívül, melyek inkább magánjellegűek, a hivatal saját kiadványainak gyűjteményével is részt vesz a kiállításban.

VIII.

A statisztikai hivatal könyvtára.

Már akkor, midőn a későbbi orsz. statisztikai hivatal a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszterium egyik székosztálya volt, megkezdődött a szervezetben is contemplált szakkönyvtár gyűjtése. 1871-ben a statisztikai hivatal létesítésekor s az 1874-ki törvényben is megerősítést nyert a szakkönyvtár s mivel a hivatal kezdettől fogva élénk összeköttetésben állott a külföldi statisztikai hivatalokkal s az említett törvény alapján könyvek szerzésére is fordíthatott bizonyos összeget, a könyvtár idővel oly jelentékenyvé lett, hogy ma már nagyságra nézve is nem az utolsó helyet foglalja el Magyar-

gyarország közkönyvtárai között s mint szakkönyvtár hazánkban e nemből kétségkívül a legnagyobb.

Pedig ha valami téren, éppen e szakkönyvtár létesítése s kezelése tekintetében szolgált rendkívüli akadály gyanánt az a körülmény, hogy hivatalunknak ma sincs állandó helyisége s másfél évtizedet meghaladó fennállása óta, mint később látni fogjuk, csaknem folytonosan kellett bajlódni a célszerűtlen helyiségek s a költözködés misériáival.

A könyvtárról szóló első jegyzék már a »Közlemények« első évfolyamának 3-ik füzetében megjelent, azonban 11 lapon még alig harmadfél száz műről szól, melyek jelentékenyen nagyobb része ajándék. Ez időben a hazai hatóságokon kívül még csak a bécsi, drezdai, oldenburgi, brémai és mecklenburgi statisztikai hivatalok állának velünk csereviszonyban. A második kimutatás a »Közlemények« negyedik évfolyamának 4-ik füzetében már 483 műről szól s bár a művek között igen nagy helyet foglalnak el az iskolai értesítők, egyházi schematismusok s más apróbb nyomtatványok, nemcsak azt látjuk a közölt névsorból, hogy a csereösszeköttetésben álló szakintézetek s hivatalok száma is jelentékenyen megsaporodott, de azt is, hogy a hivatal vezetője úgy a hazánk ismertetésére vonatkozó művek, mint a külföldi nevezetesebb statisztikai s nemzetgazdasági munkálatok megszerzésére nagy gondot fordított. Ujabb jegyzéket találunk a »Közlemények« VI-ik évfolyamának 4-ik füzetében az 1871. és 1872-ki gyarapodásról. E jegyzék már 1150 műről s 30 térképről ad kimutatást, melyekben némely távolabb fekvő országok (Anglia, Norvégia, Hollandia, amerikai Egyesült-Államok stb.) hivatalos statisztikai kiadványai s magán statisztikai irodalma is szépen vannak képviselve.

Ezentúl hivatalos kimutatások a könyvtár állásáról többé nem jelentek meg, főképp azért, mivel a »Közlemények« rendes füzetei 1874-ben megszüntetettek s a többször tervezett statisztikai folyóirat nem jelent meg. Rövid ismertetést e könyvtárról találunk azonban később is, így a Fest Imre államtitkár által 1872-ben kiadott jelentésben a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszterium öt évi működéséről, továbbá a Budapesten 1876-ban tartott nemzetközi statisztikai kongresszus kiállítása alkalmával, midőn a már fentebb említett sta-

tisztikai könyvészeti kiállítást a hivatal könyvtárnoka Findura Imre nagy szorgalommal s főképp hivatalunk könyvtára kincseinek felhasználásával létesítette.

A könyvtár gyarapodásáról s fejlődéséről különben elég tiszta képet nyújt a következő táblázat:

Év	Az év elején				Az év folytán gyarapodott				Az év végén volt						
	munka	kötet	füzet	egyéb	összesen drb	munka	kötet	füzet	egyéb	összesen drb	munka	kötet	füzet	egyéb	összesen drb
1873															
1874	2395	1625	2590	502	4717	284	281	345	48	674	2679	1906	2985	550	5391
1875	2679	1906	2935	550	5391	263	335	520	62	917	2942	2241	3455	612	6008
1876	2942	2241	3455	612	6308	632	735	900	210	1845	3574	2976	4355	822	8153
1877	3574	2976	4355	822	8153	420	393	772	106	1271	4000	3369	5127	928	9424
1878	4000	3369	5127	928	9424	200	297	691	110	1098	4200	3666	5818	1038	10522
1879	4200	3666	5818	1038	10522	536	615	1109	170	1894	4736	4281	6927	1208	12416
1880	4736	4281	6927	1208	12416										
1881	4250	4738	4909	1232	9879	401	453	975	48	1476	4651	5191	5884	230	11385
1882	4651	5191	5884	280	11355	460	701	1071	49	1821	5111	5892	6955	329	13176
1883	5111	5892	6955	339	13176	425	531	1570	63	2164	5536	6423	8525	392	15340
1884	5536	6423	8525	392	15340	683	703	1133	67	2003	6219	7126	9658	459	17243

E kimutatásból láthatjuk, hogy az orsz. statisztikai hivatal könyvtára az utolsó évtized alatt tisztán szám tekintetében is több mint háromszor oly nagyra növekedett. S hogy e számon kívül a belbecs is jelentékenyen emelkedett, nemcsak abból gondolható, hogy orsz. statisztikai hivatalunk főképp a Budapesten tartott nemzetközi kongresszus útján minden nevezetesebb statisztikai hivattal s Európa legjelentékenyebb szakembereivel összeköttetésbe lépett, hanem abból is, hogy a könyvtárra fordított összegek az utóbbi évek alatt igen jelentékenyen emelkedtek. Míg ugyanis 1869-től 1880-ig a leltár szerint összesen csak 12,911 frt 48 kr. fordított a könyvtár szükségleteire, a következő négy év alatt 7235 frt 12 kr. és pedig 1881-ben 1595 frt 25 kr., 1882-ben 1672 frt 30 kr., 1883-ban 1898 frt 79 kr. s 1884-ben 2068 frt 78 kr., tehát folyvást nagyobbodó összegek.

A könyvtárunkkal mult évben ¹⁸⁸⁴ csereviszonyban állott hivatalok, testületek stb. névsora a következő:

1. Altona: Statistisches Bureau zu Altona.
2. Bécs: a) K. k. stat. Central-Commission in Wien.
b) Stat. Departement des k. k. Handelsministeriums in Wien.
c) Städtische stat. Bureau zu Wien.
d) Redaction der Mittheilungen der k. k. geographischen Gesellschaft in Wien.
e) K. k. Ackerbauministerium in Wien.
f) Redaction der Wiener Landwirtschaftlichen Zeitung (Hugo H. Hirschmann).
g) Redaction des Finanziellen Jahrbuches »Compass« in Wien.
h) Redaction des »Tresor« in Wien.
i) K. k. Universität in Wien.
3. Belgrad: Bureau de stat. de la Serbie a Belgrade.
4. Berlin: a) Statistisches Bureau zu Berlin.
b) Stat. kais. Amt zu Berlin.
c) Stat. Bureau der Stadt Berlin.
5. Bern: Stat. Bureau zu Bern.
6. Braunschweig: Stat. Bureau zu Braunschweig.
7. Bremen: Bureau für bremische Statistik zu Bremen.
8. Bruxelles: Commission centrale de stat. à Bruxelles.
9. Bukarest: Bureau de statistique de la Roumanie à Bucarest.
10. Buenos-Ayres: Bureau de stat. de la Republique d'Argentine à Buenos-Ayres.

11. Christiania: Stat. Bureau zu Christiania.
12. Darmstadt: Centralstelle für Landesstatistik zu Darmstadt.
13. Dresden: a) Stat. Bureau des Ministeriums des Innern zu Dresden.
b) Städt. stat. Bureau zu Dresden.
c) Direction der statist. Bureau des königl. Staatsbahnen in Dresden.
14. Gotha: a) Stat. Bureau zu Gotha.
b) Redaction des Gothaischen Almanach.
15. Haga: Bureau de statistique de la Haye à Haye.
16. Hamburg: Stat. Bureau der Deputation für directe Steuern zu Hamburg.
17. Helsingfors: Bureau de statistique de la Finlande à Helsingfors.
18. Jena: Statistisches Bureau zu Jena.
19. Kopenhága: Stat. Bureau zu Kopenhagen.
20. Lemberg: Statistisches Bureau zu Lemberg.
21. Lipsce: Stat. Bureau zu Leipzig.
22. London: a) The Statistical and commercial Department Board of Trade in London.
b) Statistical Society London.
c) The Chamber of Commerce Journal London.
23. Lübeck: Statistisches Bureau des Stadt- und Landamtes des Lübeck'schen Staates zu Lübeck.
24. Magyarorszá g: a) Magyar tudom. Akademia Budapest.
b) Budapest fővárosi statisztikai hivatal.
c) Horvát, Slavon, Dalmát statisztikai hivatal Zágráb.
d) Fiumei tengeri hatóság Fiume.
e) Országos magyar iparegyesület.
f) M. kir. honvédségi Ludovica-Akademia.
g) »Gazdasági mérnök« szerkesztősége Bpest.
h) »Jogtudományi Közlöny« szerkesztősége Budapest.
25. München: Stat. Bureau zu München.
26. Oldenburg: Statist. Bureau zu Oldenburg.
27. Paris: a) Ministère de agriculture et du commerce secretariat général Bureau de la statistique générale à Paris.
b) Ministère de la justice. Direction des affaires criminelles et des Graces. Bureau de statistique et casiers judiciaire à Paris.
c) Redaction de la »Revue géographique« à Paris.
28. Prága: Stat. Bureau der Stadt Prag in Prag.
29. Róma: Bureau centrale de statistique ministère d'agriculture à Rome.
30. Stockholm: Statistische Central-Commission zu Stockholm.

31. Stuttgart: Stat. topographisches Bureau als statistische Centralstelle zu Stuttgart.
32. Schwerin: Statistisches Bureau zu Schwerin.
33. Szent-Pétervár: Comité centrale de statistique à Petersburg.
34. Triest: Tengerészeti hatóság.
35. Washington: a) Direction du Secretariat de l'interieur à Washington.
b) Treasury Departement U. S. A. Bureau of statistics à Washington.
c) Smithsonian Institution Washington.
d) Departement of Agriculture.

A könyvtár gyarapodásával s belbecsének emelkedésével nagyobb lett annak használata is. Még jelenleg ugyan nincs nyilvános jellege könyvtárunknak s szabályszerűen csak a statisztikai hivatal tisztviselői s az orsz. statisztikai tanács tagjai használhatják, tényleg azonban a hivatal főnökének liberalis eljárása következtében, napról-napra szaporodik az idegenek száma is, kik a hazánkban e szakban páratlan könyvtárt felhasználni kényszerültek. A kikölcsönzésekre vonatkozó forgalmat a 81. lapon levő táblázat mutatja.

A könyvtár e jelentékeny fokra emelkedése s mindinkább gyakoribbá váló igénybevétele szükségessé tették a már több év óta készen levő s gondosan vezetett czédulajegyzék alapján a könyvjegyzék ki nyomtatását. E jegyzék a budapesti országos kiállítás egyik tárgyát képezvén, csak 1885-ben jelent meg. A könyvtár ismertetésének kiegészítése végett azonban átvesszük belőle a következő főbb adatokat:

A statisztikai művek száma tett 1884 végén mintegy 3000-et és pedig ebből esett az elméleti s általános statisztikára 293, Magyarország statisztikájára 123, a többi a külföldre, melyben különösen Olaszország, az amerikai Egyesült-Államok, Németország, Ausztria s Anglia vannak a jelen sorrend szerint látható mennyiségben leginkább képviselve. Mind e művek, köztök több számos kötetre terjedő hivatalos közlemény s felirat van, úgy hogy a kötetek száma jelentékenyen nagyobb.

A statisztikai műveken kívül igen nagy helyet foglalnak el könyvtárunkban a Magyarországra vonatkozó nagyobb részt földrajzi jellegű monographiák, a különböző országok törvé-

Év	A kikölcsönzések általában					A kikölcsönzések száma havonként											
	munka kötet	fűzet	egyéb	összesen drb	Január	Február	Március	Április	Május	Június	Július	Augusztus	Szept.	Oktober	November	Decemb.	Egész évben
1874	435	339	140	50	49	60	65	16	38	44	138	14	32	18	37	18	529
1875	317	374	144	3	29	82	64	22	25	37	—	22	35	106	53	46	521
1876	189	223	165	75	86	27	65	42	16	27	67	10	2	15	8	98	463
1877	217	229	61	13	21	30	29	68	4	40	25	—	15	18	24	29	303
1878	222	214	130	—	108	8	13	49	23	5	26	7	14	20	65	6	344
1879	165	229	55	—	17	32	25	29	8	26	20	52	19	18	10	28	284
1880	337	368	243	13	13	38	116	40	49	58	71	87	42	37	17	56	624
1881	371	391	218	320	32	49	64	51	26	88	67	121	219	52	69	91	929
1882	817	859	301	1189	140	655	154	140	128	95	120	154	76	230	151	336	2349
1883	1110	1072	443	728	279	203	204	176	182	117	111	113	805	164	239	145	2243
1884	1680	1804	131	1398	251	307	551	460	368	232	206	209	293	306	477	173	3383

nyeinek gyűjteményei s a nemzetgazdasági s statisztikai folyóiratok nagy száma. Ezek közt teljes példányokban vannak meg a csereviszony tárgyát képező folyóiratokon kívül a »Budapesti Szemle«, a Hildebrand-Conrad-féle folyóirat, a »Russische Revue«, Schmoller és Faucher évnegyedes folyóiratai, az »Oest. Revue«, »Ungar. Revue«, Württembergische Jahrbücher«, »Kosmos«, Holtzendorf folyóirata, a magyar hivatalos vagy félhivatalos jellegű lapok s folyóiratok; nagyobb részben a Revue des deux Mondes, a Journal of the Statistical Society, Zeitschrift für Ethnologie, a Petermann-féle »Mittheilungen«, a tübingi nemzetgazdasági folyóirat s továbbá számos encyclopaedián s gyűjteményes műven kívül Blunschli nagy szótára, Reclus híres földrajza, Stuart Mill, Darwin művei stb. nem is említve számos hazai s külföldi heti lapot s szakközlönyt, melyek gondosan összegyűjtve s összekötve őriztetnek.

A könyvtár térképgyűjteménye aránylag csokély s kevésbé gyarapított; azonban a külföldi statisztikai hivatalok kiadványai mellett levő térképek e hiányt részben pótolják.

Jelenleg a könyvtár helyiségét három nagy szoba s egy előszoba képezi. Tűzmentes bolthajtásos tetővel s vasajtóval bír. Sajnos azonban, hogy e helyiség már is szűk s mindenekfelett, hogy csak bérelt s ideiglenes jellegű; mindezen azonban a földművelés-, ipar- és kereskedelemminiszterium számára most épülő palota által segítve lesz, melyben az országos m. kir. statisztikai hivatal is megfelelő helyiséget fog nyerni.

IX.

A statisztikai hivatal jelenleg.

Az a szerény ügyosztály, mely a földművelés-, ipar- s kereskedelmi miniszteriumban a mai statisztikai hivatal magvát képezte, a hatáskör tárgulásával s a teendők szaporodásával kapcsolatban má már tekintélyes hivattalá nőtte ki magát.

Az átalakulás lassan s igen sok nehézséggel történt. Kezdetben — a földművelési, ipar- s kereskedelemügyi miniszteriumban nem lévén hely számára — a szakosztály a kineve-

zett tanácsos magánszállásán (Aldunator 20.) két szobában dolgozott, ugyanez év őszén ugyan már átköltözött a miniszterium ideiglenes helyiségébe, mely a mai Mária Valéria-utca egyik házában volt, azonban különösen a gyorsan közelgő népszámlálási munkálatok miatt nem rendelkezhetvén elegendő helyiséggel, már 1869 nyarán kénytelenek voltak számára külön helyiséget bérelni, mely helyiség, a ministeriumtól jelentékeny távolságban, a mai Kis-mező- s Dohányutca sarkán egy újonnan épült s csak jóval a behurczolkodás után befejezett épületben volt. E helyiség sem volt alkalmas. A már önálló hivattal alakult s jelentékenyen megnövekedett szakosztály 1871-ben Budára egy szállodába, 1872.73 augusztus havában ugyanott egy bérlházba s 1872 augusztus havában a várba a mai közoktatásügyi ministerium épületébe költözött át. Itt már hosszabb ideig tartózkodott a hivatal, azonban a közoktatásügyi ministerium folyvást terjedése miatt 1879-ben október végén ki kellett költözködni.

Ideiglenesen a volt állatgyógyintézet helyén, a mai Múzeum-köruton levő kincstári épületben vonta meg magát, bár itt oly célszerűtlen helye volt, hogy a Harisch-bazárban külön raktárt kellett kibérelni. Mivel azonban az új népszámlálás következtében több térre volt szükség s mivel ez épületet lerombolni szándékoztak, hogy helyére a műegyetem palotáját építsék, 1880 október végén ismét, most már nyolczadizben, költözködött a hivatal a budai részen Albrecht- s Donáti-utca sarkán lévő kétemeletes bérlházba, melyet csaknem teljesen elfoglalt.

E külső változások kiegészítéscül közöljük még a 84. lapon következő táblázatot, mely a szakosztály s később hivatal évi kiadásait s a személyzet számát évről-évre átlátszó alakban tünteti fel.

Meg kell jegyeznünk, hogy e kimutatásban a népszámlálások alkalmával ideiglenesen szerződött díjnokok száma s az e munkálatokra fordított költség, melyeket már fentebb felsoroltunk, nincs beszámítva. A szaporodás képe tehát egészen a természetes alakulást mutatja s a számok is világosan megjelölik ama korszakokat, midőn az addigi statisztika

É v	K i a d á s		S z e m é l y z e t							Összesen
			Tisztviselők	Gyakornok	Külfel	Belfel	Fordító	Díjnok	Szolga	
	frt	kr.								
1868	4,545	50	3	—	—	3	—	—	—	6
1869	16,118	$\frac{1}{2}$ 68	3	—	—	3	—	—	—	6
1870	16,714	07	3	—	—	3	—	—	—	6
1871	51,825	40	15	4	11	4	1	8	2	45
1872	56,870	—	16	6	10	3	1	11	2	49
1873	56,836	66	13	5	9	3	1	13	2	46
1874	59,701	81	16	2	3	3	1	12	2	39
1875	40,000	—	13	3	—	1	1	3	3	24
1876	41,533	$\frac{1}{2}$ 85	13	3	—	1	1	5	3	26
1877	39,989	59	13	4	—	1	1	9	4	32
1878	52,690	14	13	6	—	1	1	7	4	32
1879	53,917	48	13	6	—	1	1	10	5	36
1880	52,145	10	13	6	—	1	1	14	5	40
1881	89,342	84	16	5	—	1	1	60	5	88
1882	119,016	$\frac{1}{2}$ 84	25	12	—	2	1	47	5	92
1883	131,654	$\frac{1}{2}$ 99	25	12	—	2	1	48	5	88
1884	153,310	$\frac{1}{2}$ 84	31	25	—	2	1	71	5	135

tikai szakosztály hivattalá lett s midőn az áruforgalmi statisztika nagy apparatussal járó munkába vétele megkezdődött.

Ez utóbb említett teendő, az áruforgalom adatainak nyilvántartása, megbírálása s feldolgozása képezi most is az orsz. statisztikai hivatal mennyiségileg főteendőjét s most még inkább, mint azelőtt, mivel, mint fentebb láttuk, 1884-ben a postaforgalom bevonása által az áruforgalmi statisztikai nyilatkozatok száma harmadfél-szer több lett, mint azelőtt s évenként

közel négy milliót tesz ki. Az áruforgalmi osztályhoz, e nagy munkának megfelelően, a hivatal személyzetének majdnem fele tartozik. Azonkívül van még öt rendszeres osztály, továbbá az elnökség, az iktató s kiadó hivatal, a könyvtárkezelők s végül egy-egy állandóan alkalmazott térképész s fordító.

Az egyes osztályok jelenlegi helyzetét s munkakörét a következő lehetőséggel készítettt s az 1884-iki állapotról vonatkozó kimutatások világítják meg:

I. Az áruforgalmi osztály.

Osztályvezető: osztálytanácsos. Tisztviselők s más személyzet: számtanácsos 2, számvizsgáló 2, számtiszt 6, gyakornok 11, díjnok 39.

Munkaköre: Áruforgalmi statisztika összegyűjtése s feldolgozása. Források: Vasuti társaság 13, gőzhajózási vállalat 4, tengerészeti hatóság 1, határállomás 15, postaigazgatóság 8, vámhivatal 41. Adatok beküldetnek: Rendszerint minden hó közepén a megelőző hóról. Beküldött adatok száma: 4.590,386.

Hivatalos ügyiratok száma: 973. Kezelési könyvek lajstroma: 1 iktató, 1 osztálykönyv, 8 főkönyv, 2 havi forgalomkimutatási könyv, 1 vesztegint. forgalm. kimut. könyv, 12. keresk. érték-kimut. könyv. Az osztály által földolgozott anyagból megjelent 1884-ben 12 darab havi füzet, a 9 iv, 1 darab félévi, 26 iv terj., összesen 134 folio iv.

II. Népmozgalmi és közegészségügyi osztály.

Osztályvezető: miniszteri titkár. Tisztviselők és más személyzet: számtiszt 1, gyakornok 1, díjnok 6.

Munkaköre és források: a) Magyarország népesedési mozgalmának megyénként, járasonként és vallásfelekezetek szerint való összeállítása. Források: A különböző vallásfelekezetek 11800-at meghaladó anyaegyházai, illetve anyakönyvvezetőségei, melyek részére a 45 egyházi hatóság (érsek-ség, püspökség) közvetítésével kiosztott felvételi füzetek a törvényhatóságok útján érkeznek be a statisztikai hivatalhoz; b) a nyilvános himmlöltés, az emberi járványok, továbbá az ország különböző nemű összes kórházainak és gyógyintézeteinek be-

tegforgalmáról szóló kimutatások összeállítása megyénki és városok szerint. Források: A nyilvános himlőoltás és emberi járványokra nézve a m. kir. belügyminiszterium számvevőségénél összeállított kimutatások; a 281 különböző kórház és gyógyintézetre nézve a törvényhatóságok útján beérkező betegforgalmi táblázatok; c) a miniszterelnök mint belügyminiszter által az ország közegészségi viszonyaira vonatkozólag a törvényhozás mindkét házához évenként beterjeszteni szokott jelentés statisztikai táblázatainak, kivonatainak s összehasonlító kimutatásainak szerkesztése és nyomdai reviziója. Források: A törvényhatóságok által a m. kir. belügyminiszteriumhoz felterjesztett s feldolgozás, illetve összeállítás végett az országos statisztikai hivatalhoz áttett közegészségügyi jelentések és táblázatok; d) az ország közigazgatási felosztásában történő változások nyilvántartása. Források: A közigazgatási felosztás engedélyezett változásaira nézve a magy. kir. belügyminiszteriumtól beérkező átiratok és a »Budapesti Közlöny«; e) a különböző hitfelekezetek anya-, fiók- és leányegyházai beosztásánál az egyházi hatóságok (érsekségek, püspökségek) intézkedései következtében felmerülő változások nyilvántartása és a közigazgatási beosztással összhangba hozatala. Források: Az egyházi felosztásoknál beállott változásokra az érsekségek és püspökségek értesítései és az anyaegyházak által beküldött népmozgalmi kimutatások; f) a postai állomások nyilvántartása. Forrás: a »Budapesti Közlöny«.

A d a t o k b e k ü l d e t n e k e g é s z é v e n á t. B e k ü l d ö t t a d a t o k s z á m a: A népmozgalomnál 117.000 rovatos táblázat, a közegészségügynél 1968 rovatos tábla és jelentés, a többire nézve a hivatalos ügyiratok. H i v a t a l o s ü g y i r a t o k s z á m a: 1418 darab. K e z e l é s i k ö n y v e k: 1 osztály-íktatókönyv, 2 nyilvántartási jegyzék, a közigazgatási felosztás, valamint az egyházi felosztás változásaira nézve megyénki 2, összesen 126 nyilvántartási füzet.

A z o s z t á l y á l t a l f e l d o l g o z o t t a n y a g b ó l 1884-ben megjelent: 2 füzet évkönyv 18 iv és az 1881. évi közegészségügyi jelentés 19 nagy nyolczadrét iv, 292 lap.

III. Az igazságügyi osztály.

O s z t á l y v e z e t ő: titkár, ki egyuttal elnöki titkár is. T i s z t v i s e l ő k s m á s s z e m é l y z e t: segédfogalmazó 1, számvizsgáló 1, díjnok 1.

M u n k a k ö r e: A bűn- és börtönügyre s a telekkönyvi birtoktestek jelzálogi terheinek ügy- és értékforgalmára vonatkozó adatok gyűjtése s feldolgozása. Ez osztály készítette a mult évben más osztályokból vett munkaerők felhasználásával az iparstatisztikát is. Források: kir. törvényszék 66, kir. ügyészség 66, kir. járásbiróság 371, rendőrkapitányság 152, szolgabiróság 430, fegyházi, illetve ker. börtön 7. A d a t o k b e k ü l d e t n e k: minden év első felében a megelőző évről. B e k ü l d ö t t a d a t o k s z á m a: 5007. H i v a t a l o s ü g y i r a t o k s z á m a: 611.

K e z e l é s i k ö n y v e k l a j s t r o m a: 2 nyilvántartási könyv. A z o s z t á l y á l t a l f e l d o l g o z o t t a n y a g b ó l m e g j e l e n t 1884-ben 2 darab évi füzet, egy-egy 29 iv, összesen 58 iv.

IV. Mezőgazdasági osztály.

O s z t á l y v e z e t ő: miniszteri fogalmazó. T i s z t v i s e l ő k s m á s s z e m é l y z e t: gyakornok 3, díjnok 5.

M u n k a k ö r e s f o r r á s o k: a) Magyarország összes mezőgazdasági viszonyainak, u. m. a bevetett terület, az aratás és szüret, elemi csapások, népszám, állategészségügy, a budapesti s 43 egyéb városban előforduló közönségesebb szükségleti tárgyak évi átlagos árainak s a mértékhitelítés adatainak kimutatása. Ugyan adatok megkeresésekre hatóságok s egyesek részére az osztály által gyakran adatnak. F o r r á s o k: Az ország összes törvényhatóságaitól a bevetett területre, elemi csapásra és napszámra külön-külön községenként beküldött 14949 felvételi lap, s a szüreti kimutatásokat feltüntető 13409 lap, — összesen 58256 kimutatás, a kalászos növények s az őszi egyéb termények termésének kimutatására a földművelés-, ipar- és kereskedelmi ministerium útján a gazdasági tudósítóktól beküldött 900—900 darab jelentés, összesen 1800, — az állategészségügyre vonatkozólag a »Közgazdasági Értesítő« évi 52. számában közölt heti kimutatás az állategészségügy állásáról,

s a földművelés-, ipar- és kereskedelmi miniszteriumnak átküldött 2 kimutatása, a budapesti piaci árakra vonatkozólag a »Pester Lloyd« 60 számában megjelent »Rückblick«-ek, a 43 városra: az ezektől havonként beérkezett »Piaczi árkimutatók« számszerint 516 darab, végül a földművelés-, ipar- és kereskedelmi miniszterium útján áttett jelentések a mértékhitelítés egyes ágaira vonatkozólag. b) Magyarország élelmezési statisztikájának összeállítása. Források: A magyar királyi pénzügyminiszterium közvetítésével 1881-ben a m. kir. kataszteri becselőbiztosok által beküldött 733 darab jelentés.

Adatok beküldetnek a bevetett területre vonatkozó: minden év május 31-ig; az elemi csapást és napszámot feltüntető minden év október 15-ig; a szüreti kimutatások november 15-ig; a kalászos növények termésére vonatkozó minden év július végeig, az őszi terményekről november 15-ig, a piaci ár kimutatások minden hó végén s a mértékhitelítés adatai a következő év 5-ik havában.

Beküldött adatok száma: 61.422. Hivatalos ügyiratok száma: 967. Kezelési könyvek: 1. osztály iktatókönyv, 4 nyilvántartási jegyzék.

Az osztály által feldolgozott anyagból megjelent 1884-ben 1 füzet évkönyv 1883-ra vonatkozólag 19 ívnyi 150 lapra terjedő tartalommal.

V. Közlekedési, hitelstatisztikai stb. osztály.

Osztályvezető: ministeri fogalmazó. Tisztviselők s más személyzet: ministeri segédfogalmazó 1, számtiszt 1, gyakoronok 2, díjnok 2.

Munkaköre: A bánya- és kohóipar, a hitelintézetek, a közlekedés, az állami pénzügy, a haderó és a tüzkárok statisztikai adatainak összegyűjtése s feldolgozása s a kereskedelmi forgalom összeállítása. Források: 1. a bánya és kohóiparra, 5 bányakapitányság a keresk. ministerium közvetítésével; 2. a hitelintézetekre, 119 bank, 349 takarékpénztár, 315 szövetkezet és 5 földhitelintézet; 3. a közlekedésre; 14 vasuti igazgatóság, a magyar kir. vasuti főfelügyelőség, 4 lóvasuti igazgatóság, a magyar kir. közmunka és közlekedési ministerium és a magyar kir. tengerészeti hatóság;

4. az állami pénzügyre, állami zárszámadások, a magyar kir. pénzügyminiszterium s annak kiadványa a fogyasztási adókról, a magyar kir. pénzügyminiszterium illetékügyi számvevősege, lottóigazgatóság, zágrábi pénzügyigazgatóság; 5. a hadereőre: a magyar kir. honvédelmi ministerium s az »Oesterreichisches Statistisches Handbuch«; 6. a tüzkárokra: a magyar kir. belügyminiszterium, 88 törvényhatóság, 16 biztosító intézet s a magyar kir. földm., ipar- és keresk. ministerium; 7. a kereskedelmi forgalomra: K. k. Direction der administrativen Statistik »Bericht über die Erhebung der Handelswerthe und Hauptergebnisse des auswärtigen Handels«. Továbbá a magyar kir. tengerészeti hatóság.

Adatok beküldetnek: egész éven át. Beküldött adatok száma 15320. Hivatalos ügyiratok száma 2205.

Kezelési könyvek: 1 iktató, 1 osztálykönyv, 3 nyilvántartási könyv, 1 betűsoros tárgymutató. Az osztály által feldolgozott anyagból megjelent 1884-ben: 4 füzet évkönyv, 41 ív. Közös vasuti statisztika 1 kötet 80 folio ív. Reundkívülieg résztvevett az osztály a pénzintézetek graphikai kiállításához szükséges adatok feldolgozásában.

VI. Közoktatásügyi osztály.

Osztályvezető: statisztikai beltag. Tisztviselő: egy statisztikai beltag; díjnok s másféle segédszemélyzet nincs.

Munkaköre: az egyházi s tanügyi statisztikára vonatkozó adatok nyilvántartása. Források: a) az egyházi ügyekre nézve közvetlenül a felekezeti hatóságok; b) a tanügyi statisztikára vonatkozó adatokat kapja: a közoktatásügyi ministeriumtól a középiskolákét, mely adatok az iskolai értesítők adataival hasonlíttatnak össze; az igazságügyminiszteriumtól s a főügyészségektől a börtöniskolák adatait, a taufelügyelőkötől a népiskolák, tanítóképző intézetek, ipar- s kereskedelmi iskolák, végül a kisdédvő intézetek adatait; az egyházi hatóságoktól a theologiai intézetek adatait. Ezenkívül egyenkint megkerestetnek: az egyetemek, műegyetem, gazdasági, katonai s más szakiskolák, továbbá a tanítással foglalkozó humanistikus tanintézetek igazgatóságai; összesen 213 hatóság s testület. Az adatok az egyházakról rendszeresen az év első három hónapjában, az iskolákról az év

második felében érkeznek be. A beküldött adatok száma 567 s ezenkívül 425 nyomtatvány. Hivatalos ügyiratok száma volt 651. Kezelési könyvek: igató könyv, nyomtatványok jegyzéke, nyilvántartási könyv külön az egyházi adatokról, külön a középiskolákról s szakiskolákról, végre kikölcsonzési könyv. Az osztály által feldolgozott anyagból megjelent 1884-ben egy füzet 18 iv terjedelemben. Foglalkozott az osztály 1884-ben a középiskolai statisztikai új kérdőívek megállapításával s az év végén megkezdte a munkálatokat könyvtári statisztika létesítéséhez.

A hat rendszeresen működő osztály főteendője tehát, mint e kimutatásokból láthatjuk, az áruforgalomra vonatkozó füzetek s az évkönyv füzeteinek elkészítése. Rendkívüli munkák az egyes osztályok munkakörének tekintetbevételével gyakran több osztály tagjaiból alakított külön adhoc osztályok által végeztetnek. Így a múlt évben az igazságügyi osztály teendői közé soroltatott az iparstatisztikai felvétel is, mely célra az osztály más osztályoktól ideiglenesen átvett munkaerővel egészített ki.

A hivatal által végzett munka nagyságáról legalább megközelítőleg használható képet nyújt az ügyforgalom. Az igató és kiadóhivatal működését az utóbbi öt év alatt a következő táblázat tünteti fel:

	Elküldött levelek			csomag
	közöns. levél	ajánlott levél	levél összesen	
1880	3392 drb	1957 drb	5349 drb	4133 drb
1881	9400 »	520 »	9920 »	560 »
1882	8008 »	457 »	8465 »	1198 »
1883	8225 »	115 »	8340 »	1160 »
1884	13.528 »	945 »	14.473 »	1476 »

E táblázatrol meg kell jegyeznünk, hogy a közönséges levelek számából 1881-ben 4496 s 1882-ben 2740 jutott a helységnévtár ügyében kibocsátott felhívásokra s hogy továbbá a csomagok rendkívüli számát 1880-ban az magyarázza meg, hogy a népszámlálási lapok az egyes törvényhatóságoknak s más közegeknek innen küldettek szét. Ily csomag 3763 volt s így a hivatal rendes csomagküldeménye ez évben csak 530-at tett, melyhez képest az 1881-ki 560 csomag már természetes szaporulatot mutat.

Részletezve az utolsó 1884-ik évi forgalmat hónapok szerint, a következő táblázatot nyerjük:

H ó	Közönséges levelek				d a r a b		C s o m a g	
	postával	pesti budai kézbesítési könyvvel		Ajánlott levél	Közönséges s ajánlott levelek összege	Távirat	darab	súly kgv.
		összesen	összesen					
Január	431	33	8	472	24	10	13	25.800
Február	291	35	7	333	19	4	14	143.500
Március	2.965	62	19	3.046	24	8	33	346.600
Április	1.080	40	17	1.137	10	1	62	252.900
Május	1.721	48	12	1.781	31	—	48	541.700
Junius	1.780	25	8	1.813	62	2	27	248.060
Julius	1.084	48	18	1.150	33	5	33	298.410
Augusztus	463	40	6	509	6	—	44	315.970
Szeptember	862	42	11	915	8	5	150	550.680
Október	814	27	19	860	9	37	20	193.340
November	451	41	2	494	7	4	892	2.042.640
Deczember	987	27	4	1.018	712	8	140	837.420
Összesen	12.929	468	131	13.528	945	84	1.476	5.816.600

Csomag érkezett 1884-ben 830 drb.

Az országos statisztikai hivatal jelen állásáról a fentiekben nyújtott képet még az 1885-iki költségvetéssel egészítjük ki, mely az országgyűlés által jóváhagyott alakjában, mint a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi magyar királyi miniszterium költségvetésének egyik részlete (16-ik czim) következőleg szól:

Folyó sz.		1885. évre		1884. évre megállapított
		Egyenként	Összesen	
	Kiadás.			
	Személyi járandóságok.			
1	Fizetések és lakpénzek	48,940	—	—
2	Szolgák ruha illetménye	200	—	—
	Összesen	—	49,140	49,140
	Dologi kiadások.			
3	Házbér	6,000	6,000	6,000
4	Adatgyűjtés:			
	a) Népesedési mozgalom	1,000	—	—
	b) Mezőgazdasági statisztika	1,500	—	—
	c) Pénzügyi és piaci árak	500	—	—
	d) Egyéb árak	500	—	—
	e) Áruforgalom (postával együtt) 6 millió ürlap, ezre 3 frtjával.	18,000	—	—
	f) Iparstatisztika	2,500	24,000	24,000
5	Kiadványok:			
	Évkönyv és közlemények, 300 iv 50 frtjával	15,000	—	—
	Osztr.-magy. vasuti statisztika	3,000	18,000	18,000
6	Utazási átalány	2,000	2,000	2,000
7	Könyvtár és térkép gyűjtemény	1,500	1,500	1,500
8	Hivatali és irodai szükséglet:			
	Gyakornokok és dijnokok	32,000	—	—
	Irodai átalány, fűtés, világítás és tisztogatás	12,000	44,000	44,000
9	Tiszteletdíjak, jutalmazások és segélyezések	5,500	5,500	5,500
	Összesen	—	101,000	101,000
	Összes kiadás	—	150,140	150,140
	Bevétel.			
	A nyilatkozati ürlapok után 2 kros bélyeg (3 millió)	—	60,000	60,000

A személyi járandóságokat a költségvetés részletezvéu, azt is közöljük itt a következő táblázatban:

Lét szám		Fizetés	Lakpénz	Összesen
		forint		
1	Igazgató, miniszteri tanácsos	5,000	600	5,600
1	Aligazgató, miniszt. osztálytanácsos	2,500	500	3,000
1	Mezőgazdasági referens, miniszteri osztálytanácsos	2,500	500	3,000
3	Miniszteri titkár:			
	2, 1,800 frttal } 400 frt lakpénzzel	5,100	1,200	6,300
	1, 1,500 » }			
3	Miniszteri fogalmazó:			
	1, 1,000 frttal } 300 frt lakpénzzel	2,800	900	3,700
	2, 900 » }			
3	Segédfogalmazó 600 frttal és 200 frt lakpénzzel	1,800	600	2,400
3	Statisztikai hivatali számtanácsos 1,500 frt fizetéssel és 300 frt lakpénzzel	4,500	900	5,400
4	Statisztikai hivatali számvizsgáló 1,200 frt fizetéssel és 200 frt lakpénzzel	4,800	800	5,600
10	Statisztikai hivatali számtiszt:			
	1, 1,000 frttal } és 200 frt lakpénzzel	7,400	2,000	9,400
	1, 900 » }			
	2, 800 » }			
	3, 700 » }			
	3, 600 » }			
1	Irodaigazgató	1,200	300	1,500
1	Térképész	1,200	300	1,500
4	Hivatalszolga:			
	2, 350 frttal } 60 frt lakpénz és 50	1,300	440 *)	1,740
	2, 300 » } frt ruha átalánnyal }			
35	Összesen	40,100	9,040	49,140

*) 200 frt ruha átalány beszámítva.

A költségvetés lényegileg jövőre is ugyanazokat a tételeket tartalmazza, mint 1884-re. E tételek azonban a hivatal fejlődését nem akadályozzák lényegesen, mivel a dologi kiadások

egy jelentékeny részére nézve a ministeriumnak szabad keze van az áruforgalmi nyilatkozatok űrlapjaiból befolyó bevételek erejéig, mely összegek törvény útján, mint statisztikai illetékek, első sorban az áruforgalmi, de azután általában statisztikai czélokra fordíthatnak s elszámolásuk a nyilatkozatokat kiállító államnyomda részéről mindenkor az orsz. statisztikai hivatal útján történik.

A költségvetésnek a tényleges kiadásokkal s az utolsó évek személy- s áruforgalmának gyarapodásával összehasonlítása azonban első pillanatra is világossá teszi, hogy a statisztikai hivatalnak a jelen keretben megállapodnia nem lehet s fejlődéséhez nagyobb összeg utalványozása szükséges.

Reményljük, hogy e fejlődés most már biztosítva van s az orsz. statisztikai hivatal multját s az általa nevelt munkások jelentékeny számát tekintve a jövő miatt nem kell aggódni.

FÜGGELÉK.

I. Az orsz. magyar kir. statisztikai hivatal kiadványai 1884. végeig.

1. Keleti Károly: A telekadó és kataszter közgazdasági és statisztikai szempontból 8° 221 l. Pest. 1868.
2. Hivatalos statisztikai közlemények (L. e mű III-ik fejezetét) 4° 1592 iv.
3. Statisztikai előadások: (L. e mű II. fejezetét 19. lap) 4° 50 iv.
4. Az 1870. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei a hasznos házi állatok kimutatásával együtt. Pest, 1871. 2° 595. l.
5. Keleti K.: A Szent István korona országainak népessége 1870-ben. Pest, 1871. 16° 39 l.
6. K. Keleti: Uebersicht der Bevölkerung 1870. Pest, 1871 16° 40 S.
7. Konzuli jelentések:
  - I. évfolyam Budapest, 1873. 8° 543 l.
  - II. » » 1874. 8° 576 l.
  - III. » » 1875. 8° 776 l.
  - IV. » » 1876. 8° 282 l.
8. K. Keleti: Statistique officielle de la Hongrie. Rapport présenté au Congrès international de statistique à la Haye en 1869. Pesth, 1869. 8° 82 l.
9. Keleti K. és Hunfalvy J.: Jelentés az 1872. aug. havában Szentpétervárott tartott VIII. nemzetközi statisztikai kongresszus tanácskozmányai- és határozatairól. Pest, 1873. 8° 40 l.
10. A magyar korona országainak helységnévtára. Budapest, 1873. 4° 1538 hasáb.

11. Magyarország tiszti cím- és névtára 1874. Budapest, 1878. 4° XXIV + 519 l.
12. Magyarország a bécsi 1873-ki közkiállításán. Budapest, 1873. 8° XLV + 359 + 238 l.
13. Ungarn auf der Wiener Weltausstellung 1873. Budapest, 1873. 8° LXI + 343 + 252 l.
14. Keleti K.: Honismertető: a bécsi 1873-ki közkiállítás magyar katalógusának bevezető része. Budapest, 1873. 8° 357. (L. e mű VI. fejezetét 61—62. lapokon).
15. K. Keleti: Skizze der Landeskunde Ungarns. Budapest, 1873. 8° 343.
16. Ch. Keleti: Hongrie. Exposé géographique et statistique a l'occasion de l'exposition universelle de Vienne, de 1873. Traduit par Fr. Schwiedland. Budapest, 1883. X + 407.
17. Magyar statisztikai évkönyv. (L. e mű 2-ik fejezetét 41—46. lapokon) 4° 1223 iv.
18. Czilchert K.: Pozsonymegye helyrajzi és statisztikai leírása. Budapest, 1873. XIV + 234 l.
19. Majláth Béla: Liptómege adó-, ipar- és kereskedelmi viszonyai. Budapest, 1877. 8° 122 l.
20. Keleti Károly: Magyarország hivatalos statisztikája és tovább fejlesztésének szüksége. Budapest, 1873. 44 l. (Külön lenyomat a »Hivatalos St. Közlemények« VI-ik évfolyamából, l. e. műben 24 l.).
21. Actenstücke zur Organisation der Landes-Statistik in Ungarn. Budapest, 1874. 29 l.
22. Nemzetközi statisztika. Szólószet. I. Rész. Magyarország szólószeti statisztikája 1860—1873. Szerkesztette Keleti Károly. Budapest, 1875. 4° 402. (Lásd e mű 60-ik lapján).
23. Magyarország tiszti cím- és névtára 1875. Budapest, 1875. XXVI + 475.
24. Statistique internationale. Statistique viticole. I. Partie. Ch. Keleti: Viticultur de la Hongrie. Budapest, 1876. 4° 247 l.

25. Congrès international de statistique à Budapest. Neuvième Session 1876. Catalogue de l'exposition graphique. Budapest, 1876. 4° 52 l.
26. C. Keleti: Vorlage über den Plan zu Verfassung einer internationalen statistischen Bibliographie. 4° (lithographirozva).
27. Bulletin de la neuvième session du congrès international de statistique à Budapest, 1—10. szám. Budapest, 1876. 4°.
28. Congrès international de statistique à Budapest neuvième session du 29 aout au 11. septembre, 1876. Budapest, 1876. 4°.
 Avant-propos 22 l.
 I. Section: Théorie et population 361 l.
 II. » Justice 166 + 28 l.
 III. » Hygiène publique 223 l.
 IV. » Agriculture et sylviculture 225 l.
 V. » Industrie, commerce, transport, finances 478 l.
 Annexe 124 + 120.
29. Congrès international de statistique à Budapest neuvième session 1876. Compte rendu. Budapest, 1876. 4°.
30. Neuvième session du congrès international de statistique à Budapest. Rapport et resolutions. Budapest, 1876. 4° 187 + 22.
31. A. Bédő: Das Forstwesen als Gegenstand der internationalen Statistik. Budapest, 1874. 8° 21.
32. Dr. Glatte: Gedanken über die Kriterien der Nationalität. Budapest, 1874. 8° 13 l.
33. A. Havas: Quelques mots sur la statistique militaire. Budapest, 1874. 8° 27 l.
34. Dr. J. Hunfalvy: Quelques remarques sur les méthodes graphiques et géographiques. Budapest, 1874. 11 l.
35. Ch. Keleti: Qu'est ce que la nationalité. Budapest, 1874. 8° 12 l.
36. Ch. Keleti: Idées sur la statistique agricole. Budapest, 1874. 8° 29 l.

37. Dr. A. Konek: Ueber die Organisation bezüglich Reorganisation der amtlichen Statistik. Budapest, 1874. 8° 34 lap.
38. J. Körösi: Welche Unterlagen hat die Statistik zu beschaffen um richtige Mortalitäts-Tabellen zu gewinnen? Berlin, 1874. 8° 70 l.
39. J. Lewin: Bericht über die zur Berechnung von Sterbetafeln an die Statistik zu stellenden Anforderungen. Budapest, 1876. 8° 90 l.
40. Lewin Jakab: Jelentés a halandósági táblák kiszámítása érdekében a statisztika részéről teljesítendő követelmények iránt. Budapest, 1876. 8° 78 l.
41. J. Poznanski: Mémoire et motion sur la nécessité et l'utilité de la statistique sur les opérations de bourse. Budapest, 1876. 8° 15 l.
42. Keleti Károly és Beöthy Leo: Magyarország statisztikája. Zsebkönyv. (Magyar-francia kiadás). Budapest, 1876. 8° 161 l.
43. Commission permanente du congrès international de statistique. Ch. Keleti: Exposé d'un plan de Bibliographie statistique internationale. Budapest, 1878. 4° 32 l.
44. Ch. Herich: Memoire sur la commission permanente. Budapest, 1877. 4° 12 l.
45. A magyar korona országainak helységnévtára. Szerkesztette: Kollerffy Mihály. Budapest, 1877. 4° 1360 hasáb.
46. Commission permanente du congrès international de statistique. J. Poznanski: Exposé relatif a la statistique des opérations de bourse. Budapest, 1878. 4° 39 l.
47. Ch. Keleti: Rapport sur l'état de l'agriculture en Hongrie. Budapest, 1878. 8° 240. l.
48. Catalogue special de la section Hongroise. Exposition universelle de Paris. Budapest, 1878. (Francia-magyar kiadás) 8° XXXV + 175 l.
49. Az osztrák-magyar monarchia statisztikai kézi könyve az 1867—1876. időszakról. Szerkesztették s kiadták az osztrák császári kir. statisztikai hivatal és az országos magy. királyi statisztikai hivatal főnökei. (Német-magyar kiadás.) Bécs, 1878. 8° XV + 249 l.

50. Hivatalos jelentés a Párisban 1878-ban tartott egyetemes kiállításról (19. füzet 1. e mű 67. lapján). Budapest, 1879. 8° 92 iv.
51. Keleti Károly: Jelentés a Székesfehérvárt 1879-ben rendezett országos mű-, ipar-, termény- és állatkiállításról. Budapest, 1879. 8° 181 l.
52. Magyarország tiszti cím- és névtára 1879. Budapest, 1879. 8° 442 + 16 l.
53. Pekár J. Földünk búzája és lisztje a tudomány, a fogyasztó, a molnár és a termelő szempontjából. Budapest, 1881. 8° 238 l.
54. A magyar korona országaiiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei. Az 1880. LIII. t. cz. alapján a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi magyar kir. miniszter ur megbízásából. Szerkeszti és kiadja az országos magyar királyi statisztikai hivatal. Budapest, 1881. 4°.
- XXV. füzet: Hont megye 185 l.
XLIII. » Sopron megye 185 l.
XLVII. » Szepes megye 185 l.
55. Magyarország áruforgalma Ausztriával és más országokkal. A földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter ur rendeletéből. Szerkeszti és kiadja az orsz. statisztikai hivatal. Budapest, 1881—1884. (42 füzet 1. e mű 56. lapján) 4° 347 iv.
56. Ugyanaz összegező kiadásban. I—IV. évfolyam, folio alak. Budapest, 1882—1884. (1. e mű 56. l.) 120 iv.
57. A magyar korona országaiiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei némely hasznos házi állatok kimutatásával együtt. Kiadja az orsz. m. kir. statisztikai hivatal. Budapest, 1882. I. kötet. XLII és 852 l. II. kötet 416 l. (1. e mű 51—52. l.).
58. Keleti Károly: Emlékirat az 1883-ban megindítandó iparstatisztikai adatgyűjtés ügyében. Budapest, 1882. 4° 34 l.
59. A magyar korona országainak helységnévtára. Az orsz. m. kir. statisztikai hivatal felülörködése mellett szerkesz-

76. A szent István koronája alatti országok népessége a nyelv szerint az 1880-ki népszámlálás adatai alapján (—1 : 300,000).
77. A talajnemek főalkatrész szerint.
78. Az évi közepes hőmérsék.
79. Az évi légszennyeződés mennyisége milliméterek szerint.
80. 1868—1884-ben aratott szemes gabona és némely egyéb termés.
81. A főbb termények átlaga viszonyítva a buza terméshez.
82. » » » » » » kukorica terméshez.
83. A buza termés 10 évi átlaga 1875—1884.
84. A kétszemes » » » » » »
85. A rozs » » » » » »
86. Az árpa » » » » » »
87. A repce » » » » » »
88. A zab » » » » » »
89. A kukorica » » » » » »
90. A viszonylagos népesség megyék szerint kilométerenkint.
91. Az országgyűlési képviselő választó kerületek székhelyei.
92. Kórházak, gyógyszerházak és törvényhatósági orvosok.
93. Törvénykezési beosztás.
94. Felső tanintézetek, közép és szakiskolák.
95. Tanfelügyelőségek, tanítóképzők, polgári és felső népiskolák.
96. A földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszterium alárendelt hatóságok és intézetek.
97. Mértékhitelítő hivatalok.
98. Pénzügyi hatóságok.
99. Honvédségi beosztás.
100. Csendőrségi beosztás.
101. Hadkiegészítő beosztás.
102. Vasutak, posta- és távírdai igazgatóságok, államépítészeti és folyam mérnöki hivatalok.
103. Római és görög-katholikus egyházi beosztás.
104. Gör. keleti egyházi beosztás.
105. Mindkét evangélikus és unitárius egyházi beosztás.
106. A zsidók elterjedése.

107. A biztosító intézetek által kifizetett kártérítések aránya az összes értékéhez.
108. A biztosító intézetek által tüzkárokkért fizetett kártérítés 5 évi átlag szerint.
109. A magyarországi tüzkárok 5 évi átlag szerint.
110. A takarékpénztári betétek aránya a lélekszámhoz Európa államaiban.
111. A postahivatalok és betéti üzlettel foglalkozó pénzüzetek feltüntetése.
112. A pénzüzetek létszáma az egyes években.
113. A szövetkezetek forgalmi (saját és kezelt) tőkéinek elhelyezése.
114. A bankok forgalmi (saját és kezelt) tőkéinek elhelyezése.
115. A takarékpénztárak és bankok 1883. évi tiszta jövedelme és kifizetett osztalékaik.
116. A pénztárintézetek keletkezése és megszűnése s fenállásuk időtartama.
117. A pénzüzetek keletkezése és megszűnése.
118. A takarékpénztárak forgalmi (saját és kezelt) tőkéinek elhelyezése.
119. Az összes hazai pénzüzetek és váltótárczájának takarékbetéteinek emelkedése 1840—1883-ig.
120. Az összes hazai pénzüzetek váltótárczájának állománya 1840 - 1883-ig.
121. Az összes hazai pénzüzetek jelzálogi kölcsönei és zálogleveleinek emelkedése 1840—1883-ig.
122. A hazai pénzüzetek alap- és tartaléktőkéjének fejlődése.
123. A pénzüzetek saját és kezelt tőkéinek emelkedése és egymáshoz való viszonya.
124. Jelzálogi kölcsönök □ kilométerenkint.
125. A földbirtokon fekvő jelzálogi kölcsönök aránya a területhez.
- E térképek jelentékeny része — mintegy 40 — sokszorosítva is megjelent: az évkönyvekben, Keleti Károly »Hazánk és népe«, »Nemzetközi statisztikai szöveg«, »Népünk fogyasztása s szaporodása« című munkájában, továbbá Láng Lajos: »Statisztikájá«-ban. A térképeket mind Hátsek Ignác készítette a hivatal utasítása és felügyelete alatt.

TARTALOM.

	Lapszám.
Előszó	111
I. A statisztikai tudományok művelése hazánkban az orsz. statisztikai hivatal felállításá előtt	1
II. Az orsz. statisztikai hivatal megalakulása	7
III. A statisztikai hivatal közleményei és évkönyvei	32
IV. Két népszámlálás	44
V. Az áruforgalmi statisztika	53
VI. A magyar statisztikai hivatal s a nemzetközi statisztika	59
VII. Ujabb munkálatok	68
VIII. A statisztikai hivatal könyvtára	75
IX. Az orsz. statisztikai hivatal jelenleg	82
Függelék:	
I. Az orsz. magyar kir. statisztikai hivatal kiadványai 1884 végeig.	95
II. Az orsz. magyar kir. statisztikai hivatal által készíte- tett s részben kiadott térképek jegyzéke 1884 végeig	100